

حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
وهزارەتی پەروەردە
بەرپێوە بەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنیەکان

ئابووری

بو پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی وێژەیی و بازرگانی

دانان

د. محمد سلمان محمد

پێداچوونەوهی زانستی

عمر علی شریف

د. زکی حسین قادر

چاپی نۆیەم ١٤٣٧ کۆچی ٢٠١٦ زایینی ٢٧١٦ کوردی

سەرپەرشتی زانستی چاپ : عمر علی شریف
سەرپەرشتی هونەری چاپ : عوسمان پیرداود کواز
ئاری محسن احمد

نەخشەسازی بەرگ : زاگرووس محمود عرب
تایپ و نەخشەسازی ناوەڕۆک: ئالان کریم مولود
جێبەجێکردنی بژاری هونەری: رێقین راغب حسین

به ناوی خوای گه وره و میهره بان

پیشه کی

هاوشان له گهل ئه و گۆپانکاریانه ی سه رجه م بواره کانی ژيانی له هه ریمی کوردستان گرتۆته وه، خه ریکه روو له باشت رکردنی لایه نه کانی ژیان ده کا، و به رفراوانکردنی رۆشن بیری که هه نگاوێکی ئه م کاروانه یه، پێویسته گۆپانیش له پرۆگرامه کان و سیسته می خوێندن بکری، تا بگاته ئاستی په ره سه نندنی هزری جیهانی و تاوه کو له و گۆپانه به خیرایه ی جیهان و به جیهانیوون دانه برێن و له چه مکی ئازادی بازار بێ به ش نه بین، له سه ر راسپاردی وه زاره تی په ره رده ی هه ریمی کوردستان – لیژنه یه کی پسپۆر له به پێوه به رایه تی گشتی پرۆگرام و چاپه مه نییه کان هه لساون به دانانی ئه م کتێبه. له دانانی ئه م په رتووکه دا ره چاوی ئه وه کراوه که به شی یه که می دووباره کردنه وه و به ره وپیشبردنی ئه و بیروبووچوون و بابه تانه بیته که له پۆلی ده یه می وێژه یی و پیشه یی خوێندراون، و به شه کانی دیکه ش بگونجین له گهل ئاستی تیگه یشتنی ئه م قوناغه ی خوێندن، و له گهل ئه م ئامانجانه:

– تیگه یشتن و ئاسۆی بیری فیخرخوازان له بواری ئابووری فراوانتر بکات.

– سیاسه تی په ره رده یی له هه ریمی کوردستان ده یه وی گۆپانکاری له زانستی په ره رده یی به دی بێنی، ئه و گۆپانه ش هاوشانی ئه و په ره سه نندانه بیته که بانگه شه ی بۆ ده کری.

سه رباری ئه وه ش له گهل ئه و په وشه هزرییه ی ئه مپۆ له جیهاندا هه یه به تایبه تی له بواره کانی ئابووریدا، بۆ ئاراسته کردنی به ره و ئابوورییه کی ئازاد، و ریکخستنه وه ی که رتی گشتی و جیهانگیری و میکانیزمه کانی، هه رچی له م په رتووکه دا هاتوو به شیوه یه ک به یه که وه به ستر او هاوگونجانیك

له نښوان بابه ته كاندا دانراوه تاوه كو بگونجی له گهل ئاستی زانستی و بیرى
قوتابیان.

هيوادارم ئەم په رتووكه دهستپيكي به سوود بڼت كه له لايه ن
پسپورانى كورده وه پيشكهش به فيرخوازان و پرۆسه ی خوښدن ده كړی، و
به شداریه كى چاك بڼت له به ره و پيش بردنى پرۆسه ی په روه رده و
رۆشن بیری كوردستان و گه شه پيدانى بواری زانستی بو ئەوه ی له ئاستی
گورانكاریه كانی جیهان بڼت.

له كو تاییدا ئومید ده كه ین له م كارهمان سهركه وتوو بین و خزمه تیكمان
كه یان دبڼته پرۆسه ی خوښدن، سوپاسی هه موو ئەو كه سانهش ده كه ین به
ره خنه و پيشنیاری به جی و بونیاده ر و تیبینی خو یان له سه ر په رتووكه كه
ده رده بړن، له ئە نجامدا ده بڼته هوی كه متر كړنه وه ی هه له كان
وكه مو كورپیه كان... په نا به خوا.

دانه ر

به شی یه که م
پیدا چوونه وه یه کی گشتی
REVIEW

یه که م:

پیناسه ی زانستی ئابووری و په یوه ندی به زانسته کانی دیکه و

گرنگییه که ی:

۱. پیناسه ی زانستی ئابووری

The Defination of Economics

زانستی ئابووری (Economics) یه کی که له زانسته کومه لایه تییه کان که به شیوه یه کی سهره کی بایه خ به و پیکایانه دهدات که کومه لگا دهست نیشانی دهکات بو به کارهینانی سهرچاوه سنوورداره کانی، که به کارهینانه کی شوینگروه ی هه بیته بو به ره مهینانی شمه ک و خزمه تگوزارییه به کاربراره کانی ئیستا وئاینده .

– لیږدها پرسیاریک دیته پیشه وه که ئاخو ئابووری زانسته یان

هونه ر؟

– زانست بریتیه له که له که بوون و پۆلین و ریکخستنن زانیارییه کان بو

دۆزینه وه ی بنه ما سهره کییه کان و کاری یاساکان.

– به لام هونه ر ئاماژه کردنه بو تواناو وکارامه یی جیبه جیکردنی

ئه رکه کان یان پیاده کردنی شیوازیک. بویه ئابووری بایه خ دهدات به

پیشکه وتنی زانستیانه ی بنه ماکانی ئابووری و پیاده کردنی چۆنیه تی

چاره سه رکردنی ئه و گرفتانه ی که له واقعیدا هه ن. به واتایه کی تر ئابووری

زانست و هونه ره، و له بهر ئه وه ی له گه ل چالاکییه کانی کومه لگه دهکات، بویه

زانستىكى كۆمەلەيەتچىلىك ۋە پەيۋەندى بە زانستەكانى كۆمەلەيەتچىلىك ۋە پەقەتارىيە ۋە ھەيە ۋەك زانستەكانى مېژوو پاميارى ۋە زانستى دەرووناسى ۋە كۆمەلەناسى.

زانستى ئابوورى پېناسەي زۆرە، ئاماژە بە ھەندىكىيان دەكەين:

- ئەو زانستەيە لە دابەشکردنى دەرامەتە دەگمەنەكان لەنيوان بەكارھيئەت ۋە ئامانجە جۆرىيەجۆرەكاندا دەكۆلئەتە ۋە.
- لېكۆلئەتە ۋە دەكات لەبارەي رەفتارى مەۋق لە ميانەي ئەنجامدانى چالاكىيەكانى ژيانى رۆژانەي بۆ دەستەبەركردنى پېداۋىستەيەكانى بەئامانجى ھيئەتەي خۆشگوزەرائى.
- زانستىكە لەشيوۋازى زىادکردنى بەرھەمھيئەت دەكۆلئەتە ۋە بە ئامانجى چاك كردنى ئاستى بۆيۋى.

ئەم پېناسانەي سەرەۋە ھەريەكەيكەيان ئاماژە بۆ بارىكى ديارىكراۋ دەكەن، بەلام ھەرمەموويان پېكەۋە ئەۋە نیشان دەدەن كەۋا زانستى ئابوورى:

أ – زانستىكە گرنكى دەدات بە دەرامەت ۋە دەگمەنيەكەي. ئەم دەرامەتە دەگمەنانەش ھەموو پېداۋىستەيەكانى مەۋق پېرناكەنەۋە. بۆيە پېۋىستە كۆمەلگە دەست بەۋ دەرامەتانەۋە بگريئ ۋە ئابوورىناسان گرنكى بەۋ شوينگرەۋانە (Alternatives) دەدەن لەجياتى ئەم دەرامەتانە بەكار دەھيئەن ۋە دۆزىنەۋەي ئەۋ پېگايانەي كە كۆمەلگە لەكۆتاييدا ھەلياندەبۆيۋى بۆ بەكارھيئەت ئەۋ دەرامەتانەي رەخساۋانەي ھەيە.

ب - ههروهه ها ريگه به تاکه کان ده دات سه ريه ست بن له چۆنيه تي دابه شکردني و به کارهيناني ده رامي ته کان، بۆيه پيويسته له سهريان ئه و شمه کانه هه لبرژيرن که ده بۆ به داهاته کانيان بيکرن. چۆنيه تي به کارهيناني کاته کانيان و ژماره ي مناله کانيان و شتي ديکه .

ج - بوار بۆ ئابوورينا سان ده پره خسيني که گرنگي به و ريکخراوه ئابووريه جياوازانه و بايه خ به رۆلي حکومته بدهن له ئابووريدا له ژير سايه ي سيسته مه جياوازه کان.

٢. په يوه ندي زانستي ئابووري به زانسته کاني تره وه :

زانستي ئابووري هه روه ک له پيشتر ئاماژه ي پيدا زانستيکي کومه لايه تيه و له گه شه سه نديدا پشتي به ستووه به زانسته رووته کان (العلوم الصرفه).

به م شيوه يه ي خواره وه باس له په يوه ندي زانستي ئابووري له گه ل هه نديک زانستي تره ده کريت :

أ - په يوه ندي ئابووري به ميژووه وه

ميژووي پووداوه ئابووريه کان له رابردوودا ريگه خو شکه ر بووه له به رده م تويزه ره ئابووريه کان بۆ ليکولينه وه له پووداوه ئابووريه هاوچه رخه کانداه کاتي ليکولينه وه له باره ي ميژووي ئابووري و ئاگادار بوون له سه ر ئه و په ره سه نده ئابووريانه ي که له رابردوودا هه بووه، ئه و ده توانين له چۆنيه تي ديارده ي ئابووري هاوچه رخ تي بگه ين.

ب- په يوه ندى ئابوورى به زانستى راميارىيه وه:

راميارى هونه رى حوكمپانييه. ياخود ئامرازىكه بؤ پځخستنى په يوه ندىيه كانى نيوان ده ولت و هاوولاتيان (نيوان ده سه لاتداران و بى ده سه لاتان). راو بؤچوونى هه ندىك له باره رى ئابوورىيه وه ئه وه يه كه وا ئابوورى پيويسته له خزمه تى راميارى دابيت، واتا سامانى نه ته وه يى و جموجولى ئابوورى پيويسته له خزمه تى ده سه لات دابيت، تاوه كو له سه ره تاشدا پيئاسه رى ئابوورى به (زانستى ئابوورى راميارى) كراوه. ئه م به يه ك به ستنه وه رى ئابوورى به راميارىيه وه به لگه يه كى پوونه له سه ر په يوه ندى پته وى راميارى به ئابوورىيه وه.

ج- په يوه ندى ئابوورى به زانستى ده رووناسىيه وه:

پالنه ره ده روونىيه شاراوه كان په فتاره كانى مرؤف ديارى ده كه ن، به لام ئابوورىزان بايه خ به زانينى چؤنيه تى ره فتارى تاك ده دات له خه رجكردن و هه لېژاردنى شته كاندا، بؤيه پيويسته پشت ببه سترىت به ده رووناسى له پيئاو شيكردنه وه رى په فتارى ئاده ميزاد (مرؤف) له چالاكيه ئابوورىيه كان و پيشبيني كردن له په فتاره كانى ئاينده دا، بؤ نمونه هوكاره ده روونىيه كان كار ده كه نه سه ر به ره مه پيئانى كار و تواناى له به شداري كردن له به ره مه مه پيئاندا. بؤيه ده توانين بليين په يوه ندىيه كى به هيز هيه له نيوان ده رووناسى و زانستى ئابووريدا.

د - په یوه ندى ئابوورى به زانستى ياساوه:

ئابوورى بنه ماى كومه لگه ي مرؤفايه تيبه و ياساش چوارچيويه
رېكخستنكه يه تى، بويه پيويسته رېسايه كى ياسايي پيشكه وتوو هه بيت بؤ
رېكخستننى مامه له شارستانى و بازركانى و ئابووريه كان، له پيناو پاراستنى
به رژه و هنديه گشتيه كان و بؤ ئه وهى هاوشان بيت له گهل پيشكه وتنه
ئابووريه كان. په ره سه ندى ئابوورى پيويسته له چوارچيويه ياسادا هه موار
بكريت و هه روه ها ياسا كار ده كاته سه ر چالاكى ئابوورى، هه رچه ند
دهقه كانى ياسايي نه رمى بنوينن ئه وا ده بنه يارمه تيدهر بؤ پر كړنه وهى
پيويستيه كانى په ره سه ندى ئابوورى، هه ر له م روانگه يه وه پيويسته
دارپژهرانى ياسا شاره زاييان له بارودوخى ئابوورى گشتى و پيويستيه كانى
كومه لگه دا هه بيت.

ه - په يوه ندى ئابوورى به زانستى ماتماتيك (بىركارى) يه وه:

بىركارى له ئابوورى هاوچه رخدا گرنگى و بايه خى زورى پى درا. به
تابيه تى دواى ئه وهى ئابووريزان (جون ماينارد كينز John Mynerd Keynes)
توانى پيشكه وتن له به كار هينانى بىركارى له ئابوورى به دى بيى كه بووه
هوى هينانه ناوه وهى شيوازي پيشكه وتوو له زانستى ئابوورى هاوچه رخدا.
ئه م گرنگيه زوره ي بىركارى به ئابوورى له گهل قوتا بخانه ي بىركارى سه رى
هه لداوه كه بؤ ليكولينه وه و تويزينه وه له مه ر كه رته كانى ئابوورى ناسراو به
(به كار هينراوى به ره مه هين In put - Out put models) و هه روه ها
سه ره لدانى ئابوورى بىركارى بؤ خستنه پرووى په يوه ندى به كان له شيويه
گوپاوه كان (Variables) و هاوكيشه كان (Equations) كه وا ئه م گوپاوانه
دارشتنى شيوازيكى (الصيغ Formula) بىركارى راست و دروستدا
ده به ستيتته وه.

و- په یوه ندى ئابوورى به زانستى ئاماره وه (الاحصاء):

ئامار گوزارشتكردنكى ژماره ييه بۆ زانياريه كان و داتاكان، و پلاندانانى ئابوورى به پله ي يه كه م پشت ده به ستيت به زانياريه داتا و ئاماريه كان. و خسته كانى ئامار بابته تيكى سهره كين له پرۆسه ي پلاندانان و شيكردنه وه (شروقه كردن Analyses) ئابوورى، به تايبه تى پيوانه كردن به راده يه كى زۆر پشت به ئامار ده به ستيت، ليږده دا به ديار ده كه وي كه په يوه ندييه كى پته و له نيوان ئامار و ئابووريدا هه يه.

ز- په يوه ندى ئابوورى به زانستى ژميږياريه وه:

زانستى ژميږياري له چه مكه پيويسته كانى دروستكردنى زانياريه كانى دارايى تايبه ت به پرۆژه ده كوښته وه. دروستكردنى زانياريه كان بريتييه له كردارى پيوانه كردن و قومار و شيكردنه وه و كورتكردنه وه و دواتر خستنه پرووى ئه م ئاكامانه (النتائج) بۆ ئه وكه سانه ي لايان گرنگه و سوود له م زانياريانه وهرده گرن، كه ئه وانيش خاوه ن پرۆژه و به ريوه به رايه تيه كان و به ليښده ره كان و ده و له تن.

ح- په يوه ندى ئابوورى به زانستى به ريوه بردن:

به ريوه بردن به هه موو لقه كانيه وه په يوه نديان به ئابووريه وه هه يه، چونكه زانستى به ريوه بردنى به ره مه مه ينان بايه خ به پراكتيزه كردنى بڼه ماكانى زانستيانه ي به ريوه بردن ده دات له كاره كانى به ره مه مه يناندا و هه روه ها زانستى به ريوه بردنى فروشتنه كان بايه خ به پراكتيزه كردنى بڼه ماكانى زانستيانه ي به ريوه بردن ده دات له كرداره كانى فروشتن دا. هه روه ها زانستى بازاركردن (التسويق Marketing) بڼه ماكانى زانستى به ريوه بردن له بوارى

کاره‌کانی بۆبازاپردن پراکتیزه ده‌کات. زانستی بۆبازاپردن له چه‌ند لقیك پیک دیت له‌وانه به‌پۆه‌بردنی فرۆشتنه‌کان (المبیعات Sells) و پیکلام (الاعلان Advertising) و بازرگانی تاک و کۆ که به شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ به‌ستراونه‌ته‌وه به‌زانستی ئابووری. له‌گه‌ڵ به‌ریابوونی شوێشی پیشه‌سازی و پیشکه‌وتنی کۆمه‌لگا‌کان له پووی ئابووریه‌وه پیویستی به‌م زانسته ده‌رده‌که‌وێت.

ط- په‌یوه‌ندی ئابووری به‌ زانستی ره‌وشته‌وه (ئاکار)(الاخلاق):

ناکری زانستی ئابووری دووره‌په‌ریز بی‌ت له ئا‌کار و زانستی ره‌وشته‌وه. ره‌وشته‌کانی پیشه‌یی له هه‌موو که‌رته‌کاندا حوکمی چالاکییه ئابوورییه‌کان ده‌کات، لی‌ره‌دا به‌ده‌سکه‌وتی په‌وا و نا‌په‌وا هه‌یه له لایه‌نی ره‌وشته‌یدا، هه‌ر چه‌نده زانستی ئابووری له سیسته‌می ئابووری سه‌رمایه‌داریدا له ره‌وشته جیا‌کراوه‌ته‌وه و هه‌یچ ری‌گا چاره‌یه‌ک نییه له به‌رده‌م ئه‌م سیسته‌مانه بۆ زالبوون به سه‌ر ئه‌و گرفته ئابووریانه‌ی که پووبه‌پوویان ده‌بی‌ته‌وه به‌ی گه‌رانه‌وه بۆ پیشه‌ی ره‌وشته‌ی و پته‌وکردنی لایه‌نی ره‌وشته له چالاکی ئابووری دا.

دووہم : بیرى (ھزرى) ئابوورى :

له وهتهی ئاده میزاد له سه ر ئه م زهویه به درکی به دوو پاستی گرنه
کردووه که ئه مانه ن:

راستی یه که م: ییویستییه کانی ژیا نی مروّق زورن (فرهن).

راستی دووهم: ئەو دەرامەت و سامانەى لە سروشتدا ھەیە، گەر لەگەڵ ئەو پێداویستییه زۆرانەى کە مڕۆڤ ھەیتى بەراورد بکرى، ئەوا ھەموو پێداویستییهکانى پىناکرىتەو.

[illegible]

میٹرووی ہزری ٹابووری :

مه به ست له مه ليكولینه وه له باره ی ئه و پيشكه وتنه ی به سه ر بیری
(هزری) ئابووری دا هاتوو به دۆزینه وه دیاریکردنی ئه و یاسایانه ی که کار
له دیارده ئابوورییه کان ده که ن، و ههروه ها ئه و سیاسه ته ش که پێویسته
به یه ره و بکړی ئه و سیسته مه ئابووریه ش که کاری پێده کړی.

یەکیك له ئەركە سەرەکیەکانی زانستی ئابووری لیکۆلینەوه و پوونکردنەوهی پێگا جیا جیاکانە که دەکرێ کۆمەلگەیەك وه لایمی پرسیارەکانی (کام، و چۆن، و بۆ کوی) بداتەوه. کۆمەلگە جیا جیاکان و بە بێی (سیستەمە ئابووریە هەلبژێراوەکان) ریکخراون زانستە ئابووریەکان

لېكۆلېنەوۋە لەبارەى مىكانىزمە جىاجىياكان دەكات كە دەكرى كۆمەلگايەك
بەكارىيان بەھىئىت بۆ دابەشكردنى دەرامەتە سنووردارەكانى.

بۆ ئەم مەبەستەش سى رېگاي سەرەكى ھەيە بۆ بەرھەمھېنان:

رېگاي يەكەم: رېگاي بەرھەمھېنانى سەرمايەدارى.

رېگاي دووھەم: رېگاي بەرھەمھېنانى سۆشمالزىمى.

رېگاي سىيەم: رېگاي بەرھەمھېنانى تىكەلاو.

ئەم رېگايانەش لەسەر چەند پىۋەرەيىكى جىاواز دامەزراون كە ئەوانىش:

۱- خاۋەندارىيەتى بىنەماكانى بەرھەمھېنەرەكان.

۲- رۆلى ھىزەكانى كۆمەلايەتى و دارايى لە بەرھەمھېنان.

۳- لە رووى دابەشكردنى كۆمەلايەتى بەرھەمھەو.

لەم دوايىدەدا شىۋازى دىكەى جۆراۋجۆر لەرېگەى بەرھەمھېنان

لەچارچىۋەى پەيوەندىيەكانى بەرھەمھېنان و بەيەكتەرەو بەستنى لەسەر

ئاستى ولاتان سەرى ھەلدا:

- گرنگەكانيان پرۆژەى نىۋەدەولەتى و يان فرە رەگەزەكانن. كەوا

رېگاي بەرھەمھېنانى سەرمايەدارى (پرۆژە فرە رەگەزەكان) سەرکەوتووبوون

لە دەست بەسەرگرتنى جىھانى لە ميانەى جوولەى سەرمايە دەرەكەكان بە

شىۋەيەك بوو بە سىستەمى ئابوورى پىنچەم كە ئەمەش جۆرەيىكى نوئى لە

دابەش بوونى كارى نىۋەدەولەتى دەنويى.

ئەو پىنچ سىستەمە ئابوورىيە كە دەتوانرى لەبوارى ئابوورى ھاۋچەرخدا

پەيرەو بكرى ئەمانەن:

۱- سیستمی ئابووری سەرمايه‌دارى:

Capitalism Economic System

ئەم سىستەمە كۆمەلەك تايبەتمەندى (خەسلەتى Characteristics) تايبەتى خۆى ھەيە لەمانەش:

أ - ئامانچ (قازانچ):The Target or Goal (Profit)

مەبەستى سەرھەكى سىستەمى سەرمايه‌دارى لە بىرى تاكەكەسدا ھەلقوللەو بەندە بە لايەنى دەروونى خۆدى تاكەو، لە رووى ئارەزوو ھەولەدات بۆ بەدەست ھيئەتى ئوپەرى قازانچ و تىربوون بەشيۆەيەكى دىكە بەدەستھيئەتى نەختينەيى، چونكە مامەلەكەردن لە چوارچۆەى ئالگورى نەختينەيە، ئەو ھەش لە ساىەى كۆپرەكى و لايەنگىرى و رىئەمى ئابوورىە لەلەى تاكى ئابوورى -جا لە قۇناغى بەرھەمھيئەت بىت يان بەكاربردن.

ب - خاوەندارىيەتى تايبەتى ھۆيەكانى بەرھەمھيئەت:

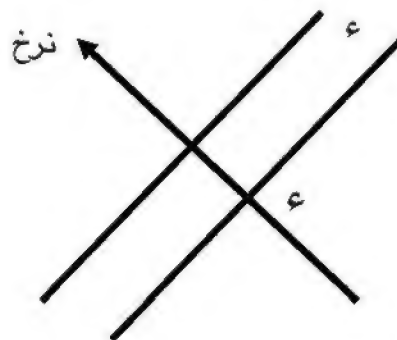
ھىزە بەرھەم ھيئە ماددىەكان تاكەكەس خاوەنىيەتى (سەرمايه‌ى سەرمايه‌دارەكان و رىكخەرەكان، سامانە سەرشتيەكان و كەرەستە خاوەكان بۆ خاوەنەكانيان، زەوى بۆ جووتياران و ھىزى كار بۆ كرىكاران) ھەر يەكەكان ئەو ھەيەتى پىشكەش بە ئەو ھەى ترى دەكات بۆ تەواوکردنى كردارى بەرھەمھيئەت بەرامبەر بە پاداشتىكى ديارىكراو: سوود و قازانچ بۆ سەرمايه‌داران و رىكخەرەكان، بەھاي سامانە سەرشتيەكان و كەرەستەكان بۆ خاوەنەكانيان، كرى بۆ كرىكار. واتا بنەماى ياسايى بۆ سىستەمى سەرمايه‌دارى خۆى لە مافى خاوەندارىيەتى (الملكيه) لەلەىك و پەيوەندىە گرىبەستەكان (العقود) لەلەىكى دىكەو دەنوئى.

ج- کرداری بهرهمهینان و دابهشکردن (التوزیع):

له سیستمی سهرمایه داری بهرپگایه کی سروشتی له میانهی میکانیزی نرخ و له پگای هیزی بازاردا ئه نجام ده دریت، له م سیستمه مه دا (میکانیزی نرخ) ده بیته هوی بهیه که وه به ستنی (ئاره زوی به کار به ران) و (ئاره زوی بهرهمهین و وه به رهینه کان)، چونکه کاتیك به کار به ران داوای شمه کیك ده که ن و اتا به کار بردنی ئه و شمه که زۆر ده بیته ئه وه نرخ ی ئه و شمه که به رزده بیته وه و بهرهمهینانی ئه و جۆره شمه که زۆر ده بیته، ئه مه ش هانی (سهرمایه داران) و (ریکخه ری) دیکه ده دات ئه و جۆره شمه که بهرهم بهینن، له قوناغی دووه مه دا بهرهمهینانی ئه و شمه که له بازاردا زۆر ده بیته و نرخه که ی داده به زیت و اتا خالی یه کتر بپینی خواست و خستنه پروو دروست ده بیته، به واتایه کی دیکه له و خالهی خواست و خستنه پروو یه کتری ده بپن خالی هاوسه نگی ئه و شمه که یه .

ئاره زوی به کار به ران ← خواست ده نوینیت.

ئاره زوی بهرهمهینه کان ← خستنه پروو ده نوینیت.

د- ئابووری بازار : Market Economy

کرداری به ره مهیتان و دابه شکردن (التوزیع) له سیستمی سه رمایه داریدا به ریگایه کی سروشتی له میانه ی میکانزمی نرخ و له ریگای هیزی بازاردا نهجام دهدریت. هه ردوو بیرۆکه کان ته واوکه ری یه کترن، چونکه نرخ رۆلئیکی سه ره کی ده بینیت له کرداری دابینکردن و دابه شکردنی ده رامة ته (مرويیه کان و مادديه کان) له نیوان به کاره یئراوه جیا جیاکاندا، به لام ئەم نرخه پیکهاتوووه هه لدهستی به ئه رکه کانی له میانه ی بازاردا بووه .

۲- سیستمی ئابووری سۆسیالیستی (ئاراسته کراو یان پلان بۆ دانراو):

Socialist Economic System (Planned or Directed)

له ژیر سایه ی ئەم سیستمه دا سه رجه م بریاره کان که په یوه ستن به به ره مهیتان و دابه شکردنه وه له لایه ن میرییه وه دهدرین، و له ئابووری ئاراسته کراودا میریی خاوه نی زۆربه ی بنه ماکانی به ره مهیتانه (زهوی و سه رمایه) و هه روه ها خاوه ن و ئاراسته کاری زۆرینه ی دامه زراوه کانه و کار بۆ کریکاران دابین ده کات و پێیان ده لئیت چۆن کاره کانیان نهجام بدهن، هه روه ها بریار له سه ر چۆنیه تی دابه شکردنی به ره مه مه کانی کۆمه لگه ده دات له سه ر هه موو شمه ک و خزمه تگوزاریه کان. به کورتی له ئابووری ئاراسته کراودا میریی وه لامی زۆربه ی پرسیاره سه ره کیه کانی ئابووری له میانه ی خاوه نداریه تی بۆ ده رامة ته کان و به هۆی توانای له سه ر چه سپاندنی بریاره کانی ده داته وه .

۳- سیستمی ئابووری تیکه لائو: Mixed Economic System

سیستمی میکی مام ناوه نندییه و هموو خه سلته چاک و پۆزه تیغه کانی سیستمی سه رمایه داری و سۆشیالیستی له خۆوه ده گریت و هه ول ده دات له که م و کورتیه کانیان به دوور بیت، ده ولته تان جیاوازن له په یڕه وکردنی ئه م سیستمه و له راده ی کۆکردنه وه ی خه سلته ته کانی هه ردوو سیستمه که، هه ندیک له سیستمه تیکه لائوه کان بایه خیکی زۆریان داوه به خه سلته ته کانی سیستمی سه رمایه داری، هه ندیکیشیان بایه خیکی زۆریان داوه به خه سلته ته کانی سۆسیالیزی.

به م شیوه یه هه ندی سیستمی ئابووری تیکه لائو په یدا بووه به سیمای و ئاراسته سه رمایه داریه و یاخود سیمای سیستمی ئابووری سۆشیالیستی له خۆوه گرتوو.

چالاکیه کانی ئابووری ده ولته له سیستمی ئابووری تیکه لائو ئه م ئهرکانه ی خواره وه یان هه یه:

- ۱- دابینکردنی بنه مایه یاساییه کان بۆ کارکردنی ده زگای نرخ.
- ۲- پارێزگاریکردن له کێپێکی (المنافسة).
- ۳- ته واکردن و ریکخستنی کاری ده زگای نرخ.
- ۴- نه هیشتنی ئه و بیکاری و هه لاسانه ی که له ئاکامی بارپگۆرانی ئابوورییه وه (الدورات الاقتصادية) سه ره له ده دن.

خەسلەتەكانى ئابوورى تېكە لاو:

- ۱- بوونى كەرتى گىشتى (القطاع العام) شان بە شانى كەرتى تاييەت (القطاع الخاص).
- ۲- بوونى پلاندانان يان ئاراستە كىردن لە لايەن مېرىيە وە .
- ۳- رۆلى دەولەت لە چاودىرىكىردنى كەرتى تاييەت .
- ۴- دىئىيى (التامين) دەولەت لە بەرزە وەندى كار و كرىكاران دژ بە بىكارى .
- ۵- دانانى سنوورىك بۆ قۇرخكارى (الاحتكارات) .

سى يەم : چالاكىيە ئابوورىيە كان : Economic Activities

۱- بەرھەمھېنان : Production

بريتىيە لە كىردارى كۆپىنى بەردەوامى ھېزە سىروشتىيە ماددىيە كان كە ناتوانن راستەوخۇ پىئويستىيە كانى مۇۋۇ پىپكەنەو، كە مۇۋۇ دەيگۇپىت بۇ شىمەك و خىزمەتگوزارى كەوا شىاون بۇ پىپكەنەو پىئويستە مۇيىيە كان. كەواتە بەرھەمھېنان كىردارىكە سوود دەرەخسىنى يان زىيادى دەكات.

۲- دابەشكىردن : Distribution

پەيوەندى مۇۋۇ لەگەل ئەو تاكانەى كە لە كۆمەلگەدا لەگەلئان دەژى و كە بەشدارى يەكتەر دەكەن لە كىردارى بەرھەمھېنان و ئەو دەرەنجامانەش كە بەھۆى بەشدارى كىردەنەكەو پەيدا دەبىت لە بەدىھېنانى پىسپۇرى و كار دابەشكىردن، دابەشكىردنى بەرھەمە كۆمەلەيەتتىيە كان بەسەر ئەو كەسانەى كە بەشدارىيان كىردووە لە چالاكى ئابوورىداو بەسەر ئەو كەسانەش بەشدار نەبوون.

۳- ئالوگۇپكىردن : Exchange

واتا گواستەنەو پى كارگىرى بۇ خاوەندارىيەتى شىمەك و خىزمەتگوزارى كە لە چالاكى ئابوورى بەدەستەھىنراون، ھەرەكە بازىرگانى ناوخۇ بازىرگانى دەرەكى نمونەن بۇ ئەم جۆرە ئالوگۇپكىردنە.

۴- بەكاربىردن : Consuming

كىردارى ئامادەكىردنى دەرەمەتەكانە بۇ بەكاربىردنى تاك و كۆمەل و تىركىردنى پىئويستە مۇيىيە كان و پالئەر ھۆكارە رەفتارى و كۆمەلەيەتتىيە كان كە بوونەتە ھۆى زىادىبوونى خەرجىيەكانى بەكاربىردن.

بنه ماكانى به ره مهينان FACTORS OF PRODUCTION

ئەو ئامرازانەن كە بە ھۆيەو پڕۆژەكان ئەركەكانيان رادەپەڕین. بە واتایەكى دیکە (ھەموو ئەو شتانەن كە بە شدار دەبن لە كرداری بەرھەمهێنان). بنه ماكانى به ره مهينان ئەمانەن:

۱- زەوى (دەرامەتە سروشتیەكان): (Natural Resources (Land

بریتییە لە سەرچەم ئەو دەرامەت و كەرەستانەى لە سروشتدا ھەن، ھەروەھا ھەموو شتەكانى سەر زەوى و ئەو دەرامەتە مادیانەش دەگرتەو كە لەسەریەتى، ھەروەھا ئەو شتە دەگرتەو كە چواردەورى زەوى داوھ (محیط الارض) زەوى بنەمایەكى گرنگە، چونكە بنەمایەكى سەرەكیە بۆ بەرھەمهێنان و لە سەریدا كرداریەكانى بەرھەمهێنان ئەنجام دەدرین.

۲- كار (دەرامەتە مرۆییەكان): (Human Resources (Labour

كار: چالاکییەكى ھوشیارانەى مرۆفە بە مەبەستى ئەو ئەنجام دەدریت كە سوودێك بگەيەنیت یان سوودێك زیاد بكات. **یان بریتییە** لە چالاکیەكى قورسى و ناچارى (ملزم) مرۆف و بەسەرچاوەى بەرھەمهێنانى كۆمەلگە دادەنرى.

بۇ ئەۋەيى كارىدەن واتايەكى ئابورى ھەيىت پيويستە ئەم مەرجانەي تىدا
بىت:

أ- ئەم ھەۋلەي ئەنجام دەرىت لە لايەن مرقەۋە بىت.
ب- بەنۆر نەبىت، بەلگو بە ئارەزوو بىت (الرغبە Desire). ۋەكو سوغرە پىكرىدەن.
ج- كەسىكى ھۆشمەند كارەكە ئەنجام بەدات، بۇ راباردەن ۋكات بەسەر بەردەن نەبىت.
و- بىتە مایەيى دروست بوون يان زياد بوونى كەلك (سوود).

۳- سەرمایە: Capital

ئامرازىكى بەرھەمھىنانە كە بەمەبەستى بەكاربەردەن پاستە ۋخۇ بە
كارنايەت، بەلگو بەشدارى دەكات لە بەرھەمھىنانى شەكى دىكە. دەتوانىن
سەرمایە دابەش بەكەين بۇ دوو جۆر:

أ - سەرمایەي نەختىنەيى ۋ سەرمایەي راستەقىنە
Monetary and Real Capital

ب - سەرمایەي بەرھەمھىن ۋ سەرمایەي دەسھات.

۴- رىكخستەن: Organization Entrepreneur

جۆرىكى تايىبەتە لە چالاكى مرقەۋەندى جار لە ژىر ناۋى كار
دادەنرىت، بەلام جۆرىك لە تايىبەتمەندى خۇي ھەيە. ئامازەش بە گرنگى
كۆكردنەۋەي بنەماكانى دىكەي بەرھەمھىنان دەكات كە (زەۋى، كار،
سەرمایە) ۋ بەكارھىنانيان لە كردارى بەرھەمھىناندا، ۋ بىرپاردان بۇ
ئەنجامدانى ئەم كردارەۋ لە ئەستۆگرتنى مەترسىەكانى جىبەجىكرىدەن.
پىكخەر ئەۋكەسە نىيە كە تەنھا ئەركى بەپىۋەبەردەن پىۋژەكەي پى
پادەسپىردىرىت، بەلگو پىشپەۋە ئەۋكەسەيە كە ھەموو بەھرە ۋ تواناكانى لە
خزمەتى پىۋژەكە دادەنرىت بۇ كەشەپىدانى، ئەۋىش لە پىگاي بەرھەمھىنانى
شەكى نوئى يان بەكارھىنانى پىگاي تەكنەلۆژى نوئى لە بەرھەمھىناندا.

چوارهم: پيښتياپه كان Wants Needs

پيداويستی: ئاره زوويه كه بو به دهسته ينانى ئه و ئامرازانه ي كه پيويستن بو مانه وه ي مروڤه يان بو پاراستنى به بى ئه وه ي په يوه ست بى به دهسته و تنى ئه م هويانه، به لام زانياريه كانى مروڤه وا دهكات ئه و مه به ستانه بزاني كه هه ولئ به ديه ينانى ده دات و ئه و ريگه و شيوازانه ش بزاني ريگه ده دات به دهسته و تنى ئه م مه به سته.

پيداويستی هه ر جوړيک بيت سى بنه ماي هه يه، كه ئه مانه ن:

۱. هه ستردن به ئازار (وهك برسپه تى، و تينيبوون بو نموونه).
۲. زانينى ئامرازىك بو نه هيشتن يان ساريژکردنى ئه و ئازاره.
۳. ئاره زوو بو به كار هينانى ئه م ئامرازه به مه به ستي نه هيشتنى هه ستردن به و ئازاره.

پرسىيارەكانى بەشى يەكەم

پ ۱ : ئەم زاراۋانەى خوارەو پىناسە بکە :

زانستى ئابوورى - مېژوۋى ھزرى ئابوورى - كار - سەرمايە - پىكخستى -
پىۋىستىيەكان - ئالگوپکردن .

پ ۲ : ۋەلامى ئەم پرسىيارانەى خوارەو بدەرەو :

۱. ئايا ئابوورى زانستە يان ھونەر؟
۲. پەيوەندى نىۋان زانستى ئابوورى و زانستەكانى تر(ھەر زانستىك بەتەنھا يان ھەموو زانستەكان).
۳. ئەو لايەننە چىن كە ھزرى ئابوورىان لەسەر دامەزراۋە؟
۴. باس لە پىگە سەرەكپەكانى بەرھەمھېنان بکە .
۵. ئەو ھۆكارانە چىن كە واىكرد ولاتان دابەش بگرېن بۆ ولاتانى پىشكەوتوۋ لە ئابوورى و ولاتانى گەشەكردو .
۶. تايبەتمەندىيەكانى سىستەمى ئابوورى سەرمايەدارى باس بکە .
۷. باسى سىستەمى ئابوورى سۆسىاليستى بکە .
۸. باسى سىستەمى ئابوورى تىكەلاۋ بکە .
۹. ئەركى چالاكىيەكانى ئابوورى لە ساىەى سىستەمى ئابوورى تىكەلاۋ ديار بکە .
۱۰. تايبەتمەندىيەكانى سىستەمى ئابوورى تىكەلاۋ بکە .
۱۱. چالاكىيەكانى ئابوورى چىن ؟ بيانژمىرەو باسىان بکە .
۱۲. بىنەماكانى بەرھەمھېنان ديارى بکە و شروڧەيان بکە .
۱۳. ئەو بىنەمايانە چىن كە مانايەكى ئابوورى بە كار دەبەخشن؟
۱۴. سەرمايە دابەش دەكرىت بۆ چەند جۆرىك، باسىان بکە .
۱۵. باس لە پىكخستى بکە ۋەك ھۆكارىكى بەرھەمھېنان .
۱۶. بىنەماكانى پىۋىستى مروڧ چىن؟

سەرچاوه کانی به شی یه که م

١. بول أ. سامويلسون و ويليام د. نوردهاوس، الاقتصاد، الطبعة الخامسة عشرة، ترجمة : هشام عبدالله، الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠١.
٢. د. حسين عمر، مقدمة في علم الاقتصاد : نظرية القيمة، الطبعة السادسة، دار الشروق، جدة، ١٩٨٢.
٣. د. عبدالكريم كامل عبدالكاظم، النظم الاقتصادية المقارنة، جامعة الموصل، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٨٨.
٤. د. مصطفى رشدي شيحة، علم الاقتصاد من خلال التحليل الجزئي، الدار الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٦.
٥. د. كريم مهدي الحسناوي، مبادئ علم الاقتصاد، الجامعة المستنصرية، بغداد، ١٩٨٩.
٦. لبيب شقير، تاريخ الفكر الاقتصادي، مطبعة نهضة مصر، القاهرة، ١٩٧٨.
٧. د. محسن كاظم، تاريخ الفكر الاقتصادي: ابتداء بنشاته وانتهاء بالماركسية، الطبعة الاولى، ذات السلاسل، الكويت، ١٩٨٩.
٨. د. عبدالقادر محمد عبدالقادر عطية، التحليل الاقتصادي الجزئي بين النظرية و التطبيق، الدار الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٥.
٩. د. محمد علي الليثي و د. عبدالرحمن يسري احمد، مقدمة في علم الاقتصاد : الاقتصاد الجزئي، الجزء الاول، الدار الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٧.
١٠. د. علي يوسف خليفة و د. احمد زبير جعاطة، النظرية الاقتصادية : التحليل الاقتصادي الجزئي، دون، ناشر، دون مكان، دون تاريخ.
١١. د. رضا صاحب ابو حمد و د. مؤيد عبدالحسين الفضل، اساسيات اقتصاديات الاعمال، الطبعة الاولى، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٣.
١٢. د. صبحي تادرس قريضة و د. اسماعيل محمد هاشم و د. محمد عبدالعزيز عجمية، مقدمة في الاقتصاد، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، ١٩٧٦.
١٣. د. محمد صالح القريشي و د. ناظم محمد نوري الشمري، مبادئ علم الاقتصاد، جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٣.
١٤. د. كامل البكري، الاقتصاد التجميعي، مؤسسة شباب الجامعة للطباعة والنشر، الاسكندرية، ١٩٨٥.
١٥. سوزان لي، ابجدية علم الاقتصاد، ترجمة : خضر نصار، مركز الكتب الاردني، عمان، ١٩٨٨.

١٦. يوسف كمال محمد، فقه اقتصاد السوق : النشاط الخاص، الطبعة الثالثة، دار النشر للجامعات، القاهرة، ١٩٩٨.

17. Michael A. Leeds, Peter Von Allen & Richard C. Schiming, “Econo - mics “, Pearson Education Inc., Boston, 2006.
18. Jeffrey M. Perloff, “ Microeconomics “, Fourth Edition, Pearson Int’l Edition, Boston, 2007.
19. Robert J. Gordon, “Macroeconomics “, 10th Edition, Pearson Inc., New York, 2006.
20. Stanley L. Brue & Campbell R. McConnell, “ Essentials of Economics “, McGraw – Hill Inc., Boston, 2007.
21. Damodar N. Gujarati, “ Essentials of Economics “, Third Edition, McGraw – Hill Inc., Boston, 2006.
22. Stephen L. Slavin, “ Economics “, 8th Edition, McGraw – Hill, New York, 2008.
23. Bradley R. Schiller, “ The Microeconomics Today ”, 10th Edition, McGraw – Hill, Boston, 2006.
24. Bradley R. Schiller, “ The Macroeconomics Today ”, 10th Edition, McGraw – Hill, Boston, 2006.
25. David D. Friedman, “ Price Theory ”, 2nd Edition, South – Western Publishing Co., Cincinnati, 1990.

بهشی دووهم

بههاونرخ

VALUE AND THE PRICE

بههای بهکارهینان و بههای ئالوگورکردن :

Value in use and Value in exchange

هموو شمهکک ئابووری بیت (واته مرؤف پؤلی هه بیت له بهرهمهینانی)
یا سهربهخو بیت (واته له سروشتدا هه بیت) بههایهکی بهکارهینانی (Value in use) ههیه، و مه بهست له بههای بهکارهینان: (توانای شمهکک که پیداو یستییه راسته وخوکانی مرؤف پیر بکاته وه، به واتایهکی تر بههای بهکارهینان نه و که لکهیه که دهرئه نجامی بهکارهینانی شمهکک). و له بهر نه وهی که بههای بهکارهینان هه رته نیا شمهکی ئابووری ناگریته وه، به لکو شمهکی نا ئابووریش دهگریته وه، نه و بههایه پیویستی به بازار یا خود ئالوگوری بازار نییه له لایه ن تاکه کان.

مه بهست له بههای ئالوگورکردن (القيمة التبادلية Value in exchange) (توانای شمهکک که ئالوگور بکریت له گهل^۶ شمهکی تر که تاییه تمهندی خوئی ههیه و جیاوازه له تاییه تمهندییهکانی شمهکی یه که م). لیره دا بههای ئالوگورکردن خوئی له په یوه ندیکی ریژه یی (العلاقة الكمية) ده نوینی به واتا نه و ریژه یی که شمهکک به شمهکی تر ئالوگور ده کریت. بههای ئالوگورکردن به پیچه وانه ی بههای بهکارهینان ته نها په یوه ندی به شمهکی ئابوورییه وه ههیه، و بریتییه له بههایهکی کومه لایه تی، چونکه بههای ئالوگورکردن بوونی نییه به بی بوونی تاکه کان که شمهکی ئابووری بهرهم دینن و له بازار دهیخه نه روو به مه بهستی ئالوگورکردن یان.

به‌های ئالوگۆپکردن و نرخ:

Value in Exchange & Price

چه‌مکی به‌های ئالوگۆپکردن به‌ستراوه‌ته‌وه به به‌راوردکردن یان به په‌یوه‌ندی له نیوان بری ئالوگۆپکراو له‌نیوان دوو شتی جیاواز، بۆ نموونه ده‌کری باس له به‌های ئالوگۆپکردنی شمه‌کیک "بۆ نموونه زیڤ" پێژه‌یه‌کی ئالوگۆپکردنی به شمه‌کیکی تردا "بۆ نموونه که‌لوپه‌ل" دیاربکری و له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئالوگۆپکردن له کۆمه‌لگا‌کانی هاوچه‌رخدا له پێگای "دراوه‌وه" ده‌کری دوا‌ی وازه‌ینان له شیوازی سه‌ودا‌کردن (المقايضة Barter) بۆیه ده‌کری نرخ‌ی که‌لوپه‌له‌کان به دراو دا‌بنری — و نرخ‌ی زیڤ به دراو ده‌ست نیشان بکری، به‌م شیوه‌یه نرخ بریتیه له گوزارشتی نه‌ختینه‌یی (التعبير النقدي) بۆ به‌های شمه‌کیکی ئابووری.

کاتی‌ک ده‌لیت ئاو "به‌های" خۆی هه‌یه مه‌به‌ست له‌وه پێدا‌ویسته‌یه‌کی دیاربکراوی مڕۆڤ پر ده‌کاته‌وه به به‌کاره‌ینانی ئه‌م شمه‌که دێته ده‌ست — له‌م سۆنگه‌یه‌وه بیر‌کردنه‌وه له "سوود" ئه‌وا به‌های به‌کاره‌ینانی ئه‌م شمه‌که ده‌گریته‌وه به بی په‌چاو‌کردنی به‌رزی و نزمی نرخه‌که‌ی له بازاردا — به‌لام باس‌کردنی به‌های خانوویه‌کی دیاربکراو، ئاماژه به‌م به‌هایه مه‌رج نییه به نرخ‌ی فرۆشتنی ئه‌م شمه‌ک دا‌بنری یان به‌های ئالوگۆپکردنی بی‌ت، به‌واتایه‌کی تر ئه‌م نرخه‌یه که کریاریک ده‌یه‌وی بیدات به‌رامبه‌ر به‌ده‌ست هه‌ینانی خانووه‌که — یان ئه‌م نرخه‌ی که‌وا پێویسته بیدات ئه‌گه‌ر ئاره‌زووی به‌ده‌ست هه‌ینانی هه‌بی‌ت گه‌ر بیه‌وی‌ت تییدا نیشته‌جی بی‌ت.

پەرەسەندى بىردۆزى بەھا :

The progress of Value Theory

شىكرىنەۋە كىشەى بەھا بەچەند قۇناغىك تىپەربوۋە تاكو گەشتۆتە
ئەۋەى ئىستاھەيە، دەتوانىن بەگۆيرەى ئەو بىردۆزانەى خوارەۋە
لىكۆلىنەۋە لەبارەى پەرەسەندى شىكرىنەۋەى بەھا بىكەين:

يەكەم - بىردۆزى بەھاى كارو خەرجى بەرھەم :

نوسەرە كلاسىكىەكان جىاوازيان لە نيوان بەھاى بەكارھىتان و بەھاى
ئالوگۆپرەدن كىردوۋە. **بەھاى بەكارھىتان** ئەم كەلگەيە كە كەسىك
لەبەكارھىتانى شەكك دەستى دەكەۋى. بەلام **بەھاى ئالوگۆپرەدن** ئەو
پىژەيەيە كەۋا لە ئەنجامى ئالوگۆپرەدنى شەكك بە شەككى تر لە بازاردا
بەدەست دەھىنرىت. بەھاى ئالوگۆپرەدن بۆ ھەر شەكك بە بۆچوونى
كلاسىك لەسەر بنەماى ئەو كارەيە كە دەيكات. ياخود لەسەر بنەماى
ژمارەى كاترەمىرەكانى كاركرىنە كە كارى تىدا كراۋە بۆ بەرھەمھىتانى
شەككەكە.

ئەو رەخنانەي كە ئاراستەي بىردۆزەي بەھاي كار كراون:

۱- فەرامۆشكردنى كاريگەرى خواست بۆ بەھاي شەمەكەكان. چونكە بېرىكى زۆر لە كار بۆ بەرھەمھەينانى شەمەكەكى ديارىكراو خەرج دەكرىت، بەلام كە ئەم شەمەكە دەخرىتە بازار خواستى لە سەر نابىت، دواترىش بەھاي ئالوگۆپكردنى نابىت.

۲- پەچاوى بىنەماكانى دىكە ناكات كە بەشدارى لە بەرھەمھەينان دا كەدا دەكەن. ھەرچەندە دىقيد پىكاردۆ دانى بە گىرنگى سەرمايە داناوە لە كردارى بەرھەمھەينان، بەلام بەشۆوھەيەكى ناراستەوخۆ، چونكە بە كاريكى پاشەكە وتكراوى لە قەلەم دەدات. بەلام ئەم بۆچوونەي كەوا سەرمايە ھەمىشە لە گەل كاردا بە پىژەيەكى جىگىر بەشدارى دەكات لە كردارى بە بەرھەمھەيناندا بۆچوونىكە لە راستىيەو دەورە.

۳- بىردۆزەيەكە ناتوانى دياردەي بەھا لىك بداتەو. و بەھاي فروشتنى ھەر شتىك لە بازاردا تەنھا بە بېرى تىچوونى بەرھەمھەينانەكەي ديارى ناكىت، ئەم بىردۆزە بارودۆخى خواستى لە سەر شەمەكەكە لە بازاردا پشتگوئى دەخات.

۴- ھەرۈھە ناتوانىت بەھاي شەمەكە دەگمەنەكان لىك بداتەو و اتا ئەم شەمەكانەي ناتوانى جارىكى دىكە بەرھەم بەيىندىت بۆ نمونە تابلۇ ھونەرىيەكان.

دووم: بیردۆزی سوودی سنوورهکی: Marginal Utility Theory

کاتیڭ که سیڭ بیر له نرخى شمه کیڭ دهکاته وه کهوا به نیازه بیکریت
ئهوا راسته وخۆ بیر لهو سوودهش دهکاته وه که لهو شمه که دهستی
دهکه ویت. به دهگمه ن بیر له به های شمه که که و تیچوونی به ره مهینانه که ی
دهکاته وه. دهکری بلین کپیار هه میشه ههول ده دات به های شمه که که و
که لکه که ی به یه کتره وه به ستنه وه، لیره دا پیویسته ئه م پرسیاره
بورووژنین که له بهرچی ئابوریناسانی کلاسیک (کۆن) به های شمه که کان
به که لکه که ی نابه ستنه وه؟

ئابوریناسه کلاسیکیه کان وه کو: "ئاده م سمیث، و دیشید پیکاردۆ، و
ئهوانی تر" ئه م به یه کتر نه به ستنه وه ی نیوان به های ئالوگۆری شته کان و
سووده که ی بۆ دوو هۆکار ده که رینه وه:

۱- هۆکاری سه ره کی یه که م ئه وه یه که کلاسیکیه کان به ره و پرووی ئه وه
دهکاته وه که له میژوویی بیردۆزی به هاکان به (نهینی به ها) ناسراوه ئه وانه
تیبینی ئه وه یان کرد که هه ندیک شمه ک هه یه که لکی زۆر که وره ده به خشن
وه ک (هه و) که چی به هایه کی بازاری نییه، هه و له شیوه سروشتیه که یدا
شمه کیه کی سه ره خویه و هه موو بونه وه ریڭ ده توانی پیداو یستی خوی لی
دابین بکات به بی هیچ به رامبه ریڭ، وله هه مانکاتدا تیبینی ئه وه یان کرد که
هه ندیک شمه ک هه یه که لکیان زۆر که متره له که لکی هه و که چی سه ره پای
ئه وه ش نرخه کانیا ن زۆر به رزه. ئه م بیرکردنه وه ساده یه ئاماره به نه بوونی
په یوه ندی نیوان به های هه و او که لکه که ی دهکات.

به لکو وا دهکات وا بزانی که وا نرخى هه و یه کسانه به هیچ، چونکه
که سه که هیچ شتیڭ نادات بۆ به ده ست هیئانی.

۲- ھۆكاری دووہم خۆی له خەرجیەكانی بەرھەم دەبینیتەوہ بۆ گەران بەدوای لێكدانەوہی بەھای ئالوگۆرکردن بۆ شەمەكەكان و سەرقالبونیان بە بابەتی شیکردنەوہی ئەو ھۆکارانەى كە بەشى پێژەیی ئەم بنەمایانە دیاری دەكات كە لە بەرھەمھێنانەكە بەشداریان کردووە.

تا كۆتاییەكانی سەدەى نۆزدەھەم بێردۆزی خەرجی بەرھەمھێنانی بۆ بەھاكان بەردەوام ھەزرى ئابووری سەرقال کردبوو كاتیك بێردۆزی كەلكى سنوورەكى لەسەردەستى رێبەرانى " قوتابخانەى شى كردنەوہى سنوورەكى " (مدرسة التحليل الحدي) وەك: (كارل مینجر، وستانلى جیقۆنز، ولىون قالراس) سەرى ھەلدا. و ئەوكات گرنكى ئەم دۆزینەوہ زانستیە لە پەرەسەندنى بێردۆزی بەھا دەرکەوت.

جیگەى ئاماژە پێدانە كەوا بنەما سەرەكییەكانى بێردۆزی - جیقۆنز - و قوتابخانەى كلاسكى لە پەرتووکی "جۆشن" دا باسى لێوہكراوە - بنەمای سەرەكى بێردۆزەكەى بۆ بەھا لەم بڕگەيەدا پوخت كراوەتەوہ (بەھا بە تەواوى پشت بە سوود دەبەستى) بەھەمان پێرەوى (جۆشن) (جیقۆنز) ئەو كاریگەریانەى شى کردۆتەوہ كە گۆرانی بپى شەمەكەكان بەسەر كەلكە وەرگیراوەكان دادیەت لەسوودە يەك بەدوای یەكەكاندا. بە بنەمای كەمبونەوہى كەلكەكانى داناوہ، و لە باسکردنى بۆ پێكھاتنى بەھای ئالوگۆرکردن لە گەل یاسای دووہمى جۆشن كۆكە - گەیشتە ئەنجامیك كە حالەتى ھاوسەنگى لە ئالوگۆرکردنى دوو شەمەك، "كاتى ھاوسەنگى دەبیت كە كەلكەكانى سنوورداری لە نێوان دوو شەمەكدا نرخەكانیان وەكو یەكتر بن".

به واتايه کی تر هزر قانانی قوتابخانه ی سنوورداری پاو و بوچوونیان وایه که و
به های هر شمه کی سب بارهت به که سیك به و که لکه دیاری ده گریت که له
دواین یه که ی به کاربراوه که وری ده گریت به م شیوه ی خواره وه پرخنه ی لی
گراوه :

بۆ وەلامدانەوہی ئەم پرسیارە ئاماژە بە لایەنگرانی قوتابخانەیی سنوورداری دەکریت بە یاسایەکی تر وەری دەگرن کە ئەویش (یاسای جیگرتنەوہ) یە بە پێی ئەم یاسایە یەکەکانی ھاوشیۆ و جیگر لە شمەکدا کەوا ھەمان خەسلەتیان ھەیە کە دەکرێ ھەندیکیان شوینی ھەندیکیان بگرنەوہ ھەموویان ھەمان بەھایان ھەیە بەمجۆرە یەکە ویچکووہ کان لە ھەمان شمەک دا گشتیان لای یەکیک بوون ھەمان بەھای دەبیت. چونکە ھەر شمەکیکیان شوینی یەکەکانی تر دەگریتەوہ و لەبەر ئەوہی کەلکی دواین یەکە ھەلوێستی کەسەکە دیاری دەکات بۆ گشت یەکەکانی شمەک،بۆیە ھەر یەکە یەک لە یەکەکانی شمەک ھەمان بەھای ھەیە کەوا لە سەر بنەمای کەلکی دواین یەکە دیاری دەکریت.

به لّام (ئه لفرید مارشال) به گونجاندنی نیوان که لکی سنوورداری و خه رچی سنوورداری له شیکردنه وهی بۆ به هادا وه رگرتوو هه که میان حوکمی خواست ده کات و دووه میان حوکمی خستنه پروو ده کات، به لّام (هیکس) په خنه که ی له پیوانی که لکی سنوورداریه که ئه وهیه که ناتوانریت له جیاتی ئه وه بیرۆکه ی تیکرابی جیگرتنه وهی سنوورداری به کار بهنری.

چەمكى نرخ : Importance Of Price

دامەزراوە بەرھەمھێنەرەکان و کارگێڕییەکان بە تاییەتی دەزگا بەرھەمھێنەرەکان بەم شیوەیە پێناسەى نرخ دەکەن:

- دیاریکردنی بەهای شەمەك یان خەزەمەتگوزارییە بە پارە.
- یان بریتییه لە بڕى ئەو دراوہى کەوا کەپاریکی دیاری کراو دەیداتە فرۆشیاریك بە مەبەستى بەدەستھێنانى بڕىکى دیاریکراو لە شەمەكێك یان خەزەمەتگوزاریەك.

نرخەکان بۆ دوو جۆر دابەش دەکریڤ:

- نرخە رەھاکان:** بریتییه لە نرخى شەمەكێك و پێوانەکردنى بە دراو.
- نرخە رێژەییەکان:** بریتییه لە بەهای شەمەكێك بە پێوانەى بە شەمەكێكى تر.

گرنگی نرخ: Importance Of Price

- گرنگی که ی له وهدا سه ره لده دات که و ئامراز یکی کاریگره بۆ:
۱. دابه شکردنی ده رامه ته ئابوورییه کان له نیوان که رته جیا جیاکاندا، له ریگای دابه شکردنی به کار هیئراوه کانی کرداری به ره مهیناندا.
 ۲. دابه شکردنی شمه ک و خزمه تگوزارییه کان به سه ر چین و تویره کانی کومه لگه.
 ۳. به رزکردنه وه ی توانای به ریوه بردنی دامه زراوه کان و هاندانیان بۆ پیشخستنی لایه نی (هونه ری یان ته کنولۆژی).
 ۴. کاریگره ی له سه ر شیواز و ئاراسته ی بازرگانی نیوده ولته تی و دابه شکردنی داهاته کان له نیوان ولاتاندا هه یه.

دیاریکردنی نرخ لای کۆمپانیایکان:

له سه ر ئاستی کۆمپانیا یان یه که ی ئابووریدا، کرداری نرخدانان ئه رکیکی گرانه که واپووبه پووی به ریوه بردنی کۆمپانییه کان ده بیته وه، چونکه به ستراره ته وه به چاره نووس و توانای مانه وه ی له بازار، تاوه کو بتوانی شمه ک و خزمه تگوزاری به باشتترین نرخ و به که مترین ئه رک و تیچوون پیشکesh به کار به ران بکات و په چاوی پابه ندبوونیان کردوه له به رامبه ر کومه لگا که واپنه مای بوونیته تی. هه رچه نده کۆمپانیایکان به دوا ی به ده ستهینانی گه وره ترین داهات له گه ل به رزترین ریژه ی قازانجدا ده گه رین، بۆیه به ئه نقه ست نرخه کان که م ده کاته وه بۆ ده سته به ریوونی به شه که ی له بازاردا واپووبه پووبوونه وه ی پیشبرکیی کۆمپانیایکانی تر.

میکانزمی دیاریکردنی نرخهکان له سیستمی ئابووری بۆ سیستمی تر جیاوازه، ههروهها جیاوازه له نێوان بازارهکانی یهك سیستمیشدا، ئهوهو هۆکارانهی کهوا نرخه بهرووبومی کشتوکالی له بازار دیاری دهکهن جیاوازن له گهڵ ئهوهو هۆکارانهی کهوا نرخه شمهکه پیشهسازیهکان و خزمهتگوزارییهکان دیاری دهکهن.

له سیستمی سهرمایهداریدا نرخهکان به پێی میکانزمی بازار "هیزهکانی خستهپوو و خواست" دیاری دهکری، خاوهنداریتی تایبته (الملکية الخاصة) پێویستی به بوونی شیوازی بهکاربردن و مافی بهکاربردنی ئهوه شیوازان ههیه و بهکاربه ئازاده له چۆنییهتی بهکارهێنانی داهاتهکهی و ئهوه شیوازهی که له گهڵ خۆی گونجاوه، و گریمانهکانی تر که له سایه یاندا میکانزمی نرخهکان کار دهکهن بۆ حوکم کردنی ئهوه میکانزمه به پێی یاسای خواست و خستهپوو نرخهکان بریار دراو به پادهیهکی گهوره له پێگای په یوهندی له نێوان به ره مه مهین و به کار بهر - واتا گونجان له نێوان ئاره زووهکانی به ره مه مهینه ران و به کار به ره کان - بۆیه نرخهکان پێوه رێکی گرنگ و پێنیشاندهرن بۆ به ره مه مهینه ران بۆ به ده سه تهینانی زۆترین قازانج، به لام ئهوه ناگه یه نیت که نرخهکان بکه ونه ژێر کاریگه ری میکانزمی بازار و هیزهکانی خواست و خستهپوو به بێ رێکخستن و دیاریکردن.

ئەو ھۆكۈمرانلارنىڭ دەكەنە سەر نىرخەكان :

دەكەن گىرگىتىن ئەو ھۆكۈمرانلار دەست نىشان بىكەن كە بە شىۋەيەكى
پاستەوخۇق و ناپاستەوخۇق كاردەكەنە سەر دىيارىكىردى نىرخەكان بەم شىۋەي
خوارەو :

۱ - تىچوونەكان : Costs

تىچوونەكان بە يەكەك لە ھۆكۈمران گىرگەكان دادەنرى بۇ دىيارىكىردى
ئاستى نىرخەكان كەلەكەتلى دەست نىشان كىردى نىرخەكان پىۋىستە
پەچاۋىكىرىت. تىچوونەكان ھەموو ئەو خەرجىيەنە دەگىتەو كە پىۋىستە بۇ
بەماكانى بەرھەمەتتەن لە كار و پىداۋىستى شەك و خىزمەتگوزارى -
سەرەپاي ئەم خەرجىيەنە كە شەك دىۋى بەرھەمەتتەن و پىۋىستى پىيەتلى
تاكو گەياندنى بە دەستى بەكاربەر.

ھەر زىادەيەك لە خەرجىيەكانى تىچووندا دەبىتە مايە زىادە لە
نىرخەكاندا و پىچەۋانەش پاستە. نىرخەكان پىۋىستە كەمترىن پادە لە تىكپايى
تىچوونە گۇراۋەكان بىدات بۇ ئەۋەي دامەزراۋەكان لە كارەكانىاندا
بەردەۋامىن.

۲ - ھۆكۈمران رامىيارىيەكان : Political Factors

پى و شىۋىنى پەيرەۋكراۋ لە لايەن دەۋلەتەۋە كە پەيوەستە بە ئامانجە
رامىيارى و ئابۋورى و كۆمەلەيەتتەكان بۇ ھەر رىزمىكى رامىيارى ھۆكۈمران
كارىگەرەكان دەژمىردىت بۇ دىيارىكىردى نىرخەكان. بۇ نمۇنە پىو شىۋىنى
دىيارىكىردى و چەسپاندنى نىرخەكان بۇ ھەندىك لە شەك و خىزمەتگوزارىيەكان
دەرئەنجام دەبىتە مايە بەرەبۇنەۋەي تواناي كىپنى تاكەكان، و يان
دايىنكىردى داھاتى بەرھەمەتتەنەكان لە پىگاي دەستەبەركىردى كەمترىن

پادەى نرخ بۆ بەرھەمەكانيان و دابىنکردنى شەكى بەرھەمەتتەرهكان و كەرەستە خاوەكان بە نرخىكى كەم، ھەموو ھۆكارى گرنگ و پىشويى راميارىن كە دەولەت بە كارىان دەھىتتە ئامانجى ئەوھە كار بكاتە سەر نرخەكان.

۳ - پەلەى كىپر كىکردن (المنافسة): Competition

ئەو كىپر كىکردنەى كە لە بازاردا ھەيە بە گرنگترىن ھۆكار ھەژمار دەكرىت بۆ ديارىکردنى نرخەكانى شەك و خزمەتگوزارىيەكان، چونكە ھۆكارى كىپر كى لە دانانى نرخدا لەو سىستەمانەى كە پلانى ناوھندى پەپرەو دەكەن لە بەرپۆھەردى ئابوورىيەكانيان كەمترە، چونكە نرخەكان بەپى پىنمايى و پىو شويىنك كە دەولەت لە ناوھندەو دەرى دەكات ديارى دەكرىت. و ھەروھە ھۆكارى كىپر كى لە بەرامبەر شەكە قورخكراوھەكان كارىگەرى نابىت، چونكە نرخەكان لە لايەن كۆمپانىيا بەرھەمەتتەرهكان و قورخكراوھەكان ديارى دەكرىت.

۴-راميارى دارايى (خەرجىيەكان): Fiscal & Polic Expenditure

زىادکردنى راميارى خەرجىيەكانى دەولەت لە ھەردوو لايەنى بەگەرەو و ھەبەرھىناندا. كاردانەوھى گەرەى ھەيە لە سەر ئاستى نرخەكان، چونكە زىادکردنى خەرجىيە گشتىيەكان، راستەوخو دەبىتە مايەى زىادبوونى خواست لە سەر شەك و خزمەتگوزارىيەكان و بەشپۆھەكى ناراستەوخو داھاتى تاكەكان زىاد دەبى، "كارىگەرى دوو ئەوھندە زىاد دەبىت"

(اثر المضاعف Multiplier effect) ئەگەر ئەم زىدە خواستە زىادەيەكى بەرامبەر نەبىت لە بەرھەمەتتەرهكاندا، دەرئەنجام دەبىتە مايەى زىادبوونى خواستىن بە بەراورد لە گەل خستتەپوودا و نرخەكان بەرز دەبنەوھ. و

پېچەوانەش پاستە، كۆنترۇل كړدى ئاستى نرخه كان له م حاله تاندا بابه تيكي
گرنگه پيويستي به پيوشوين هه يه بۇ چاره سهر كړدى حاله ته خنكي تراوه كان
ئه وەش به پيخستنى گوراني نرخه كان ده كړيت.

۵- رامپاري بازرگاني دهره كي دهولته ت: Foreign Trade Policy

ئه و رامپاريه ي دهولته پهره وي دهكات له بوري "هاورده ونارده ني" دا
كاريگه ره له سهر ئاستى نرخه كان، چونكه بازرگاني دهره كي رولتيكي گرنگ
ده بيني له جه ختكردن له سهر نرخه كان له ميانه ي كاريگه ري خواستي
دهره كي له سهر شمه كه ناوه خو ييه كان و ئه و شمه كانه ي كه له دهولته تدا
خراونه ته پروو. به ئاشكرا ديار ده كه وييت. ئه م خواسته له به رزبونه وه و
دابه زين دايه له ميانه ي زيده كړدى نيدر تراوه كان يان به كاري ره كان و يا خود
دابه زينيان، هه روه ها هاورده كان يه كي كه له هو كاره كانى به رزبونه وه ي نرخی
شمه ك و خزمه تگوزاريه كان به م پييه ي كه ريگه يه كه بۇ گواستنه وه ي
هه لاوساني جيهاني، بويه كار ده كاته سهر ئاستى نرخه كانى ناوخو به
تاييه تي له م ولاتانه ي كه ئابور يه كانيان پشت به جيهاني دهره وه ده به ستي
وهك له زوربه ي ولاته تازه پيگه شتووه كاندا.

۶- رامپاري نه ختينه يي (دراو): Monetary Policy

رامپاري نه ختينه يي (به رامپاري متمانە كردني شه وه) به نرخه كان
به ستر اوت وه له پيگاي كاريگه ري ريژه ي دراو له ئالوگور كړندا (خستنه پرووي
دراو) ده كړي، ده تواني ئه م سياسته به كاريه يندر ييت بۇ هانداني تاكه كان
بۇ پاشه كه وتكردن و وه به ره يتان و يان كه مكر دنه وه ي ئاسانكاري به نكي به
شيوه جيا جيا كانى ئه مهش ده بيته مايه ي كه مېبونه وه ي قه باره ي دراو له
ئالوگور كړندا.

۷- ھۆكارد كۆمەلایەتییەكان : Social Factors

ھۆكارد كۆمەلایەتییەكان كار دەكەنە سەر نرخ و ئاراستەكانی ئەمەش لەریگەئە بەیەكتەر بەستنهوئەئە خواست لە سەر شەمەك و خزمەتگوزارییەكان و کاریگەری لەسەر ئەو شیوازە بەكاربراوئەئە كە ھەیە. گرنگترینیان ئەمانەئە خوارەوئەئە:

أ- قەبارە و پێكھاتەئە دانیشتون بە پێئە تەمەن و پرەگەزە.

ب- ھاتوچۆئە دانیشتون لە ناوئە و دەرەوئەدا.

ج- ئەو شیوازە بەكاربردنەئە كە پەيوەستە بە دابونەریتی كۆمەلایەتییەوئە.

پرسیارەکانی بەشی دووهم

پ ۱/ پیناسەى ئەم زاراوانە بکە:

بەهای بەکارهێنان - بەهای ئالوگۆرکردن - سوودی سنووردار - سوودی سەرجه م.

پ ۲/ وەلامى ئەم پرسىارانەى خوارەو بەدەو :

۱. بەگۆيرەى بىروپاي کلاسيک چۆن بەهای ئالوگۆرکردن ديارى دەکرى؟

۲. باسى بۆچوونى کارل مارکس بکە سەبارەت بە بەها؟

۳. باسى ئەو رەخنانە بکە کە ئاراستەى بىردۆزى کارکرا بۆ بەها ؟

۴. پيسای کەمبەونەوەى سوود شروقه بکە .

۵. بەها لە لایەن جیفونزەوە چۆن شیکراوتەو (شروقه کرىه) ؟

۶. چۆن دەتوانین بەهای هەموو یەکەکانى شەمەکیک لەسەر بنەماى سوودى دوا یەکە

ديارى بکەین؟

۷. چۆن نرخ ديارى دەکرى لە سسیتەمى ئابوورى سەرمايەدارى؟

۸. کۆمەلیک هۆکار کار دەکەنە سەر نرخ. ئەو هۆکارانە چين؟

۹. لەبەرچى بۆچوونى دىفید پیکاردو لەبارەى بەها بە (بىردۆزىک بۆ تیچوونەکانى

بەرەمەتێنان دادەنرى؟)

۱۰- بۆچى ئابووریناسانى کلاسيک بەهای شتیکیان بەو کەلکەى کە لەو شتە

وێردەگیریت نەبەستۆتەو؟

پ ۳/ ئەم پرستانەى خوارەو راستن (✓) یا چەوتن (X) دياريان بکە:

۱. پەيوەندى نيوان شتیك و کەلکەکەى: راستەوخۆ لە نيوان بەهاکەى و سەرجه م

کەلکەکەى دا نییه، بەلگەو لە نيوان بەهاکەى و کەلکەى سنووردارەکەىهت.

۲. لارى چەماوەى خواست لە سەرەو بەو خوارەو و لە چەپەو بەو راست بۆ

بنەماى زیادبوونى سوودى سنوورەکى دەگەریتەو.

۳. بىردۆزى سوۋدى سىنۇردار لايەنى خىستىنەپوۋى لە شىكىردنەۋەى بەھا
فەرامۇش كىردۈۋە .

۴. كارىگەرى ھۆكارى كىچىكى لەسەر نىرخ لەم سىستەمانە كە پىلانى ناۋەندى
پەيرەۋ دەكەن لە بەرپۆۋەبىردىنى ئابوورىيەكانيان .

۵. خەرجى بەرھەمەينان بە گۆپىنى قەبارەى بەرھەم دەگۆپىرىت بەمەش يەك
خەرجى بەرھەمەينان نىيە بۇ ھەر شەككىك بەبى لەبەرچاۋگىرتنى بىرى بەرھەم
ھىنانەكە .

۶. بەھاي ھەر شەككىك بۇ تاك بە پىي ئەۋكەلكە كە لە دوايىن يەكەى
بەكارھىنراۋ ۋەرىگىرتۈۋە دىارى دەكرى .

سه رچاوه کانی به شی دووهم

۱. توني همفريز، المال والقيمة يجددان حياتك، تعريب احمد العمري، مكتبة العبيكان، الرياض، ٢٠٠٢.
٢. د. حسين عمر، مقدمة علم الاقتصاد : نظرية القيمة، الطبعة السادسة، دار الشروق، جدة، ١٩٨٢.
٣. د. رضا صاحب ابو حمد و د. مؤيد عبدالحسين الفضل، اساسيات اقتصاديات الاعمال، الطبعة الاولى، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٣.
٤. د. صبيحي تادرس قريصة و د. اسماعيل محمد هاشم و د. محمد عبدالعزيز عجمية، مقدمة في الاقتصاد، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، ١٩٧٦.
٥. د. محمد صالح القريشي و د. ناظم محمد نوري الشمري، مبادئ علم الاقتصاد، جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٣.
٦. د. عبد القادر محمد عبد القادر عطية، التحليل الاقتصادي الجزئي بين النظرية و التطبيق، الدار الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٥.
٧. د. محمد علي الليثي و د. عبدالرحمن يسري احمد، مقدمة في علم الاقتصاد : الاقتصاد الجزئي، الجزء الاول، الدار الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٧.
٨. د. علي يوسف خليفة و د. احمد زبير جعاطة، النظرية الاقتصادية : التحليل الاقتصادي الجزئي، دون، ناشر، دون مكان، دون تاريخ.
٩. د. كامل البكري، الاقتصاد التجميعي، مؤسسة شباب الجامعة للطباعة والنشر، الاسكندرية، ١٩٨٥.
١٠. يوسف كمال محمد، فقه اقتصاد السوق: النشاط الخاص، الطبعة الثالثة، دار النشر للجامعات، القاهرة، ١٩٩٨.
١١. سوزان لي، أبجدية علم الاقتصاد، ترجمة خضر نصار، مركز الكتب الاردني عمان، ١٩٨٨.

12. Michael A. Leeds, Peter Von Allen & Richard C. Schiming. “Economics “; Pearson Education Inc., Boston, 2006.
13. Jeffrey M. Perloff. “ Microeconomics “; Fourth Edition. Pearson Int’l Edition. Boston, 2007.
14. Robert J. Gordon. “ Macroeconomics “; 10th Edition. Pearson Inc., New York, 2006.
15. Stanley L. Brue & Campbell R. McConell. “ Essentials of Economics “; McGraw – Hill Inc., Boston, 2007.
16. Damodar N. Gujarati. “ Essentials of Economics “; Third Edition. McGraw – Hill Inc., Boston, 2006.
17. Stephen L. Slavin. “ Economics “; 8th Edition. McGraw – Hill, New York, 2008.
18. Bradley R. Schiller. “ The Microeconomics Today ”; 10th Edition. McGraw – Hill, Boston, 2006.
19. Bradley R. Schiller. “ The Macroeconomics Today ”; 10th Edition. McGraw – Hill, Boston, 2006.
20. David D. Friedman. “ Price Theory ”; 2nd Edition. South – Western Publishing Co., Cincinnati, 1990.

بەشى سېيەم
بازارەكان
THE MARKETS

پېناسەى بازار:

بازار: چوارچىۋەيەكە كۆمەللىك كېيەر و فروشيار لە خۇ دەگرىت و پەيوەندىيەكى پتەويان ھەيە و بەيى ھىچ بەرىەستىك ئالوگۇر لە نىوان يەكترى دەكەن.

لەم پېناسىيەدا بۆمان دەردەكەوئىت كەوا بازار چوار پەگەز لەخۇ دەگرىت:

۱. بوونى شەمەكىك بۇ ئالوگۇر كەردن.

۲. بوونى كېيەر.

۳. بوونى فروشيار.

۴. ئالوگۇر كەردن بە ئازادى بەيى بەرىەست.

ئەو ھۆكارانەى چوارچىۋەى بازار ديارى دەكەن ئەمانەن :

۱- سىروشتى شەمەك.

۲- داب و نەرىتى باو.

۳- ئاسانى گەيانندن.

۴- بەرىەستى گومرگى و چەندايەتى.

بنه ما گرنکه کانی بازار:

- به ره له وهی شیوه کانی بازار شیبکهینه وه پیویسه ئاماژه بۆ ئەم بنه ما گرنکه بکهین که کار ده که نه سهر شیوهی بازار:
- ۱- گونجانی به ره مه کان و پلهی جیگیربوونیان.
 - ۲- ژماره ی فروشیاران له پووی که می و زوری.
 - ۳- ژماره ی کپیاران له رووی که می و زوری.
 - ۴- راده ی ئەو هاریکارییه ی که له نیوان کپیار و فروشیار هیه، واته تا چهند په یوه ندییه تاییه تیه کان کار ده که نه سهر ئەو نرخه ی که له بازار هیه.

شیوه کانی بازار: *The Types Of Markets*

بازار دوو شیوه ی سهره کی هیه:

یه که م - بازاری کیپرکی ته واو: *Free Competition Market*

خه سله ته کانی ئەم بازاره ئەمانه ن:

- ۱- بوونی ژماره یه کی زور له به ره مهینه ران و کپیاران.
- ۲- گونجاندنی به ره م و شمه که کان.
- ۳- که می قه باره ی خسته نه پوو بۆ ههر به ره مه می و که می قه باره ی خواستن بۆ ههر به کار به ری که به ره وارد له گه ل خسته نه روو و خواستی بازار.
- ۴- هیچ جوړه به ره به ستیک له سهر نرخ دانه نه راوه.
- ۵- ئازادی له هاتنه ناوه وه و چوونه دهره وه له بازاردا.
- ۶- زانیاری ته واو له سهر بارودوخ و چوونیتی بازار هیه به تاییه تی له باره ی نرخه کانی کپین و فروشتن.

۷- نه بوونی تیچوونی گواستنه وه، چونكه بوونی ئەم تیچوونه مانای هاوتایی نییه له نرخه کان، به لکو دوو جوړه نرخ ههیه نه وهك یهك نرخ، وئەگەر ئەم تیچوونهش هه بیټ ئەوا پئویسته به لایه نی كه م هاوشیوه بیټ له نیوان فرۆشیاران له لایهك وکړیاران له لایه کی تره وه. واتا نه مانای ئەو جیاوازییه كه وا له ئاکامی تیچوونی گواستنه وه دا دیته ئاراهه)).

قیببیلی: ئەگەر ته نها پینچ مه رجه کانی یه كه م هه بوون ئەوا به م بازاره ده لئین بازاری رکا به رایه تی (کیپرکی) ی پوخت، به لام کاتیك هه رجه وت مه رجه كه هه بوون ئەم بازاره پئی ده لئین بازاری رکا به رایه تی (کیپرکی) ی ته واو.

دووم - بازاری کیپرکی ناته واو:

ئەم بازاره بۆ ئەم جوړانه ی خواره وه دابهش ده کړیت:

۱. بازاری قۆرخکراوی ره ها:

مه رجه کانی قۆرخکراوی په هایي له فرۆشتندا :

أ - یهك به ره مه مھین هه یه.

ب - ئەم به ره مه مھینه کۆنترۆلی خستنه پووی شمه كه کان ده کات.

ج - چه ماوه ی خستنه پووی قۆرخکار بریتییه له خالیک یان

چه ماوه یهك كه نه رمی نانوینی.

مه رجه کانی قۆرخکاری ره ها له کړیندا:

۱- یهك کړیار هه بیټ.

۲- ده ست به سه ر خواست داده گړیت.

۳- چه ماوه ی خواسته كه ی خالیکه یان نه رمی نواندنی نییه.

۲- بازارى قۇرخىراوى كەم:

مەرجەكانى قۇرخىراوى كەم لە فروشتندا:

أ - ژمارەى فروشىار يان بەرھەمھېنەران كەمە.

ب - بوونى پەيوەندىيەكانى ئالگوڭرپکردن واتە ھەر بەرھەمھېنەك رەچاوى

كاردانەوھى بەرھەمھېنەكانى دىكە دەكات.

- بە بوونى دوو بەرھەمھېن دەلەين بازارى قۇرخىراوى دوولايەنى.

- نرخەكان لەم بازارپەدا جىاجيان، بەلام بەرھەمەكان لەيەك دەچن يان بە

تەواوى لىك ناچن وئەگەر شەمەكەكان لەيەك بچن پىي دەلەين ئەم قۇرخ كراوھ

قۇرخ كراوى كەم و ناتەواوھ يان جۇراوجۇرە.

مەرجەكانى قۇرخىراوى كەم لە كرىندا:

ژمارەى كرىپان كەمە.

ھەر يەككىيان كاريگەرى خۇيان لە سەر نرخ ھەيە.

۳. بازارى كىپرەكى قۇرخىراوى:

مەرجەكانى قۇرخىراوى لە فروشتندا:

۱- بوونى ژمارەيەكى زۆر لە فروشىاران يان بەرھەمھېنەران.

۲- ھەر بەرھەمھېنەك يان فروشىارىك دەتوانىت خۇي لەوانى تر جيا بكاتەوھ.

۳- جياوازى ھەيە لە نرخ ((ھەر بەرھەمھېنەك دەتوانىت خۇي جيا بكاتەوھ

لە رىگاي رىكلام، شوين، شىوازى فروشتن.... ھتد)).

مەرجەكانى كىپرەكى قۇرخىراوى لە كرىندا:

۱- بوونى ژمارەيەكى زۆر لە كرىپار.

۲- ھەندىك لە كرىپاران (بۇ نموونە دابەشكەران) خۇيان دەتوانن جياوازى

لەنيوان فروشىاران بكەن، بەجۇرىك مامەلە لەگەل يەككىيان پى باشترە

لەوانى تر.

ھاوسەنگى بەرھەمھېن لى بازارى بەرھەركانىي تەۋادىدا :

بەرھەمھېن ھاوسەنگ دەپىت كاتىك داھاتى سنوورەكى و تىچوونى سنوورەكى يەكسان بن و دەپى تىچوونى سنوورەكى بەرز دەپىتەۋە .
لەم بازاردا بەرھەمھېن بەردەۋام دەپىت لەسەر بەرھەمھېنان و فرۆشتن تا ئەۋكاتەى كە داھاتى سنوورەكى يەكسان بىت لەگەل تىچوونى سنوورەكى، چونكە ئەم دۆخە بەرزترىن ئاست لە قازانجى بۆ دابىن دەكات و لەم نمونەيەى خوارەۋەدا ھاوسەنگى لە دانەى يازدەدا دروست دەپىت، چونكە داھاتى سنوورەكى و تىچوونى سنوورەكى يەكسانن بە (۲۰)، و ئەگەر دانەى دوانزە بەرھەم بەپىت ئەۋا داھات سنوورەكى كەمتر دەپىت لە تىچوونى سنوورەكى (۲۰ < ۲۴) بەمەش قازانج كەم دەكات لە (۳۰) بۆ (۱۶).

دانە	نرخ	سەرچەمى داھات	تىكراى داھات	داھاتى سنوورەكى	سەراپاي تىچوون	تىچوونى سنوورەكى	قازانج
۱	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۸	۲۸	۸-
۲	۲۰	۴۰	۲۰	۲۰	۵۵	۲۷	۱۵-
۳	۲۰	۶۰	۲۰	۲۰	۷۴	۱۹	۱۴-
۴	۲۰	۸۰	۲۰	۲۰	۸۹	۱۵	۹-
۵	۲۰	۱۰۰	۲۰	۲۰	۱۰۰	۱۱	سفر
۶	۲۰	۱۲۰	۲۰	۲۰	۱۱۲	۱۲	۸
۷	۲۰	۱۴۰	۲۰	۲۰	۱۲۴	۱۲	۱۶
۸	۲۰	۱۶۰	۲۰	۲۰	۱۳۸	۱۴	۲۲
۹	۲۰	۱۸۰	۲۰	۲۰	۱۵۳	۱۵	۲۷
۱۰	۲۰	۲۰۰	۲۰	۲۰	۱۷۰	۱۷	۳۰
۱۱	۲۰	۲۲۰	۲۰	۲۰	۱۹۰	۲۰	۳۰
۱۲	۲۰	۲۴۰	۲۰	۲۰	۲۱۴	۲۴	۱۶

ھاوسەنگى بەرھەمھېن ئە بازارى قۇرخكارى رەھادا:

بەرھەمھېن لەم بازارەدا بەردەوام دەبىت لە بەرھەمھېنان و فرۆشتن تا ئەو كاتەى تىچوونى سنوورەكى و داھاتى سنوورەكى يەكسان بىت، چونكە بەرزترىن ئاستى قازانچ بە دەست دىنىت، لەم نمونەيەى خوارەوہدا لەم نمونەيەى خوارەوہدا باشتريں ئاست بۆ بەرھەمھېنان دانەى شەشەمە تيايدا داھاتى سنوورەكى يەكسان دەبىت بە تىچوونى سنوورەكى (۱۲=۱۲) و بەرزترىن ئاستى قازانچ بە دەست دىنىت كە يەكسانە بە ۲۰ وە ئەگەر بەردەوام بىت لەسەر بەرھەمھېنان داھاتى سنوورەكى كەم دەكات و تىچوونى سنوورەكى زياد دەكات، بەمەش قازانچ دەست دەكات بە كەمبونەوہ ھەروەك لەم نمونەيەى خوارەوہدا ديارە:

دانە	نرخ	سەرجمى داھات	تىكرای داھات	داھاتى ستورەكى	سەراپای تىچوون	تىچوونى سنوورەكى	قازانچ
۱	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۲۸	۲۸	۴
۲	۳۰	۶۰	۳۰	۲۸	۵۵	۲۷	۵
۳	۲۸	۸۴	۲۸	۲۴	۷۵	۲۰	۹
۴	۲۶	۱۰۴	۲۶	۲۰	۸۹	۱۴	۱۵
۵	۲۴	۱۲۰	۲۴	۱۶	۱۰۰	۱۱	۲۰
۶	۲۲	۱۳۲	۲۲	۱۲	۱۱۲	۱۲	۲۰
۷	۲۰	۱۴۰	۲۰	۸	۱۲۴	۱۲	۱۶
۸	۱۸	۱۴۴	۱۸	۴	۱۳۸	۱۴	۶
۹	۱۶	۱۴۴	۱۶	صفر	۱۵۲	۱۵	۹-
۱۰	۱۴	۱۴۰	۱۴	۴-	۱۷۰	۱۷	۳۰-

پرسیار هکانی بهشی سییه م

- پ ۱- پیناسه ی ئەم زاراوانه بکه:
بازار. - خالی داخراو.
- پ ۲- وهلامی ئەم پرسیارانه بدهوه:
۱ - رهگهزهکانی بازار بژمیره.
۲ - ئەو هۆکارانه چین که چوارچیوهی بازار دیاری دهکهن؟
۳ - ئەو بنه ما گرنگانه بژمیره که شیوهی بازاری پی دیار دهکری.
۴ - شیوهکانی بازار چین؟
۵ - شیوهکانی بازاری قورخکاری پهها دیاری بکه.
۶ - چون بهرهمهین له بازاری کیپرکی تهواودا هاوسهنگ دهبیته لهماوهی کورت و درێژدا؟

سهراچاوهكانى بهشى سنيهم

١. بول أ. سامويلسون و ويليام د. نوردهاوس، الاقتصاد، الطبعة الخامسة عشرة، ترجمة: هشام عبدالله، الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠١.
٢. د. حسين عمر، مقدمة في علم الاقتصاد : نظرية القيمة، الطبعة السادسة، دار الشروق، جدة، ١٩٨٢.
٣. د. عبدالكريم كامل عبدالكاظم، النظم الاقتصادية المقارنة، جامعة الموصل، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٨٨.
٤. د. مصطفى رشدي شيحة، علم الاقتصاد من خلال التحليل الجزئي، الدار الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٦.
٥. د. كريم مهدي الحسنوي، مبادئ علم الاقتصاد، الجامعة المستنصرية، بغداد، ١٩٨٩.
٦. طاهر حيدر حردان، مبادئ الاقتصاد، الطبعة الاولى، دار المستقبل للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٧.
٧. د. محسن كاظم، تاريخ الفكر الاقتصادي: ابتداء بنشاته وانتهاء بالماركسية، الطبعة الاولى، ذات السلاسل، الكويت، ١٩٨٩.
٨. د. عبدالقادر محمد عبدالقادر عطية، التحليل الاقتصادي الجزئي بين النظرية و التطبيق، الدار الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٥.
٩. د. محمد علي الليثي و د. عبدالرحمن يسري احمد، مقدمة في علم الاقتصاد: الاقتصاد الجزئي، الجزء الاول، الدار الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٧.
١٠. د. علي يوسف خليفة و د. احمد زبير جعاطة، النظرية الاقتصادية : التحليل الاقتصادي الجزئي، دون، ناشر، دون مكان، دون تاريخ.
١١. د. كامل البكري، الاقتصاد التجميعي، مؤسسة شباب الجامعة للطباعة والنشر، الاسكندرية، ١٩٨٥.
١٢. يوسف كمال محمد، فقه اقتصاد السوق : النشاط الخاص، الطبعة الثالثة، دار النشر للجامعات، القاهرة، ١٩٩٨.
١٣. سوزان لي، ابجدية علم الاقتصاد، ترجمة : خضر نصار، مركز الكتب الاردني، عمان، ١٩٨٨.

١٤. د. احمد حسن جاوشين، النظرية الاقتصادية : الاقتصاد الجزئي التحليلي، جامعة صلاح الدين، مطبعة الجامعة، اربيل، ٢٠٠٠.
١٥. د. رضا صاحب ابو حمد و د. مؤيد عبدالحسين الفضل، اساسيات اقتصاديات الاعمال، الطبعة الاولى، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٣.
١٦. د. محمد صالح القريشي و د. ناظم محمد نوري الشمري، مبادئ علم الاقتصاد، جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٣.
١٧. د. صبحي تادرس قريصة و د. اسماعيل محمد هاشم و د. محمد عبدالعزيز عجمية، مقدمة في الاقتصاد، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، ١٩٧٦.

بەشى چوارەم

دراو (پارە)

MONEY

پەرەسەندنى پىداۋىستىيە مۇقايەتتىيەكان و فراوانبـوونى ئارەزوۋەكانى و گەشەکردنىان، بۆتە ھۆى سەرھەلدىنى دراو، دواى ئەۋەى سەۋداکردن (گۆرپىنەۋە: المقايضة Barter) نەيتۋانى ئەۋ پىۋىستىيانە بە سوۋكى وئاسانى دابىن بىكات، چۈنكە ئەۋ شىۋازە لە بار وىكردارى نەبوو، بۆيە دراۋەكان بوونە ئامرازىكى گىرنگ كە تاك و كۆمەلگە پىشتى پى دەبەست ۋەك پىۋەرەك بۆ ئالۋكۆرۈكردن .

بە ئامرازىكى گونجاۋ دادەنرى بۆ ھەلگىرتنى بەھاكان دواى ئەۋەى كەۋا خوۋدى دراۋ بەھاكەى لەخۇگرتبوو ۋەئىزى شت پى كرىنى خۆى بۆماۋەيەكى دىارىكراۋ پاراستبوو، ئامرازىكە بۆ پاكۆكردن وپىۋەرەكى ھاۋبەشە بۆ بەھى شىمەكە جۆرا و جۆرەكان ھاۋكات ئەم ھەل و دەرفەتە دەرەخسىنى بۆ ئەۋەى ئارەزوۋى كرىاران و فرۆشياران بگۈنچىنى و نىزىكان بىكاتەۋە.

ھەرۋەھا دراۋەكان شىۋەى جىا جىايان ھەبوو، شىۋەى يەكەمى " دراۋى شىمەكىيە " كە خۆى لە قەبوۋلگىردنى جۆرە شىمەكىكى دىارى كراۋ دەنوئىنى لە لايەن تاكەكان بەرامبەر ۋازەئىنانىان و دەست بەردانىان لە شىمەكەكانى تردا، جۆرى ئەم شىمەكە بەكارھىتىراۋانە جىا جىابوون بۆ ئەۋەى بىنە پىۋەر لە ئالۋگۆرۈكردندا بە پى جىاۋازى كۆمەلگاكان ۋەۋ قۇناغە مېژوۋىيە يەك لە دواى يەكانەى كۆمەلگەى مۇقايەتى مۇقايەتى پىيدا تىپەر بوو (بەروبووم، و كانزاكان: زىو يان زىر و كانزاكانى دىكە) تا دراۋەكان ئەم شىۋەى ئىستى ۋەرگىرت كە دراۋى كاغەزە.

پیناسه‌ی دراو:

دراو کۆمه‌لیک پیناسه‌ی هه‌یه، له‌وانه:

۱- هه‌ر شتیك به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ لایه‌ن خه‌لكه‌وه په‌سند بکریت وهك پیوه‌ریك بۆ ئالوگۆپکردن و دانه‌وه‌ی قه‌رزه‌كان پیی ده‌گوتری دراو.

۲- دراو بریتییه له‌ هه‌ر شمه‌کیك كه‌ ئه‌ركی دراو راپه‌رینی.

گرنه‌ترین ئه‌ركه‌كانی دراو بریتین له‌: هۆكاریكه‌ بۆ ئالوگۆپکردن و، پیوه‌ریكه‌ بۆ به‌هاكان و یه‌كه‌یه‌كه‌ بۆ حیساب كردن، وکۆگایه‌ بۆ به‌هاكان، و ئامرازیکه‌ بۆ پاشه‌كه‌وتکردن، و هۆیه‌كه‌ بۆ پیدانی پاره دواخراوه‌كان و پاكو (تسویه) كردن.

لیره‌دا به‌ده‌رده‌كه‌ویت كه‌ دراو به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ وهك خوودی دراو بۆ پرکردنه‌وه‌ی پیویستییه‌کانی مرۆیی به‌ کاربرده‌یی (استه‌لاکی) و به‌ره‌میدا داوا ناکری، به‌لكو داوا ده‌کریت به‌ مه‌به‌ستی به‌کاره‌ینانی له‌ به‌ ده‌سته‌ینانی که‌لکیکی (منفعة) به‌کاربردن بێت یان به‌ره‌م‌مداریدا.

واتا دراو پیویستییه‌ مرۆییه‌كان له‌ به‌کاربردن و به‌ره‌مه‌ینان به‌ شیوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ ده‌سته‌به‌ر ده‌کات له‌ ریگای به‌ کاره‌ینانی وهك ئامرازیک بۆ به‌ ده‌سته‌ینانی شمه‌ك و خزمه‌تگوزایه‌كان.

شیوه‌کافی دراو: Types Of Money

دراوه‌کان شیوه‌ی جیا‌جیا‌یان هه‌یه به پی‌ی:

۱. ئەو مادده‌یه‌ی که دراوه‌که‌ی لێی دروست‌کراوه.

۲. ئەو لایه‌نه‌ی که ده‌ریده‌کات.

۳. ئەو په‌یه‌ه‌ندییه‌ی که له نیوان به‌های یه‌که‌ی دراوه‌که وه‌کو دراو و

به‌ها‌که‌ی وه‌کو مادده (شمه‌ک). له م سۆنگه‌یه‌وه شیوه‌کافی دراو ئەمانن:

دراوی شمه‌ک، دراوی کائزا، دراوی کاغه‌ز، و ئەو دراوه‌ی که حکومه‌ت و

بانکی ناوه‌ندی ده‌ریده‌کات، هه‌روه‌ها ئەو دراوانه‌ی که بانک‌ه‌کان

ده‌ریده‌که‌ن (دراوی سپارده‌کان: نقود الودائع).

۱- دراوی شمه‌ک: Commodity Money

له به‌ره‌به‌یانی می‌ژووه‌وه ژۆر له شمه‌که‌کان وه‌ک پی‌وه‌ریک بۆ به‌ها

به‌کاره‌یتراون له بواری ئالوگۆر‌کردندا. دیاری‌کردنی ئەو شمه‌کانه له‌لایه‌ن

کۆمه‌لگا‌کان جیا‌وا‌زبووه به پی‌ی جیا‌وا‌زی ژینگه‌که‌یان، بی‌گومان له بواره‌کافی

ئابووری و کۆمه‌لایه‌تیدا. ئەم شمه‌کانه و گونجانیان له‌گه‌ڵ سامان و دارایی

ئەم سه‌رده‌مه‌دا و هه‌روه‌ها ئاستی بیر‌کردنه‌وه وئاره‌زووه‌کان و داب و نه‌ریت و

سروش‌تی دروشمه ئاینیه‌کان که باو بوون، بۆ نمونه می‌ژووی دراو بۆمان

دیاری ده‌کات که (گریکه‌کان) ئازە‌لیان وه‌ک دراو به‌کاره‌یتناوه، هیندیه

سووره‌کان تووتنیان به‌کاره‌یتناوه، و چینیه‌کانیش "چه‌قۆ".

۲- دراوی کانزا : Metal Money

دواي ئه وهى ئادهمیزاد کانزاکانى دۆزیه وه و خهسله تهکانى زانى به مه به سستی دراو به کارى هینا. یه که م جار برۆنز و مسی کرده دراو، دواتر زیو، و له دوا قوناغه کانى گه شه سه ندى کومه لگای مرقایه تی زیپری (ئالتون) به کارهینا، چونکه زیپ و زیو ژهنگ هه لئا هینن و هه لگرتن و پاشه که وتکردنى ئاسانه و دهکری بهش بهش بکریت سه ره پای ئه وهى دهگمه نیشن.

۳- دراوی کاغهز : Paper Money (Banknote)

ئه م دراوه کاغه زانه له سى لایه نه وه ده رده کرین : میری، بانکی ناوه ندى یان بانکی تایبه ت.

۱- ئه م دراوانه ی که میری ده ری ده کات به پیی یاسا دیاریکراون به دراویکی دیکه ده گۆردرین به پیی داخوازیه کان، ئه م دراوانه دهکری بگۆردرین یان نه گۆردرین.

۲- به لام دراوی کاغه زی که بانکی ناوه ندى ده ری ده کات که له زۆریه ی ولاتاندا هیه یه که ی دراوه که دهکری بگۆردریت بۆ دراویکی تر به پیی یاسا و رینماییه کان که کرداره کانى دراو گۆرینه وه ی بیانى (معاملات الصرف الاجنبی) پیک ده خهن.

۳- به لام ئه م دراوانه ی که بانکه تایبه تیه کان ده ری ده که ن له زۆریه ی ولاتاندا وه ستینراون، به لام له ولایه ته یه کگرتووه کانى ئه مریکا دا هه ر ماوه .

۴- دراوی بانك:

بریتییه له دراوی سپاردن یان پییان دهوتریت (دراوی چه که کان) که له میانه یاندا بانکه کان، ههروه ها تاکه کان به شیوه یه کی بهرچاو مامه له یان پی بکات له بهر ئه م خه سه له ته پۆزه تیقانه یان (چاكانه یان) که هه یانه له ئاسانی هه لگرتن و گواستنه وه و مامه له پی کردنیان، سه ره پای ئه وهش که بواری بهش بهش کردنی نییه، بۆیه پیویستمان به ژماره و بهشی بچووک نییه.

جیاوازی دراوی بانك له گه ل دراوه کانی دیکه ئه وه یه که قه واره یه کی ماددی و هه ست پیکراوی نییه، هه ر چه نده قه رزاره کان یان کپیاره کان ناتوانن قه رزه که یان یان فرۆشیاره کان پابه ند بکه ن له سه ر قه بوولکردنی له پاککردنه وه ی قه رزه کان پاکتاوکردن و دانه وه ی نرخ ی شمه که کپاره کان، ئیمه ده بینین ئه م جوړه دراوه لایه نیکی گه وره له خسته پرووی دراودا له ولاته پیشکه وتووه کان پیک دینی.

به لام سه باره ت به په یوه ندی نیوان به های دراو وه ک دراو و به های وه ک شمه ک ئه و دراوه کان دابهش ده کرین بۆ:

۱- دراوی پیوانه یی:

بریتییه له دراویک پیکهاته یه کی مادی ته وای هه یه، چونکه به ها که ی له بازاردا وه ک شمه ک به رامبه ر به ها که یه تی هه رچه نده ئه م جوړه دراوه له بازاره کاندانه ماوه، که چی هه ندی خه لک تا ئیستا به باشتین جوړه کانی دراوی داده نین.

۲- دراوی متمانه یی :

ئەم دراوانەن کە بەهاکانیان لە ناو پۆکدا زۆر گەورەترە لە بەهای ئێو ماددەییە کە لێی دروستکراوە. گشت ئەم دراوانە ی کە لەکاتی ئیستادا ئالوگۆریان پێدەکری دراوی متمانه ی (کاغەز بێت یان کانزا هەرزانه کان بێت وەکو مس و فافۆن و نیکل ... هتد).

ئەرکەکانی دراو: Money Functions

دراو دوو ئەرک دەبینیت : **ئەرکی یەکەمی** پێی دەوتریت (ئەرکی سەرەکی) یان بنەرەتی، چونکە پێوەریکە بۆ ئالوگۆرکردن و پێوەری بەهایە و یەکە ی حیساب کردنە، **ئەرکی دووەمی** پێی دەوتریت (ئەرکە داتاشراوەکان) و یان لاوەکیەکان کە گوزارشتە لەوەی دراو کۆگای بەهاکانە و ئامرازیکە بۆ پاشەکەوت کردن، هەروەها ئامرازیکە بۆ پێدانی دواخراوەکان و پاکۆکردن. دەکری ئەرکەکانی دراو بە وردەکاری پوون بکریتهو بەم شیوەییە خوارەو:

۱- دراو هۆکاریکە بۆ ئالوگۆرکردن :

ئەم ئەرکە یەکەم ئەرکە کە دراو کردوییەتی و تا ئیستاش دەیکات، ئەمەش دوا ی مامەلەکردن بە شیوازی سەوداکردن (شت بە شت) هاتۆتە کایەو، لە سایە ی ئەم ئەرکەدا لە قۆناغی یەکەمی مامەلەکردن شمه که کان بە دراو دەگۆرێدرانهو کەچی لە قۆناغی دواتر گۆرینەو ی دراو بوو بە شمه که کانی تر.

دەتوانین ئەم ئەرکە لە میانە ی مامەلەکردنی پۆژانه ماندا تێبینی بکەین. کەسەکان مووچە و کرییه کانیا ی پۆژانه یان مانگانه لەبەررامبەر

پیشکه شکردنی ره نجه کانیان وهرده کرن، به لام هه موو داهاته کانیان له کاتی وهرگرتنیاندا خهرج ناکهن - به لکو کرداری خهرجکردن له ماوه و کاتی یهک له دواى یه کدا و به بهرده وامی و تا راده یهک لیک دور ئه نجام دهدریت (سهره تای وهرگرتنی داهات و تا کوتایی خهرج کردنه که).

ئه م ئهرکه ی دراو له سروشتی دراوه که که واه بوولکراوه له نیوان لایه نه مامه له پیکراوه کانداه وک ئامرازیکی گونجاو بوچاره سه رکردنی ئالوگوپکراوه کان و قهرزه کانداه، بویه به دراو دهوتریت (هیزی کرین).

۲- دراو پیوهره بو به ها و یه که یه که بو حیساب کردن:

له بنه په تدا دراو بو ئه وه دانراوه نرخ و به های شمهک و خزمه تگوزاریه کان دیاری بکات. به واتایه کی دیکه ده کری به های شمهک و خزمه تگوزاریه کان بو پیوهریکی هاوبه ش بگه پیندرینه وه که ئه ویش دراوه، له سهر ئه م بنه مایه به راوردی ریژه یی له نیوان به های شمهک و خزمه تگوزاریه جیاجیاکان ئه نجام دهدریت. کاتی که دراو به ئهرکی پیوهری به هاکان هه لده ستیت پیویسته به های دراو تا راده یهک چه سپاو و جیگیریت، چونکه ناکری تا سهر ئه م به هایه چه سپاو و جیگیر بمینیتته وه.

مه به ست له به های دراو هیزی کرینه که یه تی که گوزارشته له بری ئه و شمهک و خزمه تگوزاریانه ی که ده توانریت به ده ست به پیندریت له ئه نجامی ئالوگوپکردنی له گه ل یه که یه که ی دراو له ماوه یه کی دیار کراودا.

له پوانگه ی ئه م ئهرکه وه ده کری دراو ئامرازیکی گونجاو بیت بو حیسابکردن، چونکه کرداری ژمیرکاری ئاسان ده کات بو ئه وه ی هه لبتی به کاری جوړاو جوړ و جیاجیاکان له قه باره و به ها و کیش، پرۆزه و کومپانیا و دامه زراوه کان هه لده ستن به ئاماده کردنی بوودجه کانیان ئه ویش له ریگی خه ملاندنی ئه و شتانه ی هه یه تی و ئه و شتانه ی که ده یه وی به پشت به ستن به دراو ده بی وک ئامرازیکی حیسابکردن.

۳- دراو کوکهرهوهی به هاکانه و نامرازیکه بو پاشکه وتکردن :

ئەم ئەرکە ی دراو داتاشراوه لەبەر ئەوهی بەهای شمهکهکان بو ماوهیهکی درێژ ناکرێ بپاریزێت، چونکه دووچاری فەوتان و تیکچوون دین ویان ناتوانرێت هەل بگرێت، بۆیه دراو بەم ئەرکە هەڵدەستێت بەهاکانی سەرجه م شمهک و خزمەتگوزاریهکان به کوکا دهکات هاوکات دهکری له جیاتی شمهکه مادهیهی و نامادیهیهکان که ئارهزووهکانی تاک و گروپهکان دهسته بهر دهکات تابه کار بهیندرین.

له بهرئهوهی دراو هەر دوو کرداری کرپن و فروشتن لیک جیا دهکاتهوه لهکاتی ئالوگۆرکردندا هاوکات هەڵدەستێت به هه لگرتنی بههای شمهکهکان و به دهست هینانیا ن له ماوه و کاتهکانی دواتردا - که ئەمهش وادهکات ببیتته ئامرازیک بو پاشهکه وتکردن - بهجۆریک هه رتهنها دواخستنی کرداری ئالوگۆرکردنی دراو بهرامبه ر شمهک و خزمهتگوزارییهکان بو ماوهیهکی دواتر له ئایندهدا ئەمه مانای وایه که دراو ئەرکی پاشکه وتکردنی بهجی گه یاندووه، ئەویش بههۆی هه لگرتنی بههای شمهک و خزمهتگوزارییهکان لهکاتی دیاریکراو، لێرهدا گرنگی چه سپاندن و جیگیربوونی پێژه ی بههای دراو به دیار دهکهوی بو ئەوهی دوور بیت له دابه زینی هیزی شت پی کرپنی بۆیه فاکنه ریکی گونجاوتره له وانه ی تر بو ئەوهی ئەرکی پاشهکه وتکردن له ئەستۆ بگری، ئەویش بههۆی بوونی متمانه ی (سیوله) تهواو له چاو جۆرهکانی دیکه که له بارن بو پاشهکه وتکردن.

۴- دراو نامرازیکه بۆ دانه و دی (گیرانه و دی) دواخراوه کان :

ئەم ئەركەى دراو كە داتاشراوه توانای دراو بە دیارده خات لە بەجیگە یاندنی ئالوگۆرە دواخراوه کان لەگەڵ ئالوگۆرە هەنووکە یەکان - ئەو مانای وایە مەرجی سەرەکی بۆ ئەو دی دراو وەکو ئەركی ئالوگۆرە کردن ببینیت پیویستە بەشیوە یەکی گشتی قەبوول بکریت بۆ دانه و دی قەرزه کان و پاكو کردنه کان.

لە ئەنجامی ئەم هەموو کار و ئەركانه دراو کرداره کانی قەرزدان وقەرزه رگرتن ئاسان دەکات و بانکەکان و دامەزراوه داراییەکانی تر و تاکەکان "متمانە" دەبخشیته کۆمپانیا و حکومەت و تاکەکان، بە تایبەتی کۆکردنه و دی پاشەکەوت بەشداری لە کەڵەکە کردنی (تراکم) سەرما یە و فراوانبوونی وەبەرھێنان و بەرھەم فراوان دەکات، بەم جوۆرە گرنگی ئەركی دراو وەك ئامرازیک بۆ دانه و دی دواخراوه کان روون دەبێتەو، بۆیە پیویستە دراو بەهای تا رادەیک چەسپاوبی بۆ ئەو دی بتوانی لە دانه و دی دواخراوه کان لێھاتووبی - چونکە گۆرینی بەهای دراو کار دەکاتە سەر لایەنی ئالوگۆرە کراوه کان - کە لە ئاکامدا دەبێتە مایە ی زەرەرمەندی لایەنیک و سوودمە ندبوونی لایەنە کە ی دیکە .

ئەركە دینامیکە کانی دراو : Dynamic Function of Money

ئەو ئەركانه ن کە دراو دەتوانی پێی هەلستیت و کار بکاتە سەر چالاکییە ئابوورییەکان و ئاستە کانی گەشە سەندنی و پەرەگدانە و دی بە سەر بەهای دراو و هیزی شت پیکرینی - و کاریگەری لە سەر تەرخان کردنی دەرامەتەکان و دابەشکردنی داھات و سامان و هەموو گۆرپاوه کانی تر.

خه سلته کانی دراو: Money Characteristics

دواى ئه وهى بۆمان پوون بۆوه چۆن دراو سه رى هه لدا و گه شهى كرد
بۆ ئه وهى مامه لهى له ژيانى پوژزانه ماندا پى بکهين، هه روه ها ئه رکه جوړ
به جوهره کانی دراومان زانى. ده کرى ئه م خه سلته تانهى که دراوه ناسراوه کان
هه يانه ده ست نيشان بکهين:

۱- هه ميشه داخوازی گشتى له سه ره، چونکه خه رجکردنى ئاسانه و هه موو
که س رازيه مامه لهى پى بکات.

۲- ئه م ره زامه ندييه گشتيه ش له وه دا خوى ده بينيته وه، که ئامرازىکى
گونجاوه بۆ پياده کردنى ئه رکه سه ره کيه کان و هوکارىکه بۆ ئالوگورکردن و
پيوهرىکه بۆ به هاکان.

۳- به ها کهى به رزه له چاو ئه و قه باره بچوکهى هه يه تى و هه لگرتنى ئاسانه.

۴- ئامرازىکى گونجاوه بۆ پاشه که و تکردن ده توانى بۆ ماوه يه کى دوورو
درىژ هه لگيرى به بى ئه وهى توشى زيان ياخود له ناوچوون ببى.

۵- به ش به ش ده کرىت به بى ئه وهى هيج تىچوونىک يان که مبونه وه يه ک له
به ها کهى ياخود هيزى شت پى کرپنى رووبدات.

۶- پاريزگار يکردنى دراو له ريزه ي جيگريه کهى بۆ به هاو هيزى شت پى
کرپنى وا ده کات زياتر به توانا بيت له جيبه جيکردنى ئه رکه سه ره کى بۆ
دانراوه کانى.

۷- يه که کانى چه سپاو وه به هاى هه ريه ک له و دراوه له گه ل به هاى دراوه کانى
ترى هاوچه شنيدا يه کسانن.

بیردۆزەکانی بەهای دراو: بەهای دراو لە ژێر سایەی کۆمەڵێک کۆمەڵێک

قوتابخانەی ئابووری شی کراوەتەوە هەر بەتەنها لەم بابەتەیان
نەکوڵیوەتەوە، بەلکو لە چوارچێوەی بیردۆزە یان کۆمەڵێک را لە ژێر ناوی
(بیردۆزی بەها) هاتوو بەشیوەیەکی تر ئەم قوتابخانانە دوور لە چەمک
و هۆکارە ئابووریەکانی تر لە دراو لیکۆلینە وەیان ئەنجام نەداوە.

ئەم قوتابخانەش بەسەر ئەمانەی خوارەوە دابەش بوون:

۱- قوتابخانەی کلاسیکی:

ئەم قوتابخانەیە بیروپراکانی لەنیوان سەدەی حەفدەهەم و هەژدەهەم و
سەرەتای سەدەی بیستەمدا باو بوون. ئەم قوتابخانەیە بیروپرای وایە کە
نرخێ شەمە بەرپادە تیچوونەکە و دەگمەنیەکی دیاری دەکری، واتا ئەم
دوورەگەزە (تیچوون و دەگمەنی: الكلفة والندرة) بنەمای سەرەکین بۆ
دیاریکردنی، بەها و نرخێ شەمە، چونکە تیچوونەکانی بەرەمەهێنان
لەقوناغی بەرەمەهێنانی شەمەکە و دەگمەنیەکی گوزارشت لە بری خستنه
پووی ئەم شەمەکە دەکات — وە هەروەها دراویش بەهاکە لەسەر هەردوو
بنەمای (تیچوون و دەگمەنی) دیاری دەکری.

کاتی ک دراوەکان کانتزایی بوون ئەوا تیچوونەکە بەگوێرەی تیچوونی
دەرەهێنانی ئەم کانتزاییە کە دراوەکە لێ دروست دەکرا وە دەگمەنی
کانتزاکە لە سروشتدا دیاری دەکرا. ئەگەر جیاوازیەک لە نیوان دراو و شەمەکە
کانی تر هەبێ لە دیاری کردنی بەهاکاندا ئەوا بەستراوتەو بە خودی
دراو کە لە سروشتدا.

داواکاری لەسەر دراو بۆ خودی دراو کە نییە، چونکە راستەوخۆ
ئارەزووەکانی مەرووف لەبەکار بردن و بەرەمەهێنان تیژناکات، بەلکو

ھۆکارىڭكە بۇ بەدەست ھىننى شىمەك و خىزمەتگوزارىيەكان. بەلام سەبارەت بەخستىنەپوودا پىئوھرىكى ھاوبەش ھەيە بۇ دىيارىكىردى بەھاي دراو و ھەروھە بەھاي ئەم شىمەكانەي خراونەتە پوو. ئەم پىئوھرەش پەيوھستە بە بىرى خستىنەپووى دراو و بىرى خستىنەپووى شىمەك و خىزمەتگوزارىيەكان، پەيوھندىيەكى پىچەوانە ھەيە لە نىوان بەھاي دراو و نىخى شىمەك و خىزمەتگوزارىيەكان لە ميانەي ئەو بىرە پارەي خراوتە پوو- ئەم پەيوھندىيە بەستراوھتەو بە دراوھو، چونكە پىئوھرىكە بۇ بەھاكان كاتىك بەھاي يەكەي پىئوھرىي بۇ بەھاكانى شىمەك و خىزمەتگوزارىيەكان (دراو) كەم دەبنەو، ئەو پىئويستە بىرى ئەم يەكەيە زىادىكىرىت بۇ ئەوھي يەكەكانى پىئوھر بىارىزىن كە تەواو و گونجاوبن لەگەل بەھاي شىمەك و خستىنەپووھكاندا، بە كورتى ئەو تىپوانىنى كلاسكىيەكانە بۇ بىردۆزى بەھا كەپەيوھندى بە بىردۆزەي بەھاي دراوھو ھەيە.

۲- قوتا بىخانەي كۆمەلەيەتى (بەھاي كار):

ئەم قوتا بىخانەيە جەخت لەو دەكاتەو كە شىمەك بۇ تىرىپوونى پىئويستى بەكاربىردن و بەرھەمھىنەكان ئاراستە دەكرىت بۆيە دەكرى جىاوازى لە نىوان دوو جۆرە بەھاي شىمەك بىكەين:

يەكەميان - بەھاي بەكارھىنان.

دوھميان - بەھاي ئالوگۆرپىردن.

به لām چ شتيك به هاي شمهك ديارى دهكات؟

به پي شيكردنه وهى قوتابخانهى كۆمه لايه تى - به هاي ئابوورى شمهكى به ره مهيتراو به برى ئه و كاره كۆمه لايه تيهى كه پيويسته بۆ به ره مهيتنانى شمهكه كه ديارى دهكريت - برى به هاي شمهك **كاتى كار:** (وقت العمل) ديارى دهكات - هر كاتيک به ره مهيتنانى شمهك كاتيكى زۆرى خاياند ئه و به هاكهى زۆرتر دهبيت و ناتوانرى به هاي ئه م شمهكه دياريبكرى ته نها له ريگاي به راورد كردنى نه بيت له گه ل شمهكيكى تردا له ريگهى كردارى ئالوگۆر كردندا.

به م شيوهيه دهكرى گوزارشت له به هاي شمهك بكرىت (بۆ نمونه ئاسن) به پيژهى ئالوگۆر كردن به شمهكيكى تر (بۆ نمونه گه نم) (ا ته ن ئاسن = ۳ ته ن گه نم) وه له بهر ئه وهى ئالوگۆر كردن له كۆمه لگاي نويدا له ريگاي دراوه وه ئه نجام ده دريت كۆتايى يه بارى سه ودا كردن "شت به شت" هينا. دهكرى نرخی شمهكه كان به دراو دياريبكرى - نرخ يان به ها: برىتييه له گوزارشتى دراو بۆ به هاي شمهكه كه.

سه رچاوهى به ها به پيى بۆچوونى ئه م قوتابخانهيه به "كار" ديارى دهكريت و ده توانريت به هاي شمهك به هوى دراوه وه دياريبكرى كه گوزارشت له نرخی شمهك دهكات له بازاردا، بۆيه گهر دراو له شمهكه جور به جور ه كان جيا بكرىته وه به هايهكى تايبهت به خوى نيه.

كه واته بابيه تى به ها به پيى بيروپاي ئه م قوتابخانهيه ئه وه پوون دهكات وه بيروكه كه سى ره هه ندى هيه پيى ده لىن چه مكى تيكه لاو كه ئه مانه ن:

۱- په یوه سته به باسکردنی خودی به ها که: واتا به های دراو ته نها به بابه تی
ئالوگوپرکردن به ستر او ته وه. ئه م خه سلته ته ته نها دراو هه یه تی و له
شمه که کانی تر جیای ده کاته وه.

۲- بۆ پواله تی دهره وه ی به ها ده پروانیّت: واتا به گوزارش تی دراو به های
یه که یه ک یان شمه کی که که نرخیک یان به هایه ک ده نوینی.

۳- باس له سه رچا وه ی به ها ده کات: ئه وه پوون ده کاته وه کئ هه یه به ها بۆ
شمه که کان دابنی؟ دهر که وت که کاری مرؤیی به ها دروست ده کات له
شته کاندایه. مه به سستی له کار ئه و بره کاره تی کرایه یه که له پووی
کۆمه لایه تی وه داواکراون و که له به های شته کاندایه به رجه سته بوون که له
میانه ی ژماره ی یه که کاته کانی پیویست دا خوی ده نوینیّت بۆ به ره مه مه یانی
یه که یه که له شمه ک و خزمه تگوزاییه کان.

۳- قوتا بخانه ی سنووره کی (سنوورداری):

بۆ ئه وه ی به های یه که ی دراو به پیی قوتا بخانه ی سنووره کی
به رجه سته بیّت، ئه و ئه م قوتا بخانه یه بۆ دیاریکردنی به های شمه ک و
خزمه تگوزاییه کان پشت ده به سستی به سووده که ی واته توانای چه نده
له پرکردنه وه ی پیداو یستییه کانی مرؤف. هه روه ها ئه م بنه مایه دراویش
ده گریته وه، به لām نابیی ره گه زه کانی تریش له بیر بکه ین که بریار له سه ر
په یوه ست به سوودی به ره م (قه باره ی به ره مه مه ینان) ده دن یان پیی
ده وتریّت په یوه نندییه کانی به ره مه مه ینان.

قوتا بخانه ی سنووره کی برپوای وایه که به های یه که ی دراویش به هه مان
شیوه ده که ویتته ژیر کاریگه ری مه زنده ی که سایه تی وه له باره ی ئه و
سووده ی له وانه یه له یه که ی دراو بیته ده ست.

روبرتسون یه کیکه له بیرمه ندانی ئهم قوتابخانه یه ده لیت: ئیمه مه به ستمان له به های دراو به های هر شتیکی ته واو هاوشیوهی دراوه که یه بۆ نمونه (نان وپۆشاک)، به لام ئه وهی لیڤه داجیاوازه ئه وهی ئیمه ده توانین له به های شمه که کان به دراو دیاری بکهین. به لام ناتوانین نرخه دراو وهك خودی دراو دیاری بکهین. بۆ ئه وهی چاره سهری ئهم حاله تانه بکهین قوتابخانه ی سنووره کی روویکرده بیرۆکه ی سوودی پیکهاتووی دراو.

واتا به های دراو به پاده ی توانا و ده سه لاته که ی بۆ پرکردنه وهی پیویستیه مرۆیه کان به شیوه یه کی ناراسته وخۆ پیوانه ده کری. له مه دا قوتابخانه ی سنووره کی وا داده نین که دراو چه شنی ئۆتۆمبیلک یا هوکاریکی گواسته نه وهی به شداری له ئالوگۆپرکردن ده کات له نیوان شمهك و خزمه تگوزاییه کان - به لام بنه مای پیوانه یی بۆ به هاکان به و سووده ی که له یه که دراوه که به ده ست هاتوو دیاری ده کری.

شیکردنه وهی قوتابخانه ی سنووره کی هه ولده دات چالاکیه راسته قینه کان و چالاکیه دراوییه کان بکه ونه ژیر رکیفی هه مان یاسا سنوورداریه کان. که چی زه حمه ته یاساکانی به های تایبه ت به شمهك و خزمه تگوزاریه ئابووریه کان له سه ر به های دراو جیبه جی بکرین، چونکه له وانه یه نه توانی دراو (شمه کیک) بیته هه روه کو شمه که ئابورییه کانی تر. به واتایه کی وردتر دراو ناتوانی به های به کارهینراوی هه بی هه روهك له شمهك و خزمه تگوزاریه ئابووریه کاند (به ره م هینراو) هه یه، هه ر چه نده تا راده یهك به هایه کی ئالوگۆپرکردنی گه وره هه یه، بۆیه ده کری به های ئالوگۆپرکردنی دراو به به های به کارهینانی دیاری بکری، به لام به پیچه وانه وه نابی.

هه لائوسان: (Inflation)

دياردهى هه لائوسان له و دياردانهيه كه زۆرترين پهيوه ندى به ديارده كاني ئابوورى و دراوى ئابوورپه هاوچه رخه پيشكه وتوو هكان و گه شه كردوو هكان ههيه. به چاوپوشيني له پلهى گه شه سندن و ئاستى په ره پيدان كه ئه م ئابووريانه هه يانه.

ئه م دياردهيه دواى جهنگى جيهانى دووهم (1945 و دواتر) سهرى هه لداوه، شيوه و ناوه پوكى ئه م دياردهيه له هه فتاكان و هه شتاكاني سه دهى بيسته مدا به ته واوى به دياركه وت. هه ر چه نده ئه ده بيات و كولتوورى ئابوورى پراوپره له باب ته كاني گراني و به رزبوونه وهى نرخه كان، به تايبه تى ئه و كيشانهى كه كۆمه لگاي ئه وروپى له هه ر دوو سه دهى شانزده هه م و هه قده هه مدا و دواتريش ولاته كاني تر دوو چارى بوون.

هه لائوسان:

واتا به رزبوونه وهى زياد و به رده وام له ئاستى گشتى نرخه كان له ماوه يه كى ديارى كراو كه ماوه كه ش كورت بىت.

هه موو به رزبوونه وهيه كه له نرخه كان به ماناي هه لائوسان نايه ت، به لكو هه لائوسان و به رزبوونه وهى نرخه كانه.

بويه هه لائوسان راسته وخو پهيوه سته به به رزبوونه وهى زۆرو له ئاستى گشتى نرخه كان له ماوه يه كى ديارى كراودا. به لام به رزبوونه وهى پيژهيى بو هه نديك له شمهك و خزمه تگوزاريه كان بو ماوه يه كى ديارى كراو، مه رج نيه حاله تى هه لائوسان بىت يان له وانه يه هوكاره كاني پووداني ئه م هوكارانه نين كه ده بنه هوى سه ره لدانى هه لائوسان. هه روهك له وه رزه نه هاته كاني كشتوكال يان كه مبوونه وه له به ره مه ينان به بى ئه وهى هيژى به ره مه ينانى

دابين بکړی و یان گورانی ته کتولوی هونری و یاخود گورانی باج و
کومه که کانی حکومت وچەندان هوکاري تر.

هه روه ها ده کړی هه لاسان پیناسه بکړیت:

- بریکی زور له دراو له بهرامبهر بریکی که م له شمهک و خزمه تگوزاریه کان.
- زور بوونی نه و بره پاره ی که له کومه لگه ئالوگورپی پیده کړی.
- زور بوونی خواسته له سهر نه و شمهک و خزمه تگوزاریانه ی که هه یه و له
سهر داهاتی راسته قینه ش.

جۆرهكانى ھەلاوسان : Types of Inflation

گرنگترین جۆرهكانى ھەلاوسان ئەمانەن:

۱ - ھەلاوسانى خشۆك : Creeping Inflation

بەردەوام بەرزبونەوھى ئاستى گشتى نرخەكانە، بەلام بەشیوھىەكى لە سەرخۆ، واتە زیادبونى نرخ لەسەرخۆ وپلە بەپلەيە، ئەوھ كەمترین ئاستەكانى ھەلاوسانە، بۆيە لەچاو جۆرهكانى ترى ھەلاوسان ماوھىەكى دريژ دەخايەنى، وھك بەرزبونەوھى نرخەكان لە ماوھى دە سال بە پيژھى ۱۰٪ واتا تيكرپايى زيادەى سالانەى ۱٪ دەبييت بە مانا ئەم جۆره ھەلاوسانە ئاماژە بە جوولەى بەرزبونەوھىە لە ئاستى گشتى نرخەكاندا و بە ئاستيكي بەردەوام و مامناوھندى كە لە نيوان ۱٪ بۆ ۳٪ بيت.

۲ - ھەلاوسانى كپكراو (ھەست پي نەكراو) : Suppressed Inflation

ئەم جۆره ھەلاوسانە بە زياد بونى نرخەكان بەستراوھتەوھ كە دەبوايە پرويان بدايە ئەگەر دەست تيوھردانى ميريى نەبوايە كە بەھۆى سەپاندنى چاوديري لە سەر نرخەكان و كۆمەك و پشتگيري كردنى نرخەكان بۆ چەند شەمەكيك و خزمەتگوزاريەكى سەرەكى و پەپرەوكردنى سيستمى كۆبۆنەكانى خۆراك. بۆيە زياد بونى نرخەكان ھەستى پي ناكرييت، چونكە حكومەت بە گرتنە بەرى پيو شوينى (دابەشكردنى شەمەك، دياريكردنى نرخەكان) ئەو زيادە راستەقينانەيە كە لە نرخەكان بە شيوھى خەرجى دراو لە بازاري پەشدا ديار دەكەوى لاي نابات، بۆيە حكومەت ناچار پابەند دەبييت بەم نرخە زيادانە كە لە بەرامبەريدا پيئدانى دراو زۆر دەبيى و دەبييتە مايەى زيادبونى خواست لە سەر شەمەك و خزمەتگوزاريە جياجياكاندا.

۳ - هه لاوسانی له راده به دهر (سه رکیش) : Hyper Inflation

ئهم جوړه هه لاوسانه به بهرترین ئاستی زیاد بوونی نرخه کان داده نرئ، به جوړیک نرخه کان به بهر ده وامی و به پله یه کی ژور بهر زیاد ده کهن، له ئه نجامی شدا ده بیته هوی هه رس هیئانی سیستمی نه ختینه یی (دراو) به هوی ئه و دارمانه له راده به دهری که له به هاو هیزی شت کرین رووده دات، وپاره ی نیشتمانی هه موو متمانیه که له ده ست ددها. بویه تاکه کان وایان پی باشه هه ر شمه کی که یاخود که لوپه لیک هه لېگرن له جیاتی دراو، چونکه گهر بهر ده وام نرخی شمه که کان زیاد بکا ئه و ده بیته هوی دابه زینی به های پاره ی نیشتمانی، و بهر ده وام له ده ستدانی هیزی شت کرینی و هه لگرتنی، پاره ی نیشتمانی یه کی که له ئه رکه گرنگه کانی خوی وه کو کؤگای به ها (کؤکه ره وه ی به ها) له ده ست ددها، ئه مه ش واده کات داخواست له سه ر به کار هیئانی دراو بو نزمترین ئاست که م بیته وه، له به رامبه ر زیاد بوونی خواست له سه ر شمه که و خزمه تگوزاریه جوړ به جوړه کان، که بهر ده وام نرخیان بهرزه ده بیته وه، له بهر ئه وه ی ئهم جوړه هه لاوسانه به ترسناکترین جوړه کانی نرخ هه لاوسان داده نرئ، چونکه هه پشه له سه ر قه واره ی ئابووری دراوی ده ولته دده کات.

پرسیارہکانی بهشی چوارہم

پ ۱ : ئەم زاراوانەى خوارەوہ پیناسە بکە :

دراو - دراوی پیوانەیی - دراوی متمانەیی - بەهای دراو - ھەلاوسان
دراوی ئەلیکترونی - دراوی ژمارەیی (دراوی کاش یان دیجیتال)

پ ۲ : وەلامی ئەم پرسیارانەى خوارەوہ بەدوہ :

۱ - دراو چەند جوړیکى ھەيە ، باس لە جوړەکانى دراو کە .

۲ - باسى ئەرکەکانى دراو بکە .

۳ - خەسلەتەکانى دراو چين ؟

۴ - بەهای يەكەى دراو ناوى زۆرى پى دەگوترى دەست نیشانيان بکە .

۵ - سەرچاوەکانى سەرھەلدانى ھەلاوسان لە ولاتانى تازە پيگەيشتوو چين ؟

۶ - ئەو لایەنانەى دراوی کاغەز دەرەدەکن بیانژمێرە .

۷ - باسى جوړى دراو بە پيى پەيوەندى لە نيوان بەهای دراو وەك دراو و
بەهایەكەى وەك شەمەك بکە .

پ ۳ - ئايا ئەم پرستانەى خوارەوہ راستن (✓) يا چەوتن (X) :

۱ - دراو وەك خودى خوێ خواستى لەسەرنیە ، بەلکو بە مەبەستى بەکارھيێنانى
بۆ بەدەستھيێنانى شەمەك و خزمەتگوزارىيە .

۲ - مەرج بۆ توانستى دراو تاوہكو ببیتە ناوہندىك بۆ ئالوگۆرپکردن ئەوہیە كە بە
گشتى پەزنامەندى وەرپگريێت بۆ دانى قەرز و پاكانەکردن .

۳ - پەيوەنديیەكى پيچەوانە لە نيوان بەهای دراو و نرخى شەمەك و
خزمەتگوزارىيەكان لە ميانەى قەبارەى دراوی خستنەپرودا ھەيە .

۴ - سنوورداریەكان برۆايان وایەكە دراو وەك ئاميریکە گواستنەوہیە وپەشدارى
دەكات لە ئالوگۆرپکردنى شەمەك و خزمەتگوزارىيەكان .

سەرچاوه‌كانى به‌شى چواره‌م

- ١- د. احمد حسين علي الهيبي، اقتصاديات النقود و المصارف، جامعة الموصل، دار ابن الاثير للطباعة والنشر، الموصل، ٢٠٠٥.
- ٢- جمال خريس و ايمن ابو خضير و عماد خصاونة، النقود و البنوك، الطبعة الاولى، دار المسيرة للنشر و التوزيع والطباعة، عمان، ٢٠٠٢.
- ٣- د. عوض فاضل اسماعيل الدليمي، النقود و البنوك، جامعة بغداد، مطابع دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٩٠.
- ٤- د. محمود يونس و د. عبدالنعم مبارك، اقتصاديات النقود والصيرفة، مؤسسة شباب الجامعة، الاسكندرية، ١٩٨٢.
- ٥- د. ناظم محمد نوري الشمري، النقود و المصارف، جامعة الموصل، مديرية دار الكتاب للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٨٨.
- ٦- د. صبحي تادرس قريصة، النقود و البنوك، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، ١٩٨٨.
- ٧- د. عبدالمنعم السيد علي، اقتصادات النقود و المصارف، الجزء الاول، الطبعة الاولى، الجامعة المستنصرية، مطبعة الديواني، بغداد، ١٩٨٦.
- ٨- د. محمد احمد الرزاز، محاضرات في النقود و البنوك، دار الحمامي للطباعة، القاهرة، ١٩٧٤.
- ٩- د. كامل البكري، الاقتصاد التجميعي، مؤسسة شباب الجامعة للطباعة والنشر، الاسكندرية، ١٩٨٥.
- ١٠- د. اكرم حداد و مشهور هذلول، النقود و المصارف : مدخل تحليلي و نظري، دار وائل للنشر، عمان، ٢٠٠٥.
- ١١-١١- د. احمد حسين الرفاعي و د. خالد واصف الوزني، مبادئ الاقتصاد الكلي بين النظرية والتطبيق، الطبعة الثانية، وائل للطباعة و النشر، عمان، ١٩٩٧.
- 12-M. L. Burstein، “ Modren Monetary Theory “، Mac Millan Press Inc.، London، 1988.
- 13-Klaus F. Zimmermann، “ Fronteers In Economics “ Springer، 2002.
- 14-Richard Coughlan،” The Theory Of Money and Finance “ MacMillan Press Inc.، London، 1986.
- 15-Paul Hallwood and Ronald MacDonald،” International Money: Theory، Evidence and Institution “، Basil Blackwell Inc.، 1988.

به شی پینجه

بانکه کان

BANKS

بانکه کان ئەو دامەزراوانەن کەوا یەکیک لە ئەرکە سەرەکیەکانیان متمانەدانە بە سەوداکەرەکان جا کە سەکان بن یان پرۆژەکان. و دەزگایە کە مامەڵە بە قەرزو بازرگانی پێ دەکات.

بانکه کان لەسەر پاشماوی کۆمەڵیک لە داب و نەریتی سەردەمەکانی پیشوو دامەزراون. کە سەرەتا کاری متمانەیی بەشیوەیەکی سادە لە پرگای گەورە بازرگانەکان و زیڕینگەکان و سووخرەکان (المرابین) بەرپۆە دەچوون. یەکەمین کار کە بانقه کان پێی هەڵسان بریتی بوو لە قەبوولکردنی سپاردە سەوداکەرەکان لەسەر بنەمای قەرزوەرگرتن و بەلێندان بوو پێدانەوێان لە کاتیکی دواتردا، ئینجا قوناغیکی دیکە بەرەو پیشەوێ چوو کاتی جەماوەر دەستی کرد بە وەرگرتنی قەرزو لەو سپاردانە. بەمەش هەردوو کرداری "قەرزو وەرگرتن و قەرزی پێدانی بەیەکەوێ کۆکردەوێ" ئەوێش سەرەتایەکی بوو بوو پرێکخستنی متمانەیی و گەشەپێدانی بوو ئەوێ باشتەین شیوێ لەخۆ بگریت کەشیوێ دروستکردنی سپاردەکان و سپاردە پیکهاتووێکان (الودائع والودائع المشتقة).

بە تێپەربوونی کات سیستەمی بانکی گەشەیی سەندو ئەرکەکانی هەمە جۆر بوون. شان بە شانی بانکه بازرگانیه کان (بەم پێیهی کەوا یەکەم دامەزراو بوون بوو پارەدارکردنی بازرگانی دروست بوو بوون) بانکی

دیکه دامه زران که هر یه که یان به جوریکی دیاریکراو متمانە ی پيشکەش ده کرد. ئەم بانکانه دوو ئەرکی سەرەکیان پیاوێ ده کرد:

- **یه که میان** " ئەرکی نەختینەیی (Money Function) بوو که خۆی له قەبوولکردنی سپاردەکان و پیدانی قەرز و دروستکردنی سپاردەکان و دەرکردنی دراوی کاغەزدا دەنواند.

- **دووه میان** " ئەرکی پارەدارکردن Financing Function " بوو که بانکەکان له رێگای پیدانی پارە به و پرۆژانە ی که پێویستیان پێ هەیه، جا چ به مەبەستی دامەزراندنیان بێت یان بۆ چوونه ناو قۆناغی بهرەمەهێنان یاخود بۆ بهرەپیدانی بهرەمەکانیان بێت.

دامەزراندن و گەشە ی دەزگا بانکیهکان په یوه ست بوو به گەشەسەندنی سیستەمی سەرمايه داری - سەرەلانی زێرنگران له کۆتایی سەدهکانی ناوهراستدا له ئەوروپا (هەر وهك له سەرەوهدا ئاماژە ی پیکراوه) سەرەتای راستەقینه یه بۆ چالاکی بانکە متمانە ی و وهبه رهینهکان. ئەم چالاکیه قۆناغ به قۆناغ شان به شانی ئەو گەشەندنه ئابووری و کۆمه لایهتیه بهرفراوانه ی که سیستەمه ئابووریهکان له و ماوه یه دا به خۆیان دیوو تا وهکو ئەمرۆ.

ئەو چالاکیه متمانە ییه که زێرنگرهکان پیاوێ یان ده کرد بـهـمای بنچینه یی سەرەلانی بانکە بازرگانیهکان بوو و دواتر بووه بنچینه ی سەرەلانی بانکە ناوهندیهکان که ئەرکی رێکخستن و چاودێری چالاکی بانکی و متمانە یی له ئەستۆ گرتبووه - سەرەپای قۆرخکردنی دەرکردنی دراوو ئەرکهکانی دیکه که له لایه ن حکومه ته وه پێی سپێردرا.

جوړه کانی بانک: Types of Banks

هه روهك له سهره وه ديارى كرا جوړه ها بانكى جيا جيا هه يه و هه
يه كه شيان كار و ئه ركىكى ديارى كراو پياده دهكات و به مشيوه ي خواره وه:

يه كه م - بانک به بازار گانيه كان: Trade Banks

ئو دامه زراوانه ن كه سپارده كان له تاكه كان و دهسته كان و درده گرن بو
خواستى ژير دهست و پاشينه ئينجا ئه م سپاردانه بو پيدانى قهرزو پيشينه ي
قهرز (سلفه) به كار ده هينرى.

واتا ئه م دامه زراوانه مامه له به متمانې ماوه ي كورت خايه ن دهكه ن به
مه به ستى به دى هينانى دوو ئامانج:

۱. دابىنكردنى پاشه كه و ته ناوځوييه كان بو يه كه ئابووريه كان، تاكه كان بن
يان كؤمپانيا كان ويان دامه زراوو و بريكاره كان.

۲. پيشكه شكر دنى قهرز و ئاسانكاريه كانى تر بو يه كه ئابووريه كان.

بانكى بازار گاني متمانې دروست بكات ئه و پشت به چوار پيوهر ده به ستيت
ئو و انيش:

۱ - كه سايه تى قهرز و هرگر.

۲ - سه رمايه ي قهرز و هرگر.

۳ - تواناي دارايى قهرز و هرگر.

۴ - دهسته بهر (ضمان).

ئەرکەکانى بانكى بازىرگانى :

دەتوانىن ئەرکەکانى بانكى بازىرگانى بەم شىۋەيەى خوارەۋە بخەينە پوۋ:

۱- ۋەرگرتنى سپاردەكان.

۲- قەرز پىدائى دەرامەت وئاسانكارىيەكانى متمانەيى كە لە سەرەتادا

تەنھا داشكانى كۆمپىيالەى بازىرگانى بوو ۋەرگرتنى لە كاتى

شايستەبووندا.

۳- رەخساندىنى دراۋى بانكى بۆ بەشدارىكىردن لە زيادبوونى

چالاكىيەكانى ئابوورى.

كۆمپىيالە :

برىتتية لە كاغەزىك كە خاۋەن قەرز دەرى دەكات تىيدا فەرمان بەسەر

قەرززارەكەيدا دەدات كە پارەيەكى نەختىنەيى دىارىكراۋ كەبەرۋارو رۆژى

دىارىكراۋ لەسەرى نوسراۋە بدات بە ھەلگىرى كاغەزە (كۆمپىيالەكە) واتە

(كۆمپىيالە كاغەزىكى بازىرگانىيە).

كۆمپىيالە داشكاندن :

كاتىك بانقەكە (كۆمپىيالە) ى بۆ دەبەن ۋەرى دەگرىت و قبولى دەكات پىش

تەۋاۋ بوونى ماۋەى قەرزەكە لەجىياتى قەرززارەكە بەھاي كۆمپىيالەكە

دەداتەۋە، بەلام دەستخوشانە (بىر پارە) بۆخۆى ئى دادەشكىنى.

پىشك (سەم) :

برىتتية لە كاغەزى: كەتتىدا بەشى سەرمايەى كەسىك لەپىرۋژەيەكدا دىارى

دەكات و ھەموو كەسىك بەپىي ئەۋ (پىشكە) ى كە ھەيەتى لە پىرۋژەكەدا

(قازانچ) و (زەرەر) ى بەردەكەۋىت و (پىشك) لەبازارى مال و دارايدا كىرپىن و

فروشتنى پىۋە دەكرى خاۋەندارىيەتى لەكەسىكەۋە دەگوازىتەۋە بۆ كەسىكى

(تر)،، نمونە ئەگەر قەبارەى سەرمايەى كۆمپانىيائى (تۆيۆتا) پىك ھاتىي
لە (۱۰۰ پىشك) و كەسىك (۲پىشك) بىرپىت لە كۆمپانىيائى (تۆيۆتا) بە (\$۴۰۰۰۰)
ئەوا ئەم كەسە بەپىي ئەو پىشكەى كە ھەيەتى لە سەرمايەى
كۆمپانىيائى (قازانچ) و (زەرەرى) بەبەر دەكەيوت و ئەم كەسە دەتوانىت
(پىشك)ى خۆى بفرۆشىت لە بازارى مال و دارايى بەو نرخەى كە كرىيەتى
يان زياتر يان كەمتر.

قەبالە (سەنەد) :

((برىتييە لە كاغەزىك كە قەرز وەرگر دەرى دەكات جا قەرززارەكە (بانك
بازرگانى) بىت يان تاكەكەى خەلك يان حكومەت بىت كە لەم كاغەزە
بازرگانىيە ناوى كەسەكە و بىرى قەرزەكە و نرخى سووھەكە و ماوھى دانەوھى
قەرزەكە تىيدا تۆماركراوھ ئەم كاغەزە كرىن و فرۆشتنى پىوھەدەكرىت و اتا
خاوەندارىەتى لە كەسىكەوھ دەگوازيئەوھ بۆ كەسىكى (تر))

دروستكردىنى سپاردەكان :

بىرۆكەى دراوھ سپاردەكان: بانكە بازرگانىيەكان متمانەى خويان بە دوو پىگا
پەيدا دەكەن:

۱- گەر بىتو بانكەكە بىرى قەرز بە يەكجار يان چەند جارىك بە شىوھى دراوى
ياسايى لەو دراوھى ھەيەتى بداتە قەرز وەرگر، لەم حالەتەدا ئەوھى كە
پروودەدات تەنھا كىردارى گواستەوھى بىرى ئەم دراوھىيە لە بانكەوھ بۆ
دەستى قەرزوەرگران بەبى ئەوھى ھىچ گۆرانكارىيەك لە سەر كۆى بىرى
دراوھە خستەنە پرووھەكەدا روويدات.

۲- بانك ئەو مافە بە قەرز وەرگر بدات كەوا ئەو بىرە قەرزەى لە سەرى پىك
كەوتوون بە ھۆى چەكەوھ (Cheques) يان پەوانەكراوھكان (Transfers)

ئەو بېرە بېكىشىتەو. لەم حالەتەدا قەرزوەرگەر بۆى ھەيە ئەم بېرە پارەيە لە پېگای چەكەكانەو بۆ دانەوہى بەھای شەك و خزمەتگوزاریەكان بەكاربەيتت ھەر وەك دراووی ياسایی بەكاربەيتت - بەم پېگایە ھەندىك لە پېداوہكان بۆ بەكاربەيتتانی دراوی ياسایی ئەنجام دراوہ، ئەوہش بە بەكاربەيتتانی دراوی تر كە بانكەكە دروستى كردوون واتا دراوی سپاردەكانى (Money Deposits) كە بانك بە بەرەستەژمىريەكانى لە تۆمارەكانى دروستى كردون لەم حالەتەدا بېرىكى دىكە لەم دراوہ لە جۆرىكى تر خزانە سەر بېرى دراوہ ياساییەكە، ئەمەشە پېى دەلەين "دراوی سپاردن" كە بانك دروستى كردوون لە ئاكامدا دەبەيتە ماپەي زیاد بوونى بېرى كۆكرایى دراوہ خراوہرووہكە.

دووہم - بانكە ناوہندیەكان : Central Banks

بانكى ناوہندى ئەو بانكەيە كە بە لوتكەي سىستەمى بانكى دادەنرى چ لە بارەي دەرچوونى دراو بۆت يان لە بارەي كردارە بانكىەكانەوہ چاودىرى لە سەرياندا. وھەر وەھا برىتيە لە دامەزراوېكى گشتى كە زياتر گرنگى بە مامەلەكردن دەدات لە گەل دامەزراوہكان نەك لە گەل خەلكدا. ئەوہى باوہ ھەر ولاتىك بانكىكى ناوہندى ھەيە جگە لە ويلايەتە يەكگرتووەكانى ئەمريكا كە زياتر لە دوانزە بانكى تايبەت بە دەرکردنى دراوی ھەيە و لە ژىر چاودىرىكردنى ئەنجومەنىكى فېدەرالىدايە، بانكى ناوہندى دامەزراوېكە مەبەستى سەرەكى قازانجكردن نيە.

زۆرجار دەبينين بانكى ناوہندى وەك بانكىكى بازىرگانى گرنگ دادەمەزريت كە حكومەت دەسەلاتى دەرچوونى دراوی پى دەدات ھەر وەك لە سالى ۱۸۱۴ ز لە ھولەندا پيادەكرا لە ولە ئىنگلترا لە سالى ۱۸۴۴ ز

وفه رهنسا له سالی ۱۸۴۸ ز وئەلەمانیا له سالی ۱۸۷۵ ز وه ئەمەریکا له سالی ۱۹۱۴ ز. و له عێراق له سالی ۱۹۴۷ ز. هه‌بوو.

بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ی بانکی ناوه‌ندی ده‌لێن: بریتییه له کۆمه‌لێک دامه‌زراوه‌ی دراوی و پیکهاته‌کانی که مه‌به‌ستیان ئەنجامدانی کۆمه‌لێک ئامانج و پیاده‌کردنی کۆمه‌لێک ئه‌رکه‌ بۆ به‌پۆوه‌بردن و نه‌خشه‌دانانی سیاسه‌تی نه‌ختینه‌یی.

سی‌ بیروای تاییه‌ت به‌ دیاریکردنی چه‌مکی بانکی ناوه‌ندی هه‌یه‌ :

۱. **کۆمه‌له‌ی به‌که‌م** بروای وایه که بانکی ناوه‌ندی ئەو دامه‌زراوه‌یه که چاودی‌ری بانکه‌کانی تر ده‌کا به‌ شیوه‌یه‌ک یارمه‌تی جێبه‌جێ کردنی سیاسه‌تی نه‌ختینه‌یی ده‌دات.

۲. **کۆمه‌له‌ی دووه‌م** بروایان وایه که بانکی ناوه‌ندی ئەو دامه‌زراوه‌یه که هه‌ولێ پاراستنی جێگیربوونی رێسای دراو ده‌دات به‌تاییه‌تی له‌ چاودی‌ری به‌کارهێنانی دراوه‌کان.

۳. **کۆمه‌له‌ی سێیه‌م** بزۆایان وایه که بانکی ناوه‌ندی ئەو دامه‌زراوه‌یه که رێگه‌ی پێ‌ ده‌دری‌ت ئه‌رکی قه‌باره‌ی دراو و متمانه‌ی ئابووری رێکبخات. بانکه‌ ناوه‌ندییه‌کان سیاسه‌ته‌کانی خۆیان له‌ میانه‌ی کۆمه‌لێک ئامرازی چه‌ندایه‌تی و چۆنایه‌تی‌وه (الادوات الکمیة والنوعیة) په‌یره‌و ده‌که‌ن:

أ- ئامرازه‌ چه‌ندایه‌تی‌ه‌کان په‌یوه‌ستن به‌ یه‌ده‌گی یاسایی، و نرخ‌ی داشکاندن، و کرداره‌کانی بازاره‌کراوه‌کان و کرداره‌کانی پاک‌کاری.

ب- ئامرازه‌کانی چۆنایه‌تی: ئەم ئامرازانه‌ن که‌وا په‌یوه‌ستن به‌ سه‌رنج راکێشان و ئاراسته‌کردنی راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ و دیاریکردنی ریزه‌کانی متمانه‌و رێوشوێنی قه‌رزدا‌نه‌وه‌ و سووه‌کان.

ئەرکی بانکه ناوهندییه کان :

بانکه ناوهندییه کان سیّ خەسلەتیان ھەیه کەلە ھەمان کاتدا ئەم خەسلەتانە ئەرکی سەرھکی ئەم بانکانەن:

۱- بانکی ناوهندی بانکی دەرکردنی دراوہ :

بانکی ناوهندی لە زۆربەى ولاتاندا بە بەپێی یاسا تاکە قۆرخکەری دەرکردنی دراوہ، بەم پێیە کە پایەییەکی ئەوتۆی ھەیه دەتوانی چاودێریکی کاریگەر بێ لەسەر پارەدا کەلە ئالوگۆرکردن لە نیوان خەلکدا. بەپێی پێویست بێر لەسەر بری ئەو پارەیه دەدا بۆ مەبەستی مامەلەکردن و یەدەگ و ئالوگۆرکردن بەکار دێت. لە سەر بانکی ناوهندی پێویستە بری ئەو پارەیه دابین بکات بۆ پارەدارکردنی چالاکییە ئابوورییەکان پێویستن بەپێژەیه ک بێ نەبیته ھۆی ھەلاوسانی نەختینەیی.

۲- بانکی ناوهندی بانکی بەنکه کانە :

بەبانکی ناوهندی دەگوتریت بانکی بانکان، چونکە تەنھا مامەلە لەگەڵ بانکه کان دەکات بەبێ تاکەکان، لە چوارچێوەی ئەم ئەرکەوہ بانکی ناوهندی دوا پەناگەیه کە بانکه کان ھەر کاتی پێویست بوو پەنای بۆ دەبن، چونکە بانکه کان سپاردەى خۆیان لەم بانکه ھەلەدەگرن وەک (یەدەگی یاسایی) ھەروەھا ھەر پێویستی بە دەرامەت بوو ئەوا ھەلەدەستیت بە دووبارە داشکاندن ئەو کاغەزە بازەرگانیا ھەیه کە بانکه کان ھەیانە، و ھەروەھا ھەلەدەستی بە کرداری پاکوکردنی حسابی بەنکه کان بە مەبەستی راستکردنەوہى حسابەکان، ئەمەش لە ئەنجامی مامەلەکردن لە نیوان ئەو بانکانەدا ھەیه، بەم جۆرە بانکی ناوهندی چاودێری بانکه بازەرگانیاکان دەکات.

دەتوانیت کۆنترۆلی یەدەگی دراو بکات و دوایش لەسەر توانای بە قەرزدان و دروستکردنی دراو بزانی، ئەوەش لە میانەی سی ئامرازدا:

۱- گۆرانی ریژە یەدەگی یاسایی.

۲- کردارەکانی بازاری کراوە.

۳- گۆرانی نرخ داشکاندن.

۳- بانکی ناوەندی بانکی دەوڵەتە:

بانکی ناوەندی وەک بریکاری دارایی حکومەت کار دەکات، چونکە سپاردەکانی حکومەت دەپاریزێت و لە ناوچەیەک بۆ ناوچەیەک تر لە ناو وڵات و دەرەوەدا دەیانگوازیتهوه، و هەروەها کڕین و فرۆشتنی کاغەزە داراییەکان بۆ حسابی حکومەت و یارمەتی دەدات بۆ دەرکردن و بازاڕگیری پێسوولەی حکومەت، و هەروەها پێدانی سوود بە دەستەتووەکان، و لە هەموویان گرنکتر ئەوەیە کە بانک هەڵدەستی بە نەهێشتنی ئەو کاریگەرییە زیانبەخشانەی کە لەوانەیە کار بکاتە سەر باری دارایی حکومەت لە ئابووری نیشتمانیدا، کە لە ئەنجامی خەرجی حکومەت و باجی زۆرەو رووبەت، هەروەها ئەو قەرزە گەورانەی کە دەیکات.

سێیەم- بانکە تایبەتمەندەکان:

یەکێک لە چالاکییە هەرە گرنەکانی بانکە تایبەتمەندەکان بریتییە لە پارەدارکردنی کەرته جۆریە جۆرەکانی ئابووری. یەکەم بانکی ئێراقی تایبەتمەند بریتی بوو لە بانکی کشتوکالی - پێشەسازی کە لە ساڵی ۱۹۳۵ دامەزرا، بەلام زیادبوونی چالاکییە بانکیەکان و فراوانبوونی کردارە

پارەدارکردنی کەرتی کشتوکالی و پیشەسازیەکان وایکرد حکومەت ئەم بانکە دابەش بکات. بۆیە کە میان بانکی کشتوکالی و دوو میان بانکی پیشەسازی، ئەو بانکانە بەهۆی پیشکەشکردنی قەرزو ئاسانکاریەکان دەتوانی کاربەرییەکی گەورە لەسەر چالاکییە ئابورییەکان هەبێ.

بانکە تایبەتمەندەکانی عێراق ئەمانە لە خوارەوەن:

١- بانکی کشتوکالی:

ئەم بانکە لە ١٩٤٦/٤/١ لە بانکی کشتوکالی و پیشەسازی جیابوووە بوو. بانکی سەرەخۆ، چالاکی پارەدارکردنی کەرتی کشتوکالی لەئەستۆ گرت، ئەویش لەریگەی پێدانی قەرزو پێشینهو، یارمەتیدانی کۆمەڵە هەرەوێزە کشتوکالیەکان بۆ بەدیھێنانی مەبەستەکانی ولەسەر ئاستی عێراق چەند لقیکی هەیه، بەلام لەم سالانەی دوایدا رۆلی سنوردارکراوە، ئەوانیش پەيوەندیان بەپرهوشی گشتی عێراقه وه ههیه.

٢- بانکی پیشەسازی:

ئەم بانکە لە سالێ ١٩٤٦ دواي جیابووونەوهی لە بانکی کشتوکالی و پیشەسازی دامەزرا، مەبەستیش لە دامەزراندنی ئەم بانکە گەشەدان بوو بە کەرتی پیشەسازی عێراقی ئەویش لەریگەی پیشکەشکردنی قەرزی مامناوهندو قەرزی دريژ خايەن لەپێناو دامەزراندن و فراوانکردنی پرۆژە پیشەسازیەکان و، ناوهندیك بێت بۆ فرۆشتنی بەرووبوومەکان لەناوێوەو دەرەوێ. هەرەها وەرگرتنی سپاردەو متمانەو و کردنەوهی حساباتی بەگەر بۆ سەوداکەران و خواوەن پرۆژە پیشەسازیەکان و هەرەها لە زۆربەي پاريزگاكانی عێراق لقی هەیه.

۳ - بانكى خانووبه‌ره :

ئەم بانكە لەنيوەى سەدەى بىستەم وەك پيويستىيەك سەرى هەلدا
ئەويش بەهۆى بەرزبۆنەوہى كرئى خانوو و كەمى خانووبەره لەچاو ئەو
خواستە زۆرەى لەسەر نىشتەجئ بۆون هەبوو، سەرەپاى ئەو نرخە سووہى
كە بانك لەسەر سەرمايە بەقەرز دراوہكەى دادەنئت و زۆرى بارمتەكان بە
نرخئكى بەرز لە سوودخۆرەكان، بۆيە داواكرا ئەم بانكە دابمەزرى ئەركى
بريتى بوو لە قەرز پئدان بە عئراقىەكان بەم بپە پارەيە كە جئى دئنايى بئت
بۆ مولكايەتى يان بەمافە جيگيرەكانى تر.

چوارەم - متمانە Credit

پئشتر ئەوہمان روون کردەوہ كە چۆن دراو سەرى هەلداوہو ئەم
ئەركانەش چئن پيادەيان دەكات، بۆ نموونە كە ئامرازئكە بۆ ئالوگۆرکردن و
پئوہرئكە بۆ بەهاكان و ئامرازئكە بۆ پاشكەوتکردن و گئپانەوہى
دواخراوہكان مەرجئكى گرنگ و سەرەكى بوو بۆ سەرہەلدانى متمانەکردن بە
دەزگا زۆرو جۆربەجۆرەكانى، ئەرك و دامەزراوہ متمانەكيەكان لەگەل ئەو
قۇناغە ميژووييە يەك لە دواى يەكەكانى كۆمەلگەى مرقفايەتى پئيدا
تئپەريوہ گەشەيان كردووە. متمانەکردن بوو بە رەگەزئكى سەرەكى لە
رەگەزەكانى پارەدارکردنە پيويستىەكان بۆ دامەزراندن و گەشەسەندنى
پروژە جياجياكان.

پیناسه‌ی متمانه‌کردن:

وازهینان یان ده‌ستبه‌ردانه له داراییه‌کی ئیستا بۆ داراییه‌کی ئاینده‌و بنه‌ماکه‌شی متمانه‌ بیّت، به‌واتایه‌کی ترمتمانه‌کردن (بریتییه له گۆرینه‌وه‌ی به‌هایه‌کی هه‌نووکه‌یی به به‌هایه‌کی دواخستراو (داهاتوو)).

بۆ نمونه خاوه‌ن قه‌رز کاتی بری پاره به قه‌رز ده‌داته قه‌رززار ئه‌وا به‌هایه‌کی هه‌نووکه‌یی ده‌گۆرپه‌وه به‌ئومیدی ئه‌وه‌ی کاتی له‌دواڕۆژدا به‌های دواخراوی قه‌رز که له‌کات و ساتی خۆی وه‌ربگرپه‌وه که له‌سه‌ری ریک که‌وتوون. ئه‌م چه‌مکه ده‌کرێ گوزارشت له متمانه‌کردن بی و، له‌لایه‌کی تریش گوزارشت بی له‌چه‌مکی (قه‌رز)، چونکه هه‌ردوو چه‌مکه که په‌یمان به‌دانه‌وه‌ی له ئاینده‌دا، به‌لام له‌سه‌ر ئاستی چالاکی ئابووریدا مه‌به‌ست له متمانه‌کردن: کۆمه‌ککردن و ده‌سته‌به‌رکردنی ئه‌و هۆکارانه‌یه که له‌بواری چالاکییه ئابورییه جوړبه‌جوړه‌کان پێویستی به دراوی هه‌نووکه‌یی یاخود ئه‌و شتانه‌ی له‌جیاتی بۆ ئالوگۆرپکردن به‌کار دی.

کرداره‌کانی متمانه‌کردن له ریگای یاسا جیا‌جیا‌کاندا پیاده ده‌کریت، وه‌ک قه‌رزو داشکاندن و پیشینه و فروشتنی دواخراو و کرێ – و گرنه‌ترین شمه‌ک که بابته‌ی متمانه‌پیکردن بیّت دراوه، چونکه ریگه به تاکه‌کان ده‌دات بۆ به‌ده‌سته‌یه‌نانی گشت شمه‌ک و خزمه‌تگوزاریه‌کانی تر. ئه‌م شیوه یاساییه که متمانه‌کردن به‌زۆر جار وه‌ریده‌گریت بریتییه له (قه‌رزێ دراو) و بنه‌مای سه‌ره‌کی متمانه‌کردن بوونی متمانه‌یه له نێوان قه‌رزده‌رو قه‌رزوه‌رگر و اتا متمانه‌کردن به توانستی قه‌رزوه‌رگر له دانی سووه‌که‌و دانه‌وه‌ی قه‌رز که له‌کات و ساتی خۆیدا له متمانه‌ پیکردندا پێویسته ماوه‌یه‌ک له نێوان پێدان و وه‌رگرته‌وه و اتا قه‌رزو دانه‌وه‌یدا هه‌بیّت.

ئامرازەكانى متمانەكردن ئەمانەن:

۱- كاغەزە بازىرگانىەكان وەكو كۆمپىيالە وچەك و قەبالەى رېپىدراو - برىتتىيە لەو كاغەزانەى كە دەتوانىڭ بگۆردىرىتتەو وە كە بۇ كىردارەكانى متمانەى كورت خايەن بەكار دەھىندىرىت.

۲- كاغەزەكانى بىنكنۆت

۳- كاغەزە دارايىيەكان - پىشك - قەبالەكان

جۆرەكانى متمانە بانكىيەكان:

مەبەست لە متمانە و پۇلى لە ژيانى ئابوورىدا بەگوڭرەى سىروشت و فەلسەفەى سىستەمى ئابوورى كە لە كۆمەلگادا ھەيە دەگۆرپىت، ھەروەھا ئاستى گەشەسەندى و پەرەپىدانى ئابوورى، بۆيە جۆرەكانى متمانەكردن بەپىي مەبەست و ئەركە داواكراو كەى متمانە پىكردن جىاوازن و ئەم پۆلىنكردنە ھەرچۆنىڭ بە چ شىوازيك دابەشكرابن ئەوا ناكىڭ لىك جىابكرىنەو، وا تىببىنى دەكرىڭ كە جۆرە تىكەلكردىڭ لەنىوان ئەم جۆرە متمانەدا ھەبىت. وا لەخوارەو جۆرەكانى متمانەكردن بەپىي مەبەست و ئەو كارانەى كە ئەنجاميان دەدات پۆلىن كراو.

یەكەم - متمانەكردن بە پێی چالاکی ئابووری :

ئەم جۆره پۆلین كردنه ئەمانه لهخۆ دهگریت:

۱- متمانەكردنی بازەرگانی :

مه بهست له م متمانەكردنه ئەوهیه كه به شیوهی قهرز و ئاسانکاری بانکی دهدرینه مامهلهكارهكان بۆ ئەنجامدانی كردارهكانی كپین و فرۆشتن و بازەرگیری و ئالوگۆپكردنی بازەرگانی ناوهخۆ و دهرهکی جا حكوومی بێت یان پرۆژهكان یان تاكهكان، ئەمجۆره متمانەكردنه كورت خایه نن.

۲- متمانەكردنی بهكاربردن :

ئەم متمانەیه كه تاكهكان بۆ پارهداركردنی خهرجیهكانی بهكاربردن دهستیان دهكهوێ، به تایبهتی بۆ پارهداركردنی شمهكه تهمن درێژهكان، ئەم جۆره متمانەكردنه دهدرینه خاوهن شوینە بازەرگانیهكان و كۆمهلهكانی پیشینه و بهكاربردن.

۳- متمانەكردنی وهبه رهینان :

مه بهست له م قهرز و ئاسانکاریانهیه كه ده به خشرینه پرۆژه دام و دهزگا به رهه م هینهكان بۆ پارهداركردنیان تا پێداویستییه وه به رهینهكانیان پرپكاتهوه، زۆربهی كاتیش ئەم جۆره متمانەیه درێژ خایه نن.

دوودم - متمانەکردن بە پێی ماوه.

سێ جۆره متمانەکردن لەخۆ دەگرێت.

۱-متمانەکردن بانکی ماوه درێژ:

زۆر جار ئه پرۆژانه ی پێویستیان به پارەدارکردنی سهرمایه چه سپاوه کانیان ههیه، پێویستی بهمجۆره متمانەکیه دهبیته، بۆیه ماوه که ی له (۵) سال زیاتره و دهگاته (۲۵) سال و (۳۰) سال.

۲-متمانەکردنی ماوه مامناوهندی:

ئه م جۆره متمانە دهدرینه ئه م پرۆژانه ی که پێویستیان به سهرمایه ههیه بۆ نوێکردنه وه و تازه کردنه وه ی ئه و شتانه ی ههیه تی، ههروه ها ئه مجۆره متمانەکردنی به کاربره کیش دهگرێته وه که پیشکەش به تاکه کان دهکریته بۆ به دهسته ئێنانی شمه که ته مه ن درێژه کان، بۆیه ماوه که ی له سالتیک زیاتره و له (۵) پینج سال که مته.

۳-متمانەکردنی ماوه کورت:

ئه م جۆره متمانەیه تاکه کان و پرۆژه کان بۆ پارەدارکردنی کرداره جیا جیا کانیان به دهستی ده هیئت و بۆ ماوه یه کی کورته که له سالتیک که مته (سێ، یان شەش یان (۹) نۆ مانگ بگره تا (۱۲) دوانزه مانگ).

سییه م - متمانەکردن به پێی جۆری بیمه کردن (ضمان):

مه به ست له م متمانە پێکردنه یه که لای نه جیا جیا کان و به هۆی ئه م بیمه یه ی ده بیمه خشنه ئه م لای نه ی متمانە که یان پێ د ه دات و ئه م چه ند جۆره ی ههیه:

۱- متمانہ کی گہ سیتی :

ئەم متمانەيە كە دەدرینه قەرز وەرگرەكان بەبێ ئهوهی بیمهیهکی (بینراو) پیشکەش بکەن، تهنه پهیمان دهن بۆ دانهوهی قەرزەكە له کاتی خۆیدا. بانکەكان و لایەنه قەرزدارەكان پشت بهم پهیمانانه ده‌به‌ستن له میانهی زانینی یه‌وشوێنی قەرزدارەكان له بازاردا.

۲-متمانہ گردنی بینراو:

لەم جۆرە متمانەیدا قەرزدارەکان بيمەى جۆراوجۆرى بىنراو
پيشكەش دەكەن ئەگەر قەرزدارەكە بۆى نەپەخسا ئەوەى لە ئەستۆيەتى
بداتەو، ئەوا بانكەكان ھەلۆيستی ياساىى دەگریتەبەرپەنا بۆ ئەو(بىمانە)
دەبات كە لەلایەن قەرزدارەكان دراوەن.

چوارهم - متمانہ کردن به یی لایه نی داواکار:

ئەم جوۆره متمانه كردنه خوۆ له مانه دا ده نوینیت.

۱- متمانہ گردنی گشتی.

به و متمانه يه ده گوتري که ده به خشريته ده ولت يان حکومت يا خود دامه زراوه دارا يه کاني ده ولت.

۲- متمانہ‌کردنی قایمیت:

ئەم متمانەییە کە دەدریته تاکە کان و دەستەکان و کۆمپانیا تایبەتە
ناحکومسەکان.

مه به سته کانی متمانه کردنی بانکی :

متمانه کردنی بانکی رۆلێکی گرنگی ههیه له ژيانی ئابووری هاوچهرخدا ئهم گرنگیهش له کاتیکدايه که رۆل ده بينیت له چاره سه رکردنی ئالوگۆرکراوه کانی بازرگانی ناوه خۆو دهره وهدا، پوخته ی مه به سته کانی متمانه کردنی بانکی ئهمانه ی خواره وهن:

۱- پارهدارکردنی به رهه مهینان :

ده کری به رهه مه هینه ره کان متمانه کردن به ده ست بهین له ریگی دهرکردنی قه باله و فروشتنی به پرۆژه و تاکه کان، ئهمهش یارمه تیده ره بۆ زیادکردنی قه باره ی پاشکه وته کان له لایه ن ئهو کریارانه ی قه باله کان ده کری، به مهش ئهم دامه زراوه متمانه پیکردنانه رۆلی نیوه ندکار ده بینیت له نیوان پاشه که وته ران و وه به رهینه ره کاندای ئهم نیوه ندکاریه یارمه تی ئاسانکاری و خیرایی و زیده بوونی قه باره ی وه به رهینان و به رهه مه ددات له ئابووریدا، سه ره پای ئهمهش بانکه کان هه لده ستن به پیشکه شکردنی قه رزه کان به شیوه یه کی راسته وخۆ بۆ وه به رهینه ره کان له سپارده پاشکه وته کراوه کان که هه یه تی.

۲- پارهدارکردنی کردنی به کاربردن :

مه به ست له ئهرکی پارهدارکردنی به کاربردن ئه وه یه که به کاریه ران شمه کی به کاربردنی هه نووکه بیان به پارهدانی دواتر ده ست ده که وی، ئهم جوړه متمانیه یارمه تیده ره بۆ ئه وه ی به کاریه ره کان شمه کی به کاربردنیان ده سته که وی، هه روه ها له به گوپخستنی لایه نی خواستنه کان له سه ر شمه ک وخزمه تگوزاریه کان و دواتر به شداربوونی له زیاده کردنی پانتایی بازار و زیادکردنی قه باره ی به رهه مهینان و وه به رهینان.

چاره سه‌ری ئالۆگۆره‌کان:

ئه‌نجامدانی ئه‌رکی چاره‌سه‌ری ئالۆگۆره‌کردن و پاکانه‌کردن له‌لایه‌ن
متمانە‌کردنه‌وه، گرنگیه‌که‌ی له‌ میانه‌ی پێک‌هاتوه‌کانی خستنه‌رووی دراودا
یان بری ئامرازه‌کانی پێدان له‌ کۆمه‌لگادا ده‌رده‌که‌وێت. وزیادبوونی گرنگی
ریژه‌یی بۆ دراوه‌ سپارده‌کان له‌ کۆی پیکهاتوه‌کانی خستنه‌رووی متمانە‌یه
به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان له‌ چاره‌سه‌ری ئالۆگۆره‌کان و راویۆچوونی
قه‌رزداران له‌ نیوان لایه‌نه‌جیا‌جیاکاندا هه‌لسان بانه‌که‌کانی بازرگانی به
دروستکردنی سپارده‌کان و به‌کارهێنانی ئامرازه‌کانی تری متمانە‌کردن له
کاغه‌زه‌ داراییه‌کان و کۆمپیاڵه‌کان یارمه‌تی زۆری داوه‌ له‌ ئاسانکاری کرداری
ئالۆگۆره‌کردن و فره‌وانبوونی قه‌باره‌که‌ی دا.

پرسیاره کانی به شی پینجه م

- پ ۱ - ئەم زاراوانه پیناسه بکه: متمانه - بانکی بازرگانی.
- پ ۲ - وەلامی ئەم پرسیارانه بدەوه:
۱. باس له جوړه کانی بانک بکه.
 ۲. ئەو پیوه رانه چین بۆ دروستبوونی متمانه له بانکی بازرگانی؟
 ۳. ئەو لایه نانه چین که بانکی بازرگانی متمانه یان پینده دا؟
 ۴. ئەو گریمانه چین که بانکی بازرگانی پهیره و دهکات بۆ دروستکردنی دراوی سپاردن.
 ۵. باس له و هوکارانه بکه که قه باره ی سپارده پیکهاتوو دهکان له لایه ن بانکی بازرگانی دیاری دهکری.
 ۶. چ جوړه په یوه ندیه ک هیه له نیوان متمانه ی نوی (سپارده پیکهاتوو دهکان) وئامرازه چه ندایه تیه کان؟
 ۷. ئەو کوومه له راوبوچونانه ی سه باره ت به چه مکی بانکی ناوه ندی هیه دیاری بکه.
 ۸. باسی ئه رکه کانی بانکی ناوه ندی بکه.
 ۹. جوړه کانی بانکی پسپور (تایبه تمه ند) چین؟
 ۱۰. ئامرازه کانی متمانه کردن بژمیړه.
 ۱۱. جوړه کانی متمانه ی بانکی چین؟
 ۱۲. باسی متمانه کردن به پیی چالاکی ئابووری بکه.
 ۱۳. باس له متمانه کردن به پیی ماوه و کاته کان بکه.
 ۱۴. باس له متمانه کردن به پیی جوړی بیمه کردن.
 ۱۵. باس له متمانه کردن بکه به پیی لایه نی داواکار.
 ۱۶. مه به سته کانی متمانه ی بانکی روون بکه وه.
 ۱۷. باس له بیرۆکه ی دروستکردنی دراوی سپارده بکه.
- پ ۳ - ئەم رستانه ی خواره وه راست (✓) یا چهوت (X):
۱. توانای بانک بۆ دروستکردنی سپارده کان پشت به ریژه ی یه دهگ ده به ستن.
 ۲. توانای بانک بۆ له (دووهه ند کردن : مضاعفه) سپارده ی دروستکراوه کان پیچه وانه یه له گه ل ریژه ی یه دهگ.

٣. سه رجه م بودجه ی بانکی بازرگانی یه کسانه به هه لگه پاوی (مقلوب) پیژده ی یه ده گ.
٤. بانکه ناوه ندییه کان له میانه ی کۆمه لێک له ئامرازه کانێ چه ندایه تی وچۆنیا یه تیه کاندایه ی پیاده ی سیاسه ته کانێ ده کات (الادوات الكمية والنوعية).

سه رچاوه کانێ به شی پیئنه م

١. احمد حسين علي الهيتي، اقتصاديات النقود و المصارف، جامعة الموصل، دار ابن الاثير للطباعة والنشر، الموصل، ٢٠٠٥.
٢. جمال خريس و ايمن ابو خضير و عماد خصاونة، النقود و البنوك، الطبعة الاولى، دار المسيرة للنشر و التوزيع والطباعة، عمان، ٢٠٠٢.
٣. د. عوض فاضل اسماعيل الدليمي، النقود و البنوك، جامعة بغداد، مطابع دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٩٠.
٤. د. محمود يونس و د. عبدالنعميم مبارك، اقتصاديات النقود والصيرفة، مؤسسة شباب الجامعة، الاسكندرية، ١٩٨٢.
٥. د. ناظم محمد نوري الشمري، النقود و المصارف، جامعة الموصل، مديرية دار الكتاب للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٨٨.
٦. د. صبحي تادرس قريصة، النقود و البنوك، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، ١٩٨٨.
٧. د. عبدالمنعم السيد علي، اقتصادات النقود و المصارف، الجزء الاول، الطبعة الاولى، الجامعة المستنصرية، مطبعة الديواني، بغداد، ١٩٨٦.
٨. د. محمد احمد الرزاز، محاضرات في النقود و البنوك، دار الحمامي للطباعة، القاهرة، ١٩٧٤.
٩. د. كامل البكري، الاقتصاد التجميعي، مؤسسة شباب الجامعة للطباعة و النشر، الاسكندرية، ١٩٨٥.
١٠. د. اكرم حداد و مشهور هذلول، النقود و المصارف : مدخل تحليلي و نظري، دار وائل للنشر، عمان، ٢٠٠٥.
١١. د. أحمد حسين الرفاعي و د. خالد واصف الوزني، مبادئ الاقتصاد اكعلي بين النظري و التطبيقي، الطبعة الثانية، وائل للطباعة و النشر، عمان، ١٩٩٧.

بهشی ششہم

پیکاری

UNEMPLOYMENT

بىكارى وەكو دياردەيەك لە زۆرىيە كۆمەلگاكاني مرقايەتى لە كۆنەو
تاكو ئىستا هەبوە وەيچ كۆمەلگايەكى مرقىي كەم تا زۆر بى ئەم دياردەيە
نەبوو، لە سىستەمى ئابورى سەردەم وا دەردەكەوئ كە خولى ئابورى چالاک بەبى
دياردەي بىكارى روونادات، ئەم حالەتەش بەسەر ئابورى ناوخۆ
نەتەوئىيەو رەنگ دەداتەو، لە بوارەكاني گەشەکردن و بوژانەو
پەرەپىدان، كە دەبىتە ھۆى دابىنکردنى ھەلى كارى جۆراوجۆر و دواترىش
كەمبوونەوئى رىژەي بىكاران لەناو كۆمەلگادا، بەمجۆرە خولى ئابورى رۆلى
سەرەكى لە پىكەتەي ئابورى كۆمەلگا شارستانىەكان و چالاكى لە بازارى
كاردا دەبىنئىت، چونكە بىكارى بەشىوئەيەكى گشتى لە زۆرىيە كاتدا بەو
بارگۆرانە ئابورىيانەي دەولەت دەبەستىتەو، كاتىك بىكارى دەردەكەوئ
كە رىژەكەي لەگەل زىادبوونى رىژەي داكشانەوئى ئابورى، ھاوكات لەگەل
روودانى قەيرانى ئابورى كاتى كە بە ھۆكارى ناوخۆي روودەدات لە ئاكامى
كارو كەردەوئى كار ياخود خراپى پەيوەندى نىوان پرۆگرامەكاني خوئندن و
بازارى كار ياخود بە ھۆى ھۆكارو فشارى دەرەكى پەيوەستە بە سىستەمى
ئابورى نئو دەولەتى.

بيكاري به يه كيڅ له ديارترين گرفته ئابووري و كومه لايه تيبه كاني تاك و حكومت داده نري كه كيڅه و گرفتني جوړاوجوړي ليدده كه ويته وه، نه مهش له ناكامي نه و كاريگه ريه خراپانه ي كه له سهر سيسته مي ئابووري

وسىستەمى كۆمەلەيەتى دروستى دەكات، بۆيە زۆرىيە ولاتان لە جىھانى ھاوچەرخ بە بەردەوامى ھەوللى لىكۆلەينەو لەسەر بىكارى و ھۆكار و دەرنەنجامەكانى لەسەر كۆمەلگاكانيان بەديار دەخەن ولەگەل سەرچەم دانىشتوان بەراورد بکەن، دەيانەوئىت ژمارەى بىكاران و كيشەى بىكارى كەلە نەبوونى ھەللى كارى گونجاو دەكەوئىتەو چارەسەر بکەن.

بىكارى لە گرنگترین ئەو كيشانەيە كە (سياسەتمەدارو برپاربە دەستدان)ى سەرقال کردوو و ھەوللى دانانى پلان و پروگرامى دارىژراون بۆ كەمکردنەو ەى رىژەى بىكاران و كەمکردنەو ەيان لەناو كۆمەلگادا، ئەم گرنگيدانە زۆرەش لەو روانگەيەو دەيت كە دياردەى بىكارى خوى لە خۆيدا گرنگە و شوئىنەوارى گەورەى ليدەكەوئىتەو بە تايبەتى لەسەر ژيىرخانى كۆمەلەيەتى.

بۆ گەيشتن بە چەمكى وىردى بىكارى پئويستە ئامارە بەم دەستەوازانەى خوارەو بەكەين، كە يارمەتيمان دەدات بۆ دارپشتنەو ەى پئىناسەيەكى ئاشكراو روونى بىكارى:

كار: Labour

كار لە بنەما گرنگەكانى بەرھەمھيئانە (رەنگە لە گرنگترینيان بىت) ئەو داھاتەى لە ئاكامى كارەكەو دەست دەكەوئىت بەشى ھەرە زۆرى داھاتى نەتەو ە پىك دىنى، كار برىتييە لە خستەرووى دەرامەتە مروييەكان لە ھەردوو بوارى جەستەيى و (physical) و ھزرييەو (mental) ئەم خستەروو ەش پشت بە دوو ھۆكار(فاكتەر) دەبەستىت كە ئەمانەن:

١- ھيىزى كارى كۆمەلەيەتى بەردەست، بە واتا دانىشتوان جگە لەو توئىژو گروپەى كە كار ناكەن.

۲- ژماره‌ی کاترمیرەکانی کاری هەفتانە‌ی دانیشتوان کە ئامادە‌یە ئەنجامی بدات.

کار بە‌وه پێناسە دەکریت، (توانایەکی جەستەیی و بیرییە کە مرۆڤ ئەنجامی دەدات لە بواری چالاکی ئابووری و پشەیی لە پێناو بە‌دەستەینانی سودێک واتە بە دەستەینانی پاداشتیەک).

کۆمەڵێک ھۆکاری جۆراوجۆر ھەیە کە کاریگەری لەسەر توانای کاری ھەیە لەوانە:

۱. تەندروستی گشتی ھیزی کار.
۲. رۆشنگیری گشتی و ئەو پێشینە زانیاریە‌ی کە ھیزی کار ھەیەتی.
۳. ئەو پاداشتە‌ی لەبەرانبەر کار پێشکەش دەکری.
۴. مەشقکردن.

ھیزی کار: Manpower

ئەو ھیزیە کە مرۆڤ لەسەر کار ھەیەتی، کە پیکھاتوو لە کۆمەڵێک توانای ماددی و ھزری تەواو لە لەشی مرۆڤدا ولە کەسایەتی زیندووی، کە لە رێگایە‌و دەتوانی تەوانای مادی (شمەک و کارگوزاری) بەرھەم بھێنێت.

ھیزی کار دامە‌زرێنەر و جۆلێنەری ھۆیەکانی بەرھەمھێنانە، لەگەڵ پێشکەوتنی ھۆکارەکانی بەرھەمھێنان لە مرۆڤدا توانای زیاتر بۆ کارکردن دروست دەبێت، کار توانای مرۆڤە بۆ ئەوێ بھێتە سەرچاوەیەک بۆ بە‌دەستەینانی بژێوی ودا‌بە‌ی‌نکردنی پێداویستی ولە ئەنجامدا بە‌شداریکردن لە دروستکردنی خوشگوزەرائی گشتی بۆ کۆمەڵگە.

به لّام هيّزي کارکەر (labor force) ئه و که سانه ده گريته وه که توانای کارکردن یان هه یه و به کاری به ره مه ینی هه لدهستن وله بری ئه م کارهشیان کریه کی نه ختینه یان زینده مالی و هرده گرن، ئه م حاله ته ئه و بیکاران هه ش ده گريته وه که (حه زو ئاره زووی کاری یان هه یه، به لّام دهستیان ناکه ویت).

به دهسته واژه یه کی تر ریژه یه کی دیاریکراوه له کو ی دانیش توان که هیّزی کاری ناو کو مه لگا پیک ده هیّزن (سه رجه م ئه و هیّزه یه له هه ر قوناغیکی زه مه نی ده خریته روو) واته ئه و به شه ی دانیش توانه که توانای و ئاره زووی کارکردن یان هه یه.

کارپیدانی ته واوه تی: Full Employment

ئه و حاله ته یه که تییدا ئابووری نه ته وه یی ده گاته توانای به گه پخستنی سه رجه م تاکه کانی هیّزی کارکردن که به دوا ی کاردا ده گه ریّن و توانای کاریان هه یه به و نرخه ئاساییه په یه و کراوه هاوشان له گه ل کارپیدانی ته واوه تی بیکاریه کی لاوه کی پهیدا ده بیت، چونکه کارپیدانی ته واوه تی به شیوه یه کی که م له هه موو سیسته مه ئابووریه جوړ به جوړه کان به رچاو ده که وئ، به و پییه ی کارپیدانی ته واو بریتییه: (له و ئاسته ی که به کاره یّنان کو تایی به بارودوخی بیکاری زوره ملی ده هیّنی، ئه م ئاسته ش له یه که مجاردا وه کو ئه وه وایه: (ریژه یه کی دیاریکراوه له کارکردن که ده توانی له گه ل کاتر میّری کارکردنه وه ئه ژمار بکریّت گه ر زانیاری ته واو و تایبته به خستنه پوو و خواستن له بازای کارکردن هه بوو).

بیکاری: Unemployment

دیاردیه که له وهدا دهرده که ویت ئه و که سانه ی که له ته مه نی کارکردن ناتوان به شدار ی له چالاکی ئابووری بکه ن له کات و رۆژگاریکی دیاریکراو له ئاکامی هۆکاری به دهر له ویست و خواستی ئه وان، گهرچی توانای کارکردن و ویستی به دهسته ئینانی کاریان هیه و به به رده وام به دوایدا ده گه پین.

به شیوه یه کی گشتی بیکاری نیشانه یه که بۆ بوونی جیاوازی له نیوان بری خستنه رووی کار و بری کاری به گه پخراو، له ناو چالاکیه ئابووریه کان له ئاست ریژه ی کرێ و بارودۆخی ئه وکاره ی له بازاردا هیه و تیکرای بیکاریش جیاوازه له نیوان پیشه و چالاکیه ئابووریه جوراوجۆره کان، ههروه ها له نیوان ناوچه ی جوگرافی و توێژه کان و ته مه نه جیاوازه کان.

تیکرای بیکاریش: که به نیشانه یه کی ئابووری سه ره کی داده نری بۆ توانای ئابووری، ئه و ئابووریه ی که دووچاری بیکاری به رزو به رده وام بووه دووچاری به فیرۆچوونی ده رامه ته کانی به ره مه مه ئینان ده بیست، ئاستی به ره مه مه ئینانیش نرمتره له ئاستی ده رامه ته کانی به ره مه مه ئینان، له سه ره ئه م بانه مایه دانیشته وان به پیی ئاماره کان دابه ش ده بی به سه ره چوار کۆمه له (گروپدا):

۱- ئه و که سانه ی که له ناو هه ندیک جۆری کار له کاتی ئه نجامدانی سه رژمیری.

۲- ئه و که سانه ی داوای ئیش ده که ن، به لام به دوایدا ناگه پین، چونکه واده زانن کاریان ده ست نا که وئ.

۳- ئەو كەسانەى داواى كار دەكەن و بە داويدا دەگەرپن، بەلام ئەو كارەيان دەست نەكەوتوو كە داواى دەكەن.

۴- ئەو كەسانەى لە دەرەوہى ھىزى كارن و داواى كارىش ناكەن. كاتىكىش بىكارى بەتىكارى بىكارى دەپپورپت، برىتيپە لە ژمارەى ئەو كەسانەى كارناكەن لەسەر سەرجمەى ھىزى كار وەك بەم شىوہىەى خوارەوہ پوونكراوہتەوہ:

$$\text{رېژەى بىكارى} = 100 \times \frac{\text{ژمارەى بىكاران}}{\text{سەرجمە ھىزى كار}}$$

ھۆكارەكانى بىكارى : The Causes Of Unemployment

دەتوانىن ھۆكارەكانى بىكارى بۆ ئەم ھۆيانەى خوارەوہ بگەرپننەوہ:

يەكەم - ھۆكارە ناوخۆيىەكان :

- ۱- بىكارى لە ئابورى ھەر ولاتىك بىت دەكەوئەژىر كارىگەرى ئەم ھۆكارانە جا چ لەلايەنى خواستەوہ بىت ياخود لەلايەنى خستە رووہوہ:
- ۱- بەرزبوونەوہى رېژەى گەشەكردنى دانىشتووان بە تايبەتى لە ولاتانى تازەپىگەيشتوو.
- ۲- زيادبوونى دەرچووان لە بوارى خوئندن لە سەرجمە پسپوراىەتيە زانستىيەكان.

۳- لیشاوی ھاتنی کریکارانی دەرەکی جا کریکارانی ھاتووبی یاخود کریکارانی کۆچبەر یاخود ئەو کریکارانەى که له ناوڤدا کۆچ دەکەن له ئاکامی ھۆکاری (ئابووری، سیاسی، کۆمەلایەتی... ھتد).

۴- بی توانای ئابووری ناوڤو له پیکھینانی که له که بوونی سەرمايەى پیویست بۆ وەبەرھێنان له پڕۆژە ئابووریە جۆراوجۆرەکانی ناوڤدا، له سەرجه م بوارەکانی (بونیدنان و فراوانکردن و پێشخستن)

دووم : ھۆکارە دەرەکییەکانی بیکاری بریتییه له :

۱ - بارودۆخی ئابووری جیھانی که دووچاری بارگۆرانی ئابووری ناویەناو بە تاییەت وەستاوی و داکشانی وەى ئابووری دەبیّت، بە تاییەتیش ئابووری ولاتانی پێشکەوتوو، که رۆل و کاریگەریەکی گەورەى له سەر ئابووری ولاتانی تر ھەیه).

۲ - کاریگەری رووداو و کارەساتە جیھانییەکان که له سەرجه م ئابوورییە جۆرەجۆرەکان روودەدات و دەبیّتە ھۆی تەنگژەى ئابووری جیھانی و کار له زیادبوونی ریزەى بیکاری و بەرزبوونە وەى نرخى نەوت و سەرچاوەکانی دیکەى وزە دەکات، ئەمەش دەبیّتە ھۆی بەرزبوونە وەى تیچوونی بەرھەم و کەمبوونە وەى بەکارھێنانیان.

جۆرەکانی بیکاری : Types of Unemployment

بیکاری چەندین جۆر له خۆ دەگریت بە ھۆی ھۆکارەکانییە وە، ئەمەش وا دەکات چەندین پێشوینى بۆ رووبەرووبوونە وەى بگرنەبەر، دەکریت جیاوازی له نیوان دوو جۆری سەرەکی بیکاری بکەین، له ناو ھەر یەکیکیشیان چەند جۆریکی جیاوازی تر ھەیه ئەویش:

په که م: بیکاری ئاشکرا (دیار) که دابهش دهبی بۆ:

(۱) بیکاری زۆره ملی وەك بیکاری نه گونجان (رێك نه كه وتن) و په يكه ربه ندى و ناو به ناو و وهرزى.

(۲) بیکاری ئاره زوومه ندانه .

دووهم : بیکاری شاراوو (ناديار)

وا له خواروو به وردى لىيان ددهويين:

۱- بیکاری زۆره ملی: که چوار جۆره:

أ- بیکاری نه گونجان (به ريه ك كه وتن):

واته كه سانێك توانای كار كردن يان ههيه بۆيه به دواى كاريكى گونجاو يان باشتر ده گهرين ئهمهش له كاتيكدايه كه وا كاری ئه وتۆ ههيه كه له گه ل تواناو شاره زايى و ته مه نيان ده گونجيت، كه چى ئه و كارانه يان ده ست نه كه وتوو، له بهر ئه وهى نه يان زانيوه كه ئه م كارانه ههيه و له كوييه له هه مان كاتيشدا خاوه ن كاره كانيش هه ل دده ن كريكارى تر بدۆزنه وه بۆ ئه وهى جيگای ئه و كريكاران ه يان بۆ بگر نه وه كه خهريكه ته مه نيان به سه رده چى و خانه نشين ده بن يا خود به هۆى فراوانبوونى ده زگا و كارگه كان يان پيوستيان به كريكارى تر ههيه .

ب- بیکاری په يكه ربه ندى (ژيرخان):

به شيك له و كريكاره نه شاره زاو ناكارامه نه ده گريته وه كه ناتوانن كار بكه ن له پيشه سازى و كشتوكالى تازه و پيشكه وتوو به هۆى پيشكه وتنى شيوازه كانى به ره مه ينان و رانه هيئانى ئه م كريكاران ه، واته نه گونجاني توانا كانى ئه و كريكاران ه له گه ل پيداويستيه كانى ئه و بازاړى كار ه، ئه م جۆره بيكار ييه زۆر

دەخايەنئى بۆ كرىكارە كە تا خۆى رادەھىئى لەسەر ئەو پېشكەوتنانەى بەسەر ئەم بوارانە داھاتن.

ھەر لەنىو ئەم جۆرە بىكارىيە ئەم دەرچوانە دەگرىتەو كە ژمارەيان زۆر زياترە لە پىداويستى بەو پىسپورىانە وەك ژمارە زۆرەى دەرچوان (لە ئەندازىاران، پزىشكان، مامۇستايان، ژمىرياران) كە زۆر زياترە لە پىداويستى بازار واتە پەيكەربەند و ژىرخانى ئابوورى ناتوانئى ئەو ژمارە زۆرە لەخۆ بگرئ.

ئەم جۆرە بىكارىيە زياترە لە ولاتانى تازە پىگەيشتوو بەرچاودەكەوئىت، چونكە زىادەيەكى زۆرى دەستى كارى ناشارەزا و ھونەرى كەلەكە بوو كە لەگەل پىداويستىيەكانى بازاردا ناگونجىت، ئەمجۆرە بىكارىيە لە ئەنجامى نەبوونى بنەماكانى دىكەى بەرھەمھىتان دروست دەبئ كە لە پرۆسەى بەرھەمھىتان پىويستە.

دوورەھەندى جياواز ھەيە لەسەر ئەم جۆرە بىكارىيە:

- ۱- نەگونجان لە نىوان تواناى بىكاران و ئەو شارەزايىيەى ھەيانە لەگەل ئەو پىداويستىيەى كە ھەلى كار دەيەوئ.
- ۲- نەگونجان لەنىوان ئەو شوئىنەى كارى تىدايە و ئەو شوئىنەش كە بىكار دەيەوئ كارى لىيكات.

ج- بىكارى ناو بە ناو: Cyclical Unemployment

بىكارى ناو بە ناو بە بىكارىيەكى زۆرەملى دادەنرئىت و بەستراوئەتەو بە ھەلکشان و داکشانى چالاكى ئابوورى كە بە بارگۆران ناودەبرئىت (Trade Cycle) كە لەكاتى وەستاوى و داکشانەو دەدرەكەوئىت، چونكە خواستى ھەمووھكى لە سەر شەمەك و خزمەتگوزارىيەكان كەم دەبئتەو، خاوەن

کاره‌کان هه‌لده‌ستن به‌ده‌ست هه‌لگرتن له به‌شیک له کریکاره‌کان، ئابووریناسان و به‌رپرسه ده‌سه‌لاتداره‌کان بایه‌خیکی زۆر به‌مجۆره بیکارییه ده‌ده‌ن، ئه‌مه‌ش له ئاکامی ئه‌و مه‌ترسیه زۆره‌ی که لی‌ی ده‌که‌وێته‌وه. هه‌ولیش ده‌ده‌ن توانای به‌رهمه‌هێنان دانه‌به‌زێته خواره‌وه، هاوکات هه‌ولێ به‌ ديهێنانی ئاستیکی گونجاو ده‌دری‌ت له چالاکییه ئابوورییه‌کان، که واده‌کات ئه‌مجۆره بیکارییه ده‌رنه‌که‌وێت و کاریگه‌رییه خراپه‌کانی که‌مه‌تر بێت که‌مه‌تر کاریگه‌ری هه‌بێت.

هه‌ر چه‌ند ئابووری و لاتانی تازه پی‌گه‌یشتوو زیاتر پیش بکه‌وی و په‌یکه‌ری ئابووری جۆراوجۆرتر بێ، ئه‌وا کاریگه‌رییه بارگۆرانه‌که که‌مه‌تر ده‌بێت له سه‌ر ئابوورییه‌کانی دیکه و به‌ پی‌چه‌وانه‌شه‌وه راسته.

د- بیکاری وهرزی: Seasonal Unemployment

له ئاکامی که‌مه‌بونه‌وه‌ی خواست له‌سه‌ر کریکاران رووده‌دات، به‌ واتایه‌کی تر زیادبوونی خستنه‌رووی کار له وهرزیکی دیاریکراودا. له‌وانه‌یه وهرزه‌کانی سال یاخود وهرزیکی تر، که وا ده‌کات کاتیکی دیاریکراوی له‌و ساله‌دا بیکاری زۆربیت، بۆ نمونه له زستاندا کریکارانی خانوو و بیناسازی یاخود له زستاندا کارمه‌ندانی بواری گه‌شتوگوزار بیکار ده‌مێننه‌وه و که‌چی له وهرزیکه ئاووه‌وا له‌بار بێت واته‌ که‌شیکی دیاریکراو و گونجاو یاخود ئایینی بێت، ئه‌و کاتانه‌ی گه‌شتیاران نه‌بێت کاریان له ده‌ست ده‌چیت، ئه‌مجۆره بیکارییه له و لاتانی تازه پی‌گه‌یشتوو زیاتر بلاو ده‌بێته‌وه که‌ چری دانیشتمووانیان زۆره و به‌پێژه‌یه‌کی گه‌وره پشت به‌ چالاکی کشتوکالی ده‌به‌ستن، چونکه‌ پێویستی به‌ بریکی که‌می سه‌رمایه و ئاستیکی که‌می

شاره‌زایی و ته‌کنیکی هه‌یه، زیادبوونی کارمه‌ند و کرێکار له‌م که‌رتەدا ده‌بیته هۆی زیادبوونی داواکاری له‌ سه‌ر کرێکار له‌ وه‌رزه‌کانی کشتوکال یاخود درۆینه له‌ نێوان ئه‌و دوو ماوه‌یه‌شدا به‌شیکی زۆری کرێکاران بیکار ده‌بن.

۲- بیکاری ئاره‌زوومه‌ندانه : Voluntary Unemployment

ئه‌مجۆره بیکارییه ئه‌و که‌سانه ده‌گریته‌وه که توانای کاریان هه‌یه، به‌لام به هۆی نزمی کرێکانیان ئاماده‌نین له‌و بوارانه‌دا کار بکه‌ن، بۆ نمونه ئه‌و که‌سانه‌ی داوای کرێیه‌کی زۆر ده‌که‌ن یاخود هه‌ندی له‌ سوالکه‌ره‌کان پارهی که‌م وه‌رناگرن یاخود ئه‌و که‌سانه‌ی پێشتر کارێکیان کردووه و مووچه‌که‌ی زیاتر بووه له‌و کاره‌ی که ئێستا ده‌ستی ده‌که‌ویت، ئه‌مجۆره بیکارییه‌ش ناجیته چوارچێوه‌ی (هیزی کار له‌ ناو کۆمه‌لگه‌).

دووه‌م/ بیکاری شاراوه (نادیار- ژێر په‌رده) : Unemployment Disguised

پێی ده‌وتریت شاراوه یاخود ژێر په‌رده، چونکه نادیاره، ئه‌و کرێکارانه ده‌گریته‌وه که له ئاستی نزمی به‌ره‌مه‌ینان کار ده‌که‌ن، بگه‌ به‌راوه‌یه‌ک ئاستی به‌ره‌مه‌ینان (سفره‌)، واته کرێکاران به‌که‌متر له توانای به‌ره‌مه‌ینانی خۆیان کار ده‌که‌ن، زۆرجاریش ژماره‌یه‌کی زۆر له کرێکاران له که‌رتی‌کدا کار ده‌که‌ن بێ ئه‌وه‌ی زیده ریژه‌یه‌ک بخه‌نه سه‌ر به‌ره‌مه‌که له‌و که‌رتەدا، خاوه‌نی به‌ره‌مه‌ی پاسته‌قینه‌یی نین، سه‌رجه‌می به‌ره‌مه‌ینان سفره و زۆریه‌ی جاریش سالبه، دوو لیکدانه‌وه بۆ ئه‌مجۆره‌ی بیکاری هه‌یه:

(۱) ئه‌و که‌سانه ده‌گریته‌وه که کار ده‌که‌ن، به‌لام به هه‌موو توانا که‌یانه‌وه نییه، یاخود له‌ بوا‌ری وادا کار ده‌که‌ن که ریژه‌ی به‌ره‌مه‌ینانی زۆر که‌متره به‌راورد به‌کاری تر.

۲) ئەو كەسانە دەگرېتەو كە لەو كارانەدا كار دەكەن كە رېژەى بەرھەمھېنانى سنووردارى (الانتاجية الحدية) زۆر كەمە ياخود ھەر نىيە يان سالىبە، ئەم بۆچوونەش زياتر بلاوہ.

ئەمجۆرە بېكارىيە زياتر لەبوارەكانى كشتوكالى سەرەتايى ياخود كارەكانى كەرتى گشتى حكومت بەديار دەكەوئيت، واتە ژمارەى كرېكاران لە يەكەيەكى بەرھەمھېنان زۆر زياترە لەو ژمارەيەى كە پئويستى پئىيە، واتە كئلگەيەك دەكرېت بە دوو كرېكار بەرپۆوہ بچېت كەچى پېنچ كرېكار كارى تېدا دەكات، ئەم شىوازەش لە كشتوكالى سەرەتايى پوونتر ديارە بۆ نمونە خېزانىكى (دە) كەسى كە چواريان تواناي كاريان ھەيە لە زەوييەكەدا لە ماوہيەكى ديارىكراوى سال كار دەكەن، كاتىك كاتەكانى كاركرديان دەژميردريت بۆمان دەردەكەوئيت كە ئەگەر تەنھا يەك كرېكار رۆژى ھەشت كاتژمير كار بكات ئەوا زياتر لە سەرچەم كاتەكانى ئەو چوار كەسە كارى كرددوہ.

ھاوكات فەرمانگەيەكى حكومت كە پېنچ فەرمانبەر كارى تېدا دەكات، گەربېت و كاتژميرەكانى رۆژانە حساب بكرين بۆ نمونە شازدە كاتژمير دەردەچېت، كە واتە بە ژماردىنى كاتەكانى كار كە ھەشت كاتژميرە لە رۆژىكدا ئەوا بۆمان دەردەكەوئيت كە ئەو فەرمانگەيە سى كەسى زيادەيە كە دەچنە ناو قالبى بېكارى شاراوہ، بەلام نازانريت ئەو سى فەرمانبەرە بېكارە كئىيە، چونكە ھەر پېنچ فەرمانبەرەكە بەكاركەر دادەنرين.

ئەمجۆرە بېكارىيە زياتر لە ولاتانى تازە پېگەيشتوو سەر ھەلدەداو تەشەنە دەكات، ئەمە لە كاتىكدا ھەلى كاركردن سنووردارو كەمە، بە تايبەت لە بوارەكانى بەرھەمھېنان، ئەمەش وا دەكات كەسەكان لە ھەموو كاريكدا كار بكەن تەنھەت ئەگەر لە ئاستىكى نزمدا بېت و بەرھەمەكەشى كەم بېت، ئەوہى بارودۆخەكەى ئالۆزتر كرددوہ، نزمى ئاستى فيركردن و بەرزبوونەوہى رېژەى دەستى كارى نا شارەزا.

شۆيئە واره كانى (كارىگەرى) بىكارى :

زۆرينەى ئابوورىناسان لە كاتى لىكۆلئىنە وەى بىكارى جەخت لە سەر كارىگەرە ئابوورىيە كانى دەكەنە وە، گەرچى شۆيئە وارى بىكارى پەهەندە ئابوورىيە كان تىدە پەرىنئىت و لايەنى كۆمە لايەتى و دەروونىشى دەگرىتە وە، بۆيە زياتر باس لە ھەر سى شۆيئە وارى (پەهەندەى) بىكارى دەكەين:

يەكەم : شۆيئە واره ئابوورىيە كان :

كار رەگەزىكى بەرھەمھێنانە و ھەر كەمكورتىيەك لەم رەگەزە رووبدات واتە لە دەستدانى بەرھەمھێنانە لە كۆمەلگە، چونكە بەشداری لە پرۆسەى بەرھەمھێناندا ناكات، لە لايەكى ترەو كرىكارى دەست بەتال توانای بەدەستھێنانى داھاتیكى نىيە، واتە توانای بۆ كرىنى كەمە يان ھەر نىيە و ئەمەش كارىگەرى لە سەر قەبارەى خەرجى گشتى ھەيە، ئەمەش وادەكات ئاستى خواستى گشتى دادەبەزىت، كەمبوونە وەى داواكارى گشتى كارىگەرى خراپى لە سەر داكشەنە وەى يان بى بزووتى ئابوورى نىشتمانى ھەيە، چونكە خواست پالئەرى بەرھەمھێنانە، كەمبوونە وەى خواست و داواكارى بەرھەمھێنانىش كەم دەكاتە وە، كە لە كۆتايىدا بىكارىيە كە ئالۆزتر و فراوانتر دەكات.

بەمشىوھىيە شۆيئە واره كانى ئابوورى لە سەر بىكارى راستەوخوو (نەرىنىيە)، چونكە دەبىتە ھۆى نزمبوونە وەى داھاتە كانىيان ياخود دەگاتە سەر سفر، لەم حالەتەدا بىكارە كان پەنا بۆ خەرجكردنى ئەو پارەيە دەبەن كە پيشتر پاشەكەوتىيان كردووە، نزمبوونە وەى داھاتى تاكەكەسى ياخود نەبوونى داھات دەبىتە ھۆى كەمبوونە وەى ئاستى خەرجىيە كان، لە ئەنجامدا كار دەكاتە سەر تەندروستى تاكە كان و رىژەى بەرھەمھێنانىيان كەم دەبىتە وە.

شویننه‌واره ئابوورییه‌کانی بیکاری ته‌نیا کار ناکاته سهر بیکاره‌که، به‌لکو
 کار ده‌کاته سهر ئابووری ولاتیش، چونکه له‌کاتی وه‌ستاوی و داکشانه‌وه‌ی
 ئابووری، واتا بوونی بیکاری و وه‌ستانی جموجول و چالاکییه‌کانی به‌ره‌مه‌ینان و
 کرپن و فروشتن، واده‌کات تیکرایی وه‌به‌ره‌ینان نزم بیته‌وه، که به‌بزوینه‌ری
 سه‌ره‌کی چالاکی ئابووری داده‌نریت، لیره‌دا ده‌کریت شویننه‌واره خراپه‌کانی
 بیکاری کوپکه‌ینه‌وه که له ده‌رئه‌نجامدا تیکرایی گه‌شه‌کردنی سه‌رجه‌م به‌ره‌می
 ناوخوی و په‌ره‌پیدانی ئابووری نزم ده‌بیته‌وه.

دوودم: شویننه واره کۆمه لایه تی و دبروونییه کان:

بیکاری کاریگه ری خراپی له سهه باری دبروونی و کۆمه لایه تی تاکی
بیکار هیه، ههستکردن به دارپمان و باوهپ بهخۆ نه بوون و بگره پابه ندبوون
(ئینتمابوون) بۆ ژیان لاواز دهکات، ئەم ههسته زیاتر دهبیته تاوه کو مه وای
بیکارییه که زیاتر بیته، و ئەم ههستهش کاریگه ریشی له سهه کۆمه لگای بیکار
کاریگه ریه کی کاولکاره، به تایبته مه سه له ی ئینتما که هۆکاریکی بنه په تی
له سهه پرۆسه ی په ره پیدانی سهه رتاسه ری (سهه رتاپاگیر) هیه، که سایه تی
بیکار که ههست به وه دهکات مافی خۆیه تی له به دهسته ئینانی کار و هه لی
باشتر زۆر زهحمه ته په زامه ندی له سهه هاوکاری و هه ماههنگی له پرۆگرامی
په ره پیدان له ناوخۆی و لاتدا، زۆرجاریش شویننه واره دبروونی و
کۆمه لایه تییهکانی بیکاری دهبیته هۆی زیادبوونی پێژیه ی بیکاری و تاوان و
زیادبوونی هه لۆه شانه وه ی خیزان.

دهکریت شویننه واره کۆمه لایه تییهکانی بیکاری له م خالانه ی خواره وه

پوخت بکرینه وه:

۱- ههستکردن به دارپمان و بۆشایی و بیزاری دهبیته هۆی لادانی په وشتی
تا که کان له ناو خیزان و کۆمه لگه .

۲- ههستکردن به خۆ ونکردن دهبیته هۆی دزی و تاوان و هه لۆه شانه وه ی
خیزان.

۳- دله راوکی و نا ئارامی له ناو کۆمه لگه دا به هۆی بلا بوونه وه ی دیارده ی
تاوان.

۴- پشیوی بارودۆخه که، که جیگیر نه بوونی رامیاری ده ولته و ئەگه ری
گۆرانی حکومه تهکانی به دوا ئیدایت.

پرسیار هكاشی بهشی شه شهه

- پ ۱: یه کیك له و خالانه ی تایبته به وه لایمی پرسیاره كه هه لبریره :
۱. نه و بیكاریه ی له ئاکامی گۆرانکاری له جۆری پیدایستی تواناکانی کریکاران ده كه ویتته وه پیی ده ئین:
- أ - بیكاری په یكه ره بندی.
 - ب - بیكاری ناو به ناو.
 - ج - بیكاری شاراهه.
 - د - بیكاری نه گونجاندن (به ریه ك كه وتن)
۲. نه و بیكاریه ی له ئاکامی كات به فیرۆدانی بیكاران بۆ گه پان به دوا ی کاریكدا كه له گه ل توانكانیاندا بگونجیت پیی ده گوتری:
- أ - بیكاری په یكه ره بند.
 - ب - بیكاری ناو به ناو.
 - ج - بیكاری شاراهه.
 - د - بیكاری وه رزی.
۳. ئابووری گۆپاو به به رده وام:
- أ - دوو چاری بیكاری به ریه ككه وتن و په یكه ری ده بیتته وه.
 - ب - ته نها دوو چاری بیكاری ناو به ناو ده بیت.
 - ج - نه مانى بیكاری.
 - د - بیكاری شاراهه نییه.
۴. زیاد بوونی كاتی گه پان نمونه یی بۆ كار:
- أ - ریژه ی بیكاری كه م ده كاته وه.
 - ب - ریژه ی بیكاری زیاد ده كات.
 - ج - نرخى خستنه روو كه م ده كاته وه.
 - د - نرخى خستنه روو زیاد ده كات.

۵. تېڭىراي بەكارخستنى يەكسانە :

- أ - ژمارەى ئەو كەسانەى كار دەكەن دابەشكراو بەسەر ژمارەى بېكاران.
ب - ژمارەى كەسە بېكارەكان دابەشكراو لە سەر ژمارەى دانىشتوانى مەدەنى.
ج - ژمارەى كەسە كرىكارەكان كە دابەشكراون لەسەر ھىزى كارکردنى مەدەنى
د - ژمارەى ئەو كەسانەى كاردەكەن دابەشكراون لەسەر ژمارەى دانىشتوانى مەدەنى

پ۲: ئەم دەستەواژانەى خوارەو بە راست (✓) يان ھەلە (×) وەلام بەدەرەو:

۱. زۆربەى كىشە كۆمەلایەتییەكان و تاوانەكانى رۆژانە ھۆكارەكەى بۆ ھوونى كىشەى بېكارى دەگەرپتەو.
۲. ریزەى بېكارى بەم شىوہیە پێوانە دەكرى:-
۳. بېكارى پەيكەرەندى، لە ئاكامى زیادەى ھىزى كارى نا ھونەرى دەكەوتتەو، كە ناكرىت لە كەرتى كشتوكال و پىشەسازى بەكاربھێنرىت، چونكە ئەو دوو كەرتە پىوستان بە توانايەك ھەيە بگونجىت لەگەل شىوانى نوێى بەرھەمھێنان.
۴. نىمچە بېكارى بەو ناوہ ناوئراو، چونكە بېكارىەكى تەواوہ لە ناو كۆمەلگادا.

پ۳: پىناسەى ئەم چەمكەنەى خوارەو بەكە :

بېكارى بەيەك كەوتن(بەريەك كەوتن)- بېكارى شاراوہ-گەپان بەدواى كار - كار - ھىزى كار - بەكارھێنانى تەواو.

پ۴: چەمكى بېكارى روون بەكەرەو، چۆن تېڭىراي بېكارى دەپپورىت ؟

پ۵: بېكارى ھۆكارى ناوخۆيى ھەيە، ئەو ھۆكارانە ديارى بەكە و روونىشيان بەكەو؟

پ۶: كۆمەلەىك بېكارى ھەيە كە لە بارودۆخىكەو بە بارودۆخىكى تر جياوازو دەولەتەك بۆ دەولەتەك تىكى تر دەگۆرپت، بە شىوہىەكى درىژ جۆرەكانى بېكارى روون بەكەرەو.

پ۷: گرنگترىن ئەو رىو شويانەى بژمىرە كە بۆ نەھىشتنى دياردەى بېكارى بەكاردىت.

پ ۸: وەلامى ئەم پىرسىيارانە بىدەوۋە:

۱. بىكارى كاردەكاتە سەر خۇشگوزەرانى ئابوورى بەزۇرى لەخستەرووى

بازاردا تەنھا لەبازاپى كار نەبى؟

۲. گىرنگىزىن ئەو ھۇكارانە چىن كار لە تواناى كاركردن دەكات؟

۳. باسى دەستەى دانىشتوان بىكە بۇ كاركردن.

۴. ئەو بۇچوونانە روون بىكەوۋە كە لەبارەى بىكارى شاراوۋە ھەيە.

۵. باسى كارىگەرى بىكارى بىكە.

۶. رۇلى سىياسەتى دارايى و نەخىنەكى لە چارەسەركردن بىكارى.

۷. كارىگەرە كۆمەلەتەتەكانى بىكارى روون بىكەوۋە.

پ ۹: لەم خىستەيەى خوارەوۋە ژمارەى كرىكاران و ژمارەى بىكارانى ولاتىك

پىشان دەدات.

داواكراو: تىكراى بىكارى بىدۆزەوۋە:

سال	ژمارەى دانىشتوان	ژمارەى كرىكار	ژمارەى بىكار	تىكراى بىكارى %
۱۹۹۸	۲۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۷۵۰۰۰	
۱۹۹۹	۲۵۰۰۰۰	۸۰۰۰۰۰	۱۰۰۰۰۰	
۲۰۰۰	۳۱۵۰۰۰	۱۰۰۰۰۰	۱۵۰۰۰۰	
۲۰۰۱	۳۸۵۰۰۰	۱۳۰۰۰۰	۲۰۰۰۰۰	
۲۰۰۲	۴۳۵۰۰۰	۱۶۰۰۰۰	۲۷۵۰۰۰	
۲۰۰۳	۵۰۰۰۰۰	۱۹۵۰۰۰	۳۲۵۰۰۰	
۲۰۰۴	۵۶۰۰۰۰	۲۲۵۰۰۰	۴۰۰۰۰۰	
۲۰۰۵	۷۱۵۰۰۰	۳۰۰۰۰۰	۴۹۰۰۰۰	

پ ۱۰: گىرنگىزىن شوينەوارەكانى (كارىگەرى) بىكارى روون بىكەوۋە.

سهر چاوه کانی به شی شه شه م

١. د. حربي محمد موسى عريقات، مبادئ الاقتصاد : التحليل الكلي، الطبعة الاولى، دار وائل للنشر و التوزيع، عمان، ٢٠٠٦.
٢. حسام داود و مصطفى سلمان و عماد الصعيدي و آخرون، مبادئ الاقتصاد الكلي، الطبعة الثانية، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان، ٢٠٠١.
٣. د. حسن علي سليمان، اقتصاديات العمل وسياسات الاستخدام، الكويت، ١٩٨٥.
٤. د. خالد واصف الوزني ود. احمد حسين الرفاعي، مبادئ الاقتصاد الكلي بين النظرية والتطبيق، الطبعة السابعة، دار وائل للنشر و التوزيع، عمان، ٢٠٠٤.
٥. سوزان لي، اجدية علم الاقتصاد، ترجمة : خضر نصار، مركز الكتب الاردني، دون مكان، ١٩٨٨.
٦. طاهر حيدر حردان، مبادئ الاقتصاد، الطبعة الاولى، دار المستقبل للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٧.
٧. د. عادل قليح العلي و هناء هادي محمد علي وشاؤول ايشو، اقتصاد العمل، مطبعة جامعة الموصل، الموصل، ١٩٩٠.
٨. د. علاء شفيق الراوي و د. عبدالرسول عبد جاسم، اقتصاد العمل، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٨٦.
٩. ____ و ____، اقتصاد العمل، الطبعة الثانية مزيده، مطبعة العمال المركزية، بغداد، ١٩٨٩.
١٠. د. صادق مهدي السعيد، عقد العمل والاجور في الاسلام، بحث منشور في ندوة الاقتصاد الاسلامي، معهد البحوث والدراسات العربية، بغداد، ١٩٨٣.
١١. د. علي عبدالوهاب نجا، مشكلة البطالة واثار برنامج الاصلاح الاقتصادي عليها دراسة تحليلية - تطبيقية، الدار الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٥.
١٢. د. مجيد علي حسين و د. عفاف عبدالجبار سعيد، مقدمة في التحليل الاقتصادي الكلي، الطبعة الاولى، دار وائل للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤.
١٣. محمد سلمان محمد، بطالة الخريجين في اقليم كوردستان (دراسة تطبيقية في مدينة اربيل)، مجلة الادارة والاقتصاد، العدد ٥٢، الجامعة المستنصرية، بغداد، تموز ٢٠٠٤.
14. Belton, M. Fleisher, "Labor Economics: Theory and Evidence", Prentice Hall Inc., New Jersey, 1970.
15. Delong, J. Bradford, " Macroeconomics ", Int'l ed., McGraw-Hill, Irwin, 2002.
16. Smith, W. Stephen, "Labor Economics, First ed., Routledge, London, 1994.
17. Whitehead, Geoffrey, " Economics ", Int'l ed., Heinemann, London, 1988.
18. Zimmermann, Klaus, " Frontiers in Economics", Springer, Berlin, 2002..

بهشی جهوتهم

جیهانگیری (العولمه)

GLOBALIZATION

چه مکی جیهانگیری: The Concept Of Globalization

له نه وه ده کانی سه ده ی بیست زور گورانکاری جیهانی و خیرا و یهک له دوا ی یهک و کاریگه ر روویاندا، که شوینه واری له سه ر ئاینده ی و تیروانینه کان هه بوو، ئابووری جیهانی به راستی کرده گوندیکی بچوک، گوندیک که چهن دین پیگه و لایه نی تیدا گه شه ی کرد، ئه مه ش له ئاکامی شورشی ته کنه لوژیا و زانیارییه کان روویاندا، به م شیوه یه یهک بازار له چوارچیوه کی فراواندا دامه زراو بواری بۆ سه رجه م کیپرکیکان و مامه له نیو ده وله تییه کان کرده وه، به جوریک کاراکته ره کان له بازاره جیهانییه که دا ته نیا حکومت و ده وله ته کان نین، به لکو ریخراوه جیهانی و کۆمپانیا فره په گه زه کان و کۆپه سه ته ئابوورییه کانیش (التکتلات الاقتصادية) ده گریته وه.

بازاره جیهانییه کان و جموجولی نرخه کان و گورانکاری له سه رقه باره و جووری به ره مه و ئاراسته بازرگانییه جیهانییه کان و جموجولی سه رمایه داری دروست کرد، که به شیوه یه کی کاریگه ر له جامبازی (Spread) نیو ده وله تی به کارده هیئریت به تایبته جامبازی کۆمپانیا فره په گه زه کان، که به بهرده وامی کار بۆ که مکردنه وه ی خه رچی و تیچوونی گواسته نه وه و گه یانندن ده کات وپاشان هه ولی به دیهینانی ته کنه لوژیای گه وره ده دات تا وه کو جیهانگیری بهیئیتته دی.

له سەر ئەم بنەمایە جیهانگیری (Gloablization) تەشەنە یکرد (له پرووی زاراوه وه به مانای گشتاندنی شتێك و به خشیینی مۆركێكی جیهانی به و شته و فراوانکردنی ئەو بازنەیه، بۆ ئەوهی هه موو جیهان بگریته وه) له سەرجه م ئاسته كانی به ره مه پێنان و پاره دارکردنی دارایی و ته كنه لۆژیا و به خستنه بازار و کارگیری، له لایه کی تر جۆره كان و بواره كانی پراکتیزه کردنی چه ندين شیوه ی هه یه.

بۆ نموونه جیهانگیریه کی ئابووری هه یه كه به بنه پهرت و سه رچاوه ی هه موو شیوه كانی تر داده نری كه دابهش ده بیته سه ر جیهانگیری به ره مه پێنان و جیهانگیری دارایی، هاوكات چه ند دوو كه وته یه کی تری جیهانگیری ئابووری هه یه له وانه جیهانگیری رامیاری و جیهانگیری رۆشنیری و جیهانگیری كۆمه لایه تی.

پێناسه ی جیهانگیری ئابووری:

بۆ پێناسه کردنی جیهانگیری پێناسه یه کی یه كگرتوی سه رتا پاگیر كۆك بۆ زاراوه ی (Gloablization) (جیهانگیری) نییه، به هۆی ئالۆزی ناوه رۆکی هزری زاراوه كه و ته وه ری ئابووری له گه ل ته وه ره كانی تری رامیاری و رۆشنیری و كۆمه لایه تی و ته كنه لۆژیا و زانیاری تیكه ل به یه كتر بووه، جیهانگیری زاراوه یه کی دینامیکه و له گه ل گۆرانکارییه جیهانییه كان ده جولیّت و دروست ده بیّت و پێك دیّت.

له گه ل ئەمه شدا جیهانگیری به شیوه یه کی سه ره کی و بنه پهرتی زیاتر لایه نه ئابوورییه كه ی به سه ر بواره كانی تر دا زاله، كه ده كریّت ئەو بواره نه ی تر به پاشكۆی جیهانگیری ئابووری دابنریّت، جیهانگیری ئابووری چه مکیكه زۆر به خیرایی له سه ر سه رجه م ئاسته كانی به ره مه پێنان و دارایی و ته كنه لۆژیا

وخستنه بازار و کارگیری ته شه نه ده کات، له زانسته ئابووریه کان وه کوئامرازیکي توږینه وه درده که ویت بۆ ده ستنیشانکردنی پرۆسه ی گورانی نه و بوارنه، به له بهرچاو گرتنی نه وه ی جیهانگیری پرۆسه یه کی به درده وامه، به به کارهینانی نیشانه کانی چه ندایه تی و چوڼیه تی له بواره پراکتیکیه جوړاوجوړه کانداه کریت تیبینی بکریت، هه روه ها ده کریت له ریگای پرۆسه بڼه پره تییه کانی که جیهانگیری له چوار ده وری ده خولیتته وه تیبینی بکریت، که کیبرکی و داهینان و ته کنه لوژیا و ئازادکردنی بازرگانی نیو ده ولته تی و نویکردنه وه و ته شه نه کردنی جیهانگیری به ره م و جیهانگیری داراییه، که پیکهیننه ری سهره کی جیهانگیری ئابوورییه له و روانگه یه ی : هه ردو پرۆسه ی دوا ی (جیهانگیری به ره م و جیهانگیری دارایی) له سهر بڼه مای پشت به ستن به ئالوگوری (مبدأ الاعتماد المتبادل Interdependence) هاوبه ش دامه زراوه .

ده توانین بلین: دارشتنی پیناسه یه کی وردو زانستیانه بۆ جیهانگیری مه سه له یه کی ئاسان نییه به هوی زوری پیناسه کان، که له سهر بڼه مای کاریگه ری هزر وتیروانینی جوړاوجوړی نووسه ر و لیکو له ره وه و ئایدو لوژیا و تیروانینیان بۆ جیهانگیری په سندی بکه ن یان ره تیبه کنه وه دامه زراوه . بۆ نزیکبوونه وه له پیناسه یه کی سهرتاپاگیر (شامل) بۆ جیهانگیری پښو یسته په چاوی سی لایه ن بکه ن بۆ به پوونکردنه وه ی ناوه روکه که ی:

۱- **لایه نی یه که م:** په یوه ندی به ته شه نه کردنی زانیاری و شوړشی زانیارییه کانه وه هه یه که له به رده م سهرجه م هاوولاتیان دابین و فه راهه م کرابیت.

۲- **لايهنى دووه م:** په يوه ندى به لابرډن و هه لگرتنى كوت و بهر به سته
سنوور به كانه وه هه به له نيوان ولا تان.

۳- **لايهنى سييه م:** زياد بوونى پيژهى ليكنزيكبوونه وه و ليكچوونى نيوان
گروپ و كومه لگه و دامه زراوه كانه.

سهرجه م هم پرؤسانه رهنگه كاريگه رى خراپى له سهر هه نديك
ئابوورى هه بى و به پيچه وانه شه وه بؤ هه ندى له ئابوور به كانه تر به ئيجابى
بكه و پته وه. هميشه به ره چاوكردنى ته وهى: جيهانگيرى له ريگاي ته كنه لوژيا
كه ياندن و كيپر كى و گفتوگوى نمونه يى ده زكاكان رووده دات، كه له ريگاي
ميكانزمى ديارى كراو ده چيى ته پيوه و پيى ده گوتريى: ميكانزمه كاني
جيهانگيرى.

ميكانزمه كاني جيهانگيرى:

گرنكترينيان:

۱- نو يكر دنه وه.

۲- شوپشى ته كنه لوژيا و زانيار به كانه.

له گه ل هه موو ته مانه ش زانينى گرنكترين پيئاسه كاني جيهانگيرى
كاريكى پيوسته، هه وليكه بؤ قوولبوونه وه به ناو ره هه نده جيا جيا كاني هم
چه مكه، بگره هه وليكيشه بؤ گه يشتن به پيئاسيه كى گونجاو:

زراوهى جيهانگيرى (Globlization) ئاماژه به پرؤسه يه كى چر و
قوولى پشت به ستن به ئالوگوپى نيوان دوو بكه ر Actors له ئابوورى جيهانى
ده كات، به شيوه يه ك پيژهى به شدار بوونى له ئالوگوپى نيوده ولته تى و
په يوه ندييه ئابوور به نيو ده ولته تيه كان زياد ده بيت، له پوانگه ي ئاست و
قه باره و قورسا ي سهرجه م بواره كان گرنكترينيان شمك و خزمه تگوزارى و
توخمه كاني به ره م، به شيوه يه ك سهرجه م هم بوارانه له پرؤسه ي ئالوويرى

بازرگانی نیوده ولّه تی گه شه ده که ن و پېژده یه کی گرنگ له چالاکی ئابووری گشتی پیک ده هی نن، شیوازیکی نوئ له په یوه ندییه ئابوورییه نیوده ولّه تییه کانی ئابووری جیهانی دروست ده بیّت و رۆلکی گرنگی به به راورد به چالاکی ئابووری ناوخو گه وره تر ده بیّت.

ده توانین بلّین بۆ به جیهانییوون چه ند دابه شبوونیک هه یه، (له وانه جیهانیکی کراوه بیّت و پابه ندی هیچ کۆت و به ربه ستیک نه بیّت)، (ره نگیشه پابه ندی جوړه مهرج و رینماییه کی دیاریکراو بیّت)، (یاخود جیهانی ئاینی و زانستی و ئایدیۆلۆژییه ت بیّت، چونکه کرانه وه به رووی جیهاندا له ریگای هه ولّدان بۆ بلاوکردنه وهی هزریک یاخود بیروباوه پیک یا پرۆگرامیک له سهر ئاستی جیهانی و داننان به راوبوچوونی به رامبه ر به دیارده که وئ) واته به و ئاراسته یه ده پوات ده سه لات بۆ به ها و بیروباوه ریکی جیهانی له نیوان نه ته وه کان بلاو بکاته وه وه کو ئه وهی هه ردوو ئاینی ئیسلامی و کریستیانی (مه سیحی) بانگه شه یه کی جیهانی بوون ده که ن، مافی مرۆڅ و ئازادییه بنه په تییه کان و لیبوردن و دابوهری دابین ده که ن، بیروباوه په کانی تریش به هه مان شیوه.

به لام جیهانگیری به وه جیا ده کریته وه که سه روهری بازاری جیهانی له ده سه لات بیّت و بلاو بوونه وهی ته کنه لۆژیای زانیاری و هه لگرتنی سه رجه م کۆت و به ربه سته کان له ناوخو یاخود ده ره وه په یپه وه ده کات هه ریه که بۆ کۆنترۆلکردن و به هاو شیوه کردنی هه ز و ئاره زوه کان و روخساریکی دیاریکراو به کردار و به کاره ینان و په ره پیدان ده دات و یه ک جوړ و سه ر به یه ک رۆشنبری و کولتور ده چه سپینیت، هه ولّی چه سپاندنی واقعیکی نوئ ده دات له ریگای به نکی زانیاری و مه عریفه وه که سه رجه م کاره کان بۆ داتای ژماره یی ده گۆریت.

میژووی په یدابوونی جیهانگیری:

میژووی په یدابوونی جیهانگیری تاكو ئیستا مایه ی گفتوگوو راوبوچوونی جیاوازی تویره ره وان و هزرمه ندانه، زور جار به دیارده یه کی تازه ناوده بریت. که سانیکى تری شاره زا به پرؤسه یه کی میژوویى ناوی ده بن که به چند قوناغیکى جیاوازی میژوویى تیپه پ بووه.

ئهم باسه که میك به دریژی و ورده کاری دریژتر باس ده که یین بؤ ئه وه ی بؤمان دهریکه ویت که دیارده یه کی تازه یه یاخود میژوووییه، له میانه ی ئهم باسکردنه:

تویره رانی میژوو وای بؤ ده چن که: به رده وام هیژیکى گوره هه یه ده یه ویت له فرمانپه وایی جیهان و دهست به سه رداگرتنی (کۆنترۆلکردنی) بالا دهست بیت، یونان و رومان و فارس و ته ته رو ئیمپراتورییه تازه کان هه موویان به و ئاراسته یه ی کۆنترۆل و خو سه پانندن چوون.

میژووناسان لیکۆلینه وه له سه ر زاراه ی جیهانی بوون ده که ن، ئه مه ش روون ده بیته وه له ریگای خستنه پووی پیاوانی شاره زای ئه سیناوه که له سه ده ی سیتی پیش زایین به چاوئیکى سه راپاگیرانه سه یری جیهانیان ده کرد به بی ئه وه ی هیچ جوړه هوکاریکی لیک جیاکردنه وه و هه لایرکردن دیاری بکه ن، ئالیره وه بانگه شه کردنیان بؤ دامه زرانی شاریکی جیهانی (المدينة الفاضلة) له مه شدا ره واقییه کان (هه یوانییه کان) پشتیان به فه لسه فه یه ک به سته بوو که له سه ر بنه مای یه کیتی هه ساره ی زه وی که سه رجه م ره گه زی مرؤقایه تی له سه ری ده ژین له بنچینه دا یه ک ره گه زن.

رؤمانییه کانیش کاریگه ری ئهم بیروباوه رهیان له سه ر بوو به تاییه تی ئه وه ی په یوه ندى به بیروکه ی (یاسایی سروشت) و (پره نسپی دادوه ری

گشتی) ھەبوو، شیشرون (۱۰۶ - ۴۱ پ. م) تیۆرى پېشكەش کرد که له سەر بنەمای یەك یاسایی دامەزراووو که دەسەڵاتی بەسەر سەرجه م ھاوڵاتیاندا ھەبوو، ئەویش یاسای سروشت بوو که بە دەستووری جیھانی ناو دەبریت، که دواتر رۆما توانی جیھان بخاتە ژێر کۆنترۆلی ھزری ئیمپراتۆریەتی جیھانی، رەواقەکان و رۆمانییەکان بپرۆکەى بوونی یەك جیھانیان دامەزراوند که سەرجه م مرقایەتی تێدابیت ولە ژێر کۆنترۆل و دەسەڵاتی یەك یاسا بیت ئەویش (یاسای سروشت)ە.

ھەندى له لیکۆلەرەووەکان پێیان وایە جیھانگیری دیاردە یەکی تازە نییەو، بەلام ناگەرێننەووە بۆ سەدە زۆر کۆنەکان، بەلکو بۆ سەرەتای سەدەى نۆزدەم لەگەڵ دەست پیکردنی کۆلۆنیالیزی ئەوروپی بۆ ئاسیا و ئەفریقا و ھەردوو کیشوەری ئەمەریکا، پاشان کەوتە ژێر کاریگەری سیستەمی بازارگانی تازە لە ئەوروپا، ئەمەش وایکرد سیستەمی جیھانی ئالۆزو تیکەلۆ دروست بوو که بە جیھانیبوون و دواتر بە جیھانگیری ناوبرا.

لەم چوارچێوەیەدا ھەندیک پێیانوایە زاراوەی سیستەمی جیھانی لە کۆنگرەى قییه نناى ۱۸۱۵ بەکارھاتوو، ئەو کۆنگرە یەیی (مترنیک)ى سەرۆک وەزیرانى نەمسا رابەراییەتی دەکرد و لە (بسمارک)ى ئەلمانى لە نەو دەدەکانى سەدەى نۆزدە یەمەو پەرەى پێدراو، لەسەر دەستی (کلیمنسۆ)ى فەرەنسى لە کۆنگرەى فرسای ۱۹۱۹ نوێ کرایەو، لە جەنگى دووھمى جیھانى لە ناوھراستى سەدەى بیست لەسەر دەستى ھاوپەیمانەکان لە (یالتە) بەردەوامى پێ درا.

جیھان لە نێوان قۆناغىك و قۆناغىكى تردا یاخود لە ویستگە یەك بۆ ویستگە یەكى تر دەیویست سیستەمی نیو دەولەتی داریژیتەو،

کۆنگره کانیش بۆ ئەم مەبەستە بەسترا لە ھەموو جاريکدا خەسلەت و شیاوازیکی جیاوازی لە خۆدەگرت، سیستەمی نیۆدەولەتی کە لە سەدەى نۆزدەھەم دامەزرا لە دواى کۆنگرهى فیهننا، سیستەمی نیۆدەولەتی سەربازى کۆلۆنیا لیزمى بوو، بەلام کۆنگرهى ئاشتیبوونەوه کە لە سەرەتاکانى سەدەى بیست بەسترا سیستەمی نیۆدەولەتی ئیمپریالی دامەزراند، ئیستاکە رۆژئاوا دەیهوێت بیگۆرپیت بە سیستەمی تازە کە ھەموو نیشانەو بەلگەکان وا دەریدەخت کە سەدەى بیست و یەك سەرمايەدارى ئابوورى دەبێت.

وا تیبینی دەکریت جیهانگیری ھەمان روخسارى دیاردەى سەرمايەدارى لەخۆوە گرتبێ، گەربیتو جیهانگیری داواى زیادکردنى پەيوەندییەکانى ئالوگۆپی ئابوورى نیوان ولاتان بکات و بانگەشەى زیادکردنى ریزەى گواستەوێ سەرمايە و زانیاری و ھزرەکان بکات، ھەموو ئەم دیاردە کۆنانە دیاردەى سەرمايەداریان ھیناوتە ئارا، و بەردەوامبوونی ئەم لیکچوونی روخسارەى دیاردەى جیهانگیری بەلگەیکە بۆ بوونی پەيوەندى لە نیوان جیهانگیری و ئەو دیاردە سەرمايەدارییەى کە لە پێشتر ھەبوو.

جیهانگیری لە رینگای سى قوناغى سەرەکی گەیشته ئەم روخسارە ھاوچەرخەى کە ئیستا ھەیەتی:

۱- قوناغى مارکانتالی (بازرگانی) و سەرمايەدارى بازرگانی لە نیوان سالانى (۱۵۰۰ - ۱۸۰۰ م).

۲- قوناغى پیشەسازی لە نیوان (۱۸۰۰ - ۱۹۵۰ م).

۳- قوناغى سەرمايەداریی ھاوچەرخ لە ۱۹۵۰ و تا ئیستا.

بەم شىۋەيە بۆمان بەدىار دەكەۋىت كە جىھانگىرى تەنیا ماۋەيەك نىيە، بەلكو ئايندەيەكى بەردەۋامى سەرمایە دارىيە، كە لە ھەموو قۇناغىكدا بە شىۋەو روخسارىكى جىاۋاز دەردەكەۋىت، بە دىاردەيەكى بە فراۋان بوون و تەشەنەكردن و دەست بەسەراگرتنى گەلان ناۋدەبىرىت، لەبەر ئەۋەى سەرمایەدارى لە پىشكەۋتنىكى بەردەۋامى پرۆسەى بەرھەمەتتەن دايە، بۆيە پىۋىستە لە گەل پىداۋىستىەكانى ھەموو قۇناغىك كە جىھانگىرى پىيدا تىدەپەرى خۆى بگۈنجىنى و رەچاۋى ئەو رۆلەى بگىرىت كە پىۋىستى بە نوپىۋونەۋەى ھۆكارو خەسلەتەكانى ھەيە.

ئەو خەسلەت و نىشانە جىاۋازەى كە ئەم سات و قۇناغەى ئىستى جىھان پىيدا تىپەردەبىت برىتىيە لە گۈيزانەۋەى سەرمایەدارىە لە شىۋازى سەرمایەدارى نىشتەمانى و فرە رەگەزىيەۋە بۆ سەرمایەدارى جىھانى، ئەو گۆرپانكارى و چاكسازىانەى كە جىھان لە ھەشتاكان و سەرەتەى نەۋەدەكانى سەدەى بىستەم بەخۆيەۋە بىنى، بۆتە ھۆى تىكچوونى ئەو سىستەمى ھەيە كە لەسەر دوو جەمسەرى سەرەكى دامەزراۋو (نەتەۋە يەكگرتوۋەكان و يەككىتى سۆقىتى جاران) بۆ دەرەكەۋتنى دەسلەت و كۈنترۆلى ئەمەرىكى بە تەنیا گىرنگىترىن گۆرپانكارىيەكانى سەدەى رابردوۋ بە تايىت لە سەرەتەى نەۋەدەكان برىتىيە بوو لە :

۱- داپمانى گەۋرەترىن زلھىزى ركابەرايەتى و لىك ھەلۋەشان و داپمانى سەرجمە ئايدىۋلۇژىيە دژ بە سەرمایەدارىيەكان كە (كۆمۇنىستە) (شىۋەيەتە).

۲- روۋدانى تەنگىزەى دوۋەمى كەنداۋ (۱۹۹۰-۱۹۹۱).

۳- دەرکەوتن و مانەوہی ئەمەریکا بەتەنھا بۆ رابەراییەتی کردن و بەرپۆوەبردنی جیھان دوای رووخانی بەرامبەرەکە ی کە (کۆمەنیستە) (یەکییتی سۆفیت) بوو.

۴- شۆرشی پیشەسازی چووہ نیو قۆناغی سی، کە خۆی لە شۆرشی زانیاری و مەعریف دەنوینی و بەشیوەیەک بۆ بۆوہ کە عەقڵی مەزۆن باوەر ناکات.

پێویستی ئەو سیستەمە نیو دەوڵەتیە ی کە لە دوای جەنگی جیھانی دووہمی (پاش سالی ۱۹۴۵) بە بنەماکانی سیستەمی نوێ جیھان راگەییەنرا، کە گەرنگترین روخسارەکانی بریتیبوو لە :

۱- روونی دیاردە ی پشت بەستنی نیو دەوڵەتی و ئەو دابەشکردنی نوێیە ی وڵاتان بۆ کارکردن.

۲- کیشە و دۆزە گەرنگەکانی جیھان سیمایەکی نیو دەوڵەتی و جیھانیان وەرگرت.

۳- ئەو گۆرانی گەورەیی بەسەر چەمکە کۆنەکە ی بنەمای سەرورە ی نیشتمانی داھات.

۴- تەقینەوہی شۆرشی زانیاری و تەکنۆلۆژیا، کە شۆرشیکی گەورە ی لە بوارەکانی گەیاندن و گواستەوہی زانیاری و خێراییی ئالوگۆرکردن داھێنا.

۵- پشت بەستن بە کۆمەڵبەستە ئیقلیمیەکان کە شیوازیکە مەملانێ و کێرکێیان لە نیواندا یە و نەگەشتۆتە ئاستی درایە تیکردن.

بەمجۆرە جیھانگیری وادەردەکەوت کە پێشکەوتنیک لە کۆنترین سەردەمەکانی مێژوو وەپیلانی بۆ دانراوہ، واتە ئەم پڕۆسە یە درێژە

پیدەریکی میژووی خۆی ھەبە، بەلام ئەوەی ئیستای جیای دەکاتەو ھە لە
پیشتر ئەو چەری ئالوگۆر کردن خیرایی تەشەنەکردنیتی لەنیوان ولاتان،
ئەمەش لەسایە تەشەنەکردنی شۆرشى زانیاری و تەکنەلۆژیاو
پیشکەوتنەکانە.

خەسلەتەکانی جیهانگیری ئابووری:

تێروانین لە ناوھەپۆکی بیرى و ھەتا میژووییەکی جیهانگیری، چەند
خەسلەتێکی سەرەکی ھەبە کە جیهانگیری پێ لە زاراوەکانی دیکە خاوەن
گۆرانکارییە ریشەییەکان جیادەکاتەو، گرنگترین ئەو خەسلەتانە بریتین لە:

۱- دەستگرتن بەسەر میکانیزمی بازار و ھەولندان بۆ بە دەستھێنانی توانای کیپرکی:

ئەوەی کە جیهانگیری جیادەکاتەو ئەوەیە دەست بەسەر میکانیزمی
بازار و تیکەلکردنی لەگەڵ دیموکراتیەتە، لەجیاتى سەرپاگیری و بریاردان
لەچارچێوەی کیپرکی و نمونەیی ولیھاتووی تەواو و ھەرگرتنى توانای
کیپرکیکردن لەریگەى سوود و ھەرگرتن لە شۆرشى تەکنەلۆژی و شۆرشى
پەیوەندیکردن و گواستنەو ھەو زانیارییەو بەدەست دەھێنریت، بەھێزکردنی
ئەم توانایە لەبەرھەمھێنان بەکەمترین تیچوون کە ھەبەو بە باشترین شیو ھە
بە زۆرتین بەرھەم و فرۆشتنى بە نرخى کیپرکی گونجاو.

ھەموو ئەمانەش پێویستە بەکەمترین کات و ماو ھەنجام بدرین، کات بۆتە
یەکیک لە تواناکانی کیپرکی گرنگ کە دەبێت لە کاتى مامەلەکردندا لەگەڵ
جیهانگیری بەدەستى بەینیت، بۆیە جیھان دەبێتە گوندیکی بچووکی

كۆپرەكى ھەمە لايەن و شىۋازى دابەشكردنى كارى نۆدەولەتى تىدا دەگۆرپىت، كە لەگەل بەرھەمەتئان ياخود جىھانىيەتى بەرھەم و جىھانىيەتى بازار بگونجىت.

بەمشىۋەيە ھەموو كەرت و بەشىك لە پىكھاتەكانى بەرھەمەتئانى شەكىك لە جىگە و شۆيىكى جىۋازى جىھان بەرھەم دەھىنرەت، وا دەكات بىرپارەكانى بەرھەم و سەرمايەگوزارى لە تىۋانينى جىھانىيەۋە دەدرەت، بە لەبەرچاۋگرتنى ئابوورى پىگەيشتوۋ لەو بوارەى پەيۋەندى بە تىچوون و داھاتەۋە ھەيە.

۲- دىنامىكىيەتى چەمكى جىھانگىرى:

زۆرىنەى ئەو پىناسانەى تايىبەت بە جىھانگىرى ئاماژە بە دىنامىكىيەى جىھانگىرى دەكات. كە رۆژ لە دواى رۆژ زىاتر دەچەسپىت بە بەلگەى ئەگەرەكانى گۆرانى ھاۋسەنگىيەكانى ھىزى ئابوورى لە ئىستا و دوا رۆژدا، بە شىۋەيەك لە كۆپرەكىدا ھەموو روۋبەروۋى يەكتەر دەبنەۋە، لە ناۋياندا (ويلايەتە يەكگرتۋەكانى ئەمەريكا) كە بە ھەموو ھىز و توانايەۋە ھەۋلى دەست بەسەرداگرتنى تواناكانى كۆپرەكى دەدات، بۇ ئەۋەى بتوانى كۆپرەكى لەگەل سەرچەم لايەنە دەرگەۋتۋەكانى بىكات گۆرەپانەكە كە ھەنگاۋى خىرا بەرھەم دوارۆژ دەننە ۋەكو چىن.

دىنامىكىيەتى جىھانگىرى بەۋە قوۋلتر دەبىتەۋە، كاتىك جىھانگىرى ھەۋلى ھەلگرتن و لابرەنى سنوورە سىياسىيەكان دەدات و بەزۆرى كارىگەرى لەسەر رۆلى دەۋلەت لە چالاكى ئابوورىدا دەبىت، بەلكو دىنامىكىيەى جىھانگىرى كاتىك ئاكامى كىشە و مەملەتەكان يەكلا دەكاتەۋە ئەۋەكەت بەدىار دەكەۋىت،

له ئه و دژه كاردانه وهى كه له لايه ن سوودمه نده كانى بارودۆخى ئه مپۆى ئابوورى رووده دات، كه به هه موو شيۆه يه ك هه ولى پاراستنى ده سكه وت و به رژه وه ندييه كانيان ده دن. هاوكات كاردانه وهى دژايه تيكردى دۆپاوه كانيش له بارودۆخه كه به تاييه ت و لاتانى تازه پيگه يشتوو هه وڵده دن له ريگه ي كۆمه لبه ست و يه كگرتنيان به رگري له به رژه وه ندييه كانيان بكه ن، ئه م حاله ته ش له پينجه مين كۆبوونه وهى ريكخراوى بازركاني نيوده وڵه تي له مه كسيك (سالى ۲۰۰۳) به دياركه وت.

۳- زۆربوونی ئاراسته‌ی پشت به‌ستن به ئابووری ئالوگۆرکردن:

ئه و ئاراسته يه ي به ره و پشت به ستن به ئالوگۆرکردن قوول ده بێته وه (Interdependence) له ئه نجامى ئه و گۆرپانكارىيانه ي كه له ده يه ي نه وه ده كان (عقد التسعينات) رووياندا پاش پيگه وتننامه ي ئازادكردى بازركاني و زيادبوونى سه ربه ستى هاووچۆى سه رمايه ي نيوده وڵه تي، ئه مه ش هاوكات بوو له گه ل شۆرپشى زانيارى و ته كنه لۆژيا، كه له سايه ي جيهانگيري دا ئاسته نگ و به ربه ستى دوورى نيوان و لاتان و كيشوه ره كان ناميني ت، له گه ل زيادبوونى ئه گه ره كانى كارليكردى به رامبه ر و دۆزينه وه ي جۆريك له دابه شكردنى كارى نيوده وڵه تي، كه پرۆسه ي به ره مه مه ينانى پيشه سازى نيوان و لاتان دابه ش ده بێت.

۴- گەورەبوونى رۇلى كۇمپانىيا فرە رەگەزەكان:

جىنى ئاماژە پىدانه كۇمپانىيا فرە رەگەزەكان كۇمپانىيا چالاكىيە جىهانىيەكانن، بە ھەموو واتايەك بە يەككە لەسىما سەرەكىيەكانى جىهانگىرى دادەنرەت، لە رىگاي ئەو چالاكىيەكانى دەيكات لە شىۋە سەرمايەگوزارى راستەوخۇ لە گواستەنەۋە تەكنەلۇژيا كارىگەرى زۆر بەھىز دەكاتە سەر ئابوورى جىهان و شارەزايى ۋە بازارپخستىن و كارگىرى، و جەختكردى دياردەى جىهانگىرى لە سەرچەم بوارەكانى بەرھەمەتتەن و دارايى و تەكنەلۇژيا و بازار و كارگىرى.

سەرەپاي ئەوانەش ئەو كۇمپانىيا گەورە خاۋەن تۈنا زۆرەكانى پارەداركردن، رۇلىكى كارىگەر لەو شۆپشە تەكنەلۇژيا دەگىرن و توانىويانە ھونەرى بەرھەمەتتەن بگۆرن بە ھونەرىكى بەرھەمەتتەن ئالوز و پىر لە زانىارى، بۇيە لەم روانگەيەۋە ئاراستەكانى بەرھەمەتتەن جىهانگىرىيە بە تاييەت جىهانگىرى ئابوورى.

۵- زۆرەبوونى رۇلى رىكخراۋە ئابوورىيە جىهانىيەكان لە بەرپۆەبردنى جىهانگىرىدا:

يەككە لە خەسلەتە گرنگەكانى جىهانگىرى برىتتە لە زيادبوونى رۇلى رىكخراۋە ئابوورىيە جىهانىيەكان لە بەرپۆەبردنى جىهانگىرى، بە تاييەت لە دۋاي روخانى بلۇكى سۇشالىستى و لىك ھەلۋەشانەۋە يەككىتى سۇقتى پىشۋو، كە رىكخراۋە ئابوورىيەكانى ئەم بلوكە ھەلۋەشانەۋە و رۇلىان نەما، لە سالى ۱۹۹۵ رىكخراۋى بازىرگانى جىهانى دامەزرا و زۆرىنەى و لاتانى جىهان بوون بە ئەندامى، ئىنجا كۆلەكەى سىيەم دەزگاكانى سىستەمى

ئابووری جیهانی ته‌واو بوو که جیهانگیری گرنګترین سیماکانیه‌تی، به‌م جوړه له به‌پړوه‌بردنی جیهانگیری سټرېکچراوی سهره‌کی هیه، له ریځای سیاسه‌ته نه‌ختینه‌یی و دارایی و بازرګانیه‌کان کاریګه‌بیان له سهر سیاسه‌تی ئابووری سهرجه‌م ولاتانی جیهان ده‌بیټ که نه‌وانیش:

۱- سندوقی نه‌ختی نیوده‌وله‌تی.

۲- بانکی نیوده‌وله‌تی و به‌شه‌کانی.

۳- ریځخراوی بازرګانی جیهانی.

۶- که‌مک‌دنه‌وه‌ی پله‌ی سهروه‌ری ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی و لاوازکردنی سهروه‌ری نیشتمانی له‌ بواری سیاسه‌تی نه‌ختینه‌یی و داراییدا.

جیهانگیری به‌وه ناسراوه که سهروه‌ری ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی لاواز کردوه، به‌تاییه‌ت بووه هؤی بیه‌زکردنی سهرمایه‌ی نیشتمانی له‌ بواری سیاسه‌تی نه‌ختی و دارایی، که حکومت‌ه‌کان له زوړبه‌ی زوړی ولاتانی جیهان ناچار بوون ده‌ستبه‌رداری یاساکانی کوټنټرولکردنی بازاره‌کان بن و یاسای بازارې ئازاد په‌پړه‌و بګه‌ن، ته‌نانه‌ت پیش‌ته‌وه‌ی ریګا و شیوازی چاودیږی نویش بدوژنه‌وه.

هه‌روه‌ک ته‌زموونه‌کان ده‌ریان خستوهه بریار به‌ ده‌ستانی سیاسه‌تی ئابووری توانایان نییه له‌ګه‌ل ئاراسته‌کردنی بازاره داراییه‌کان به‌ته‌واوی که‌سټر سیاسه‌ت له‌یه‌ک کاتدا په‌پړه‌و بګه‌ن، ته‌ویش نرخي ئالوګوږی جیګیر و ئازادی جموجوړلی سهرمایه و به‌رزکردنه‌وه‌ی نرخي سووه‌کانی ناوخوی ماوه کورت به‌ جیاوازییه‌کی نرخي سووی جیهانی کورت خایه‌ن.

به كورتی: له گه‌ل به‌ره‌و پيش چوونی به‌ره‌و جیهانگیری، رۆلی له به‌رژه‌وه‌ندی هیزی جیهانگیری له دروستکردنی سیاسه‌تی ئابووری نیشتمانی که‌م ده‌بیت‌وه له‌وانه‌ش دیاریکردنی تیکرای سه‌رمایه‌گوزاری و گه‌شه‌ی ئابووری و ئاستی به‌کارخستن و بیکاری و ئاستی داها‌ت و یاخود خوشگوزهرانی کۆمه‌لایه‌تی و بوژانه‌وه یاخود بی‌زاوتی بازاره‌ داراییه‌کان و نرخ‌ی ئالوگۆری دراوی نیشتمانی.

جو‌ره‌کانی جیهانگیری ئابووری:

که‌ لیکۆلینه‌وه له‌ سه‌ر جیهانگیری ئابووری ده‌کریت، ده‌بینین جیهانگیری له‌ سه‌ر دوو ئاستی سه‌ره‌کی رووده‌دا‌ت:

ئاستی یه‌که‌م: به‌ شیوه‌یه‌کی به‌هیز له‌ بواری به‌ره‌مه‌ینان ده‌رده‌که‌ویت و پیده‌وتریت جیهانگیری به‌ره‌م که‌پشت به‌ دوو ئاراسته‌ی بنه‌رته‌ی ده‌به‌ستیت:

۱- جیهانگیری بازرگانی نیوده‌وله‌تی و ریککه‌وتنی ئازادکردنی بازرگانی نیوده‌وله‌تی، ئە‌مه‌ش ره‌نگدانه‌وه‌ی به‌سه‌ر گه‌شه‌کردنی بازرگانی نیوده‌وله‌تی خیرا ده‌رده‌که‌ویت.

۲- وه‌به‌ره‌ینانی بیانی راسته‌وخۆ که‌ تیکرای زیاده‌بوونی خیراتره‌ له‌ تیکرای گه‌شه‌ی بازرگانی نیوده‌وله‌تی.

ئاستی دووه‌م: که‌ جیهانگیری ئابووری تیدا رووده‌دا‌ت له‌ بواری جیهانگیری دارایی که‌ خۆی له‌ گه‌شه‌کردنی خیرای مامه‌له‌ داراییه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان ده‌بینیت له‌ ئاکامی ئازادکردنی دارایی ده‌که‌ویت‌وه، کۆمپانیا فره‌ره‌گه‌زه‌کان رۆلێکی گه‌وره‌یان هه‌یه‌ له‌ ته‌واوکاری بازاره‌

جیهانییه کان له بواری شمهك و بهرهو پيش چوونی شۆرشی تهكنه لۆژیا و تهواوکاری سیستهمی په یوه ندییه کان رۆلکی مەزن دهگیریت له قولکردنه وهی جیهانگیری و گه وره بوونی شۆرشی تهكنه لۆژیا و گه یاندن، كه دهكریت بهم شیوهیهی خوارهوه باسی بكهین:

یه كه م : جیهانگیری به ره مهینان :

جیهانگیری به ره مهینان به ریژهیهکی زۆر له ریگای کۆمپانیا فره ره گه زه کان و بهی قهیرانی مهترسیدار به دی دیت، جیهانگیری به ره مهینان شیوازی نوێ له دابه شکردنی کاری نیوده ولته تی دروست دهکات، ئه م حاله ته به شیوهیهکی ئاشکرا له سروشتی به ره مهینانی پیشه سازیدا به دیار دهکه ویت، دهوله تیک چهند پیشکه وتوو بیت ناتوانیت له یهك جوړ به ره مهینان به تهواوی پسپۆری بۆ نموونه ئوتۆمبیله کان له چهند دهوله تیک پارچه کانی کۆ دهکریت وه و به ره م دههینریت، ئامیره کاره باییه کانیش به هه مان شیوه و کۆمپیتهر و ئامیری تهكنه لۆژیا له چهند ولاتیك به ره م دههینریت و به شه کانی کۆده کریت وه، تاکو وای لیها توه هه ریهك له ولاتان پسپۆریه تی له جوړیک له به شه کان و پیکهاته ی سه رهکی به ره مه که یان ده بیت. له م چوارچه یوه دا بریاره کانی به ره مهینان و بریاره کانی سه رمایه گوزاری له تیروانیی جیهانییه وه ده دریت و به پیی حساباتی وردی ئابوووری ره چاوی تیچوون و داها ت ده کریت. ئه م بارودۆخه هه لیکی گه وره ی بۆ زۆرتین ولاتانی تازه پیگه یشتوو دروست کرد، كه ده توان سوودی لیوه ربگرن و بچنه ناو بازاری جیهانییه وه له سایه ی جیهانگیری به ره مهینانه وه و به شداری له زۆریه ی به ره مه کاندایه بکه ن.

۱- ئاراستەى يەكەم: جىيەنلىرى بازىرگانى نىۋەدەۋلەتى:

ده‌توانين ئه‌م ئاراسته‌يه له نيشانه تايبه‌تاييه‌كاني بازركاني
نئوده‌وله‌تايه‌ي تاييئي ئه‌وه مكه‌ين:

أ - له دهیه‌ی نه‌وه‌ده‌کانی سه‌ده‌ی بیست‌د بازگانی نیوده‌وله‌تی به شیوه‌یه‌کی گه‌وره و فراوان زیادیکرد، به‌شیوه‌یه‌ک گه‌شه‌ی بازگانی جیهانی دوو‌هینده‌ی گه‌شه‌ی به‌ره‌مه‌ینانی ناو‌خویی سه‌رجه‌م جیهانی لی‌هات له سالی ۱۹۹۵ به‌ره‌می ناو‌خویی سه‌رجه‌م جیهان به‌ریژه‌ی ۰.۵٪ زیادیکرد، له کاتیکدا ریژه‌ی گه‌شه‌ی بازگانی له هه‌مان سالدا به‌ریژه‌ی ۰.۹٪ زیادیکرد.

ب - زیادبوونی تیکرای بازرگانی شمه کی نیو ده وله تی، که تیکرای ناوه ندی که شه ی بازرگانی نیوده وله تی له شمه ک و خزمه تگوزاری بۆ سالی ۲۰۰۰ به راورد به سالی ۱۹۹۹ به پیزه ی ۲،۱۱٪ زیادیکرد ئه مه ش به به های ۷۷۵۹ ملیار دۆلار، له کاتیکدا به ره می ناوخویی سه رجه م جیهان له سالی ۲۰۰۰ به به های ۳۱۱۷۱ ملیار دۆلار به پیزه ی که شه ی ۷،۴٪ به به راورد به سالی ۱۹۹۹ تو مارکراوه . واته بازرگانی نیوده ده وله تی شمه ک و که لوپه له کان به پیزه یه کی زیاتری که شه ی به ره می ناوخویی سه رجه م جیهان دوو هینده و نیو زیادیکردوه .

۲- ناراسته‌ی دوووم :سهرمایه‌گوزاری بیانی راسته‌وخو:

له‌سایه‌ی بڼه‌مای نوځی دابه‌شکردنې کارې نیو ده‌وله‌تیدا که کرداری به‌ره‌مه‌یښانی یه‌ک جوړ شمه‌ک به‌سهر چه‌ند ولاتی‌کدا دابه‌ش ده‌بیټ، له‌سهر ئه‌م بڼه‌مایه‌ کومپانیا فره‌ ره‌گه‌زه‌کان ستراتیژییه‌تی به‌ره‌م و به‌ بازارپخستنی داده‌پېژن، که جیهان به‌ یه‌ک بازار داده‌نین و روځی هه‌ریه‌که له‌ یروځه‌ی به‌ره‌مه‌یښان به‌ بیی به‌رنامه‌ و یلانی کومپانیاکان دیاری ده‌کړیټ.

ئاستى گەشەي سەرمايەگوزارى راستەوخۆي بيانى بە پېژدەيەكى خىراتر و گەورەتر زيادى كرد لە چاۋ گەشەي بازىرگاني نۆۋدەۋلەتى و جىھانى، پېژدەي گەشەي سەرمايەگوزارى راستەوخۆي بيانى لە نەۋدەۋەكاني سەدەي بىستەدا بە تىكپاي ۱۲٪ زيادىكرد، كۆمپانیا فرەرەگەزەكان بەۋپەرى توانايانەۋە سەرۆكايەتى ئەم ئاراستەيەيان كرد، تا ۋەكو پشتگىرى زياترى جىھانگىرى بكن، كە لە ئاكامدا چەندىن ھاۋپەيمانىيتى ستراتىژى لە نيوانياندا دروست بوو، شوپنەۋارەكانىش لە سەرچەم بۋارەكاندا دىاربوو بە تايبەت لە بۋارى تەكنەلۇژيا و بازارەكاندا.

لەلايەكى دىكەۋە ئەۋپىشكەۋتنە گرنگەي كە لە سەرمايەگوزارى راستەوخۆي بيانى لە نيۋەي دوۋەمى نەۋدەۋەكاني سەدەي بىستەم روويدا، بەشىكى گەرەي لىشاۋى ئەۋ سەرمايەگوزارىيە لە پروسەي يەكگرتن و تىكەلۋون بەرھەم ھات.

ئەۋەي لەم بۋارەدا تىبىنى دەكرى مەبەستى يەكگرتن و تىكەلۋون بەرىي سنوور دەگەرپتەۋە بۆ ئارەزوۋى كۆمپانیا فرەرەگەزەكان لە پەپرەۋەكردنى ئەمجۆرە سەرمايەگوزارىيە بيانىيە راستەوخۆيە، گەر بەراۋرد بكرى لەگەل بە دامەزراندنى كۆمپانىيائى تازە، چونكە كۆمپانىيائى دايك تواناي سوودۋەرگرتنى مادى و مۆيىي ۋە شەرى و تەكنەلۇژيائى ئەۋ كۆمپانىيائە رايدەكىشىت و كۆنترۆلى دەكات، ئەمە جگە لە كەلكەكاني دابەشبوۋنى مەترسى و زيادكردنى قەبارەي چالاكىيەكاني، كە لە ئاكامدا دەسەلاتى كىبركىي كۆمپانىيائە لە سەر ئاستى جىھانى فراوانتر دەكات، بەمجۆرە رۆلى كۆمپانیا فرەرەگەزەكان كە زۆربەي كاتدا بە لىشاۋ دەپرژىتە ناۋولات لە دەۋلەمەندكردنى جىھانگىرى بەرھەم قوولتر و بە ھىزتر دەبىت.

دووم - جیهانگیری دارایی:

جیهانگیری دارایی بریتیه له بهرهمی سهرهکی کرداری ئازادکردنی دارایی و گۆرانه که پیتی دهگوتری کرانه وهی دارایی، که بۆته هۆی تهواوکاری و بهستنه وهی بازاره داراییه ناوخۆیه کان به جیهانی دهره وه، ئه مهش له پیکای ههله شانه وهی کۆت و بهربهستی بهردهم جموجۆلی سهرمايه، که له سنووره کانه وه به لیشاو دینه ناوه وه دهپرژینه ناو بازاره داراییه جیهانییه کان، به شیوه یه ک بازاره کانی سهرمايه زیاتر به یه کتره وه به ستره وه و تیکه لاوبوه.

دهکریت گرنگی و کاریگه ری جیهانگیری دارایی به دوو نیشانه دیاری

بکهین:

۱ - نیشانه ی یه که م: تاییه ته به پیشکه وتنی قه باره ی مامه له کانی سهر سنوور له پشک و قه باله کان (الاسهم والسندات) له ولاتانی پیشه سازی پیشکه وتوو، به یاننامه کان ئاماژه به وه ده که ن که له سالی ۱۹۸۰ مامه له دهره کییه کان له ۱۰٪ که متر بووه له سهرجه م بهرهمی ناوخۆی ولاتانی پیشکه وتوو پیشه سازییه کان، به لام له سالی ۱۹۹۶ له هه ر یه ک له ئه مه ریکا و ئه لمانیا گه یشته ۱۰۰٪ و له فه رهنسه و ئیتالیا و که نه دا گه یشته ۲۰۰٪.

۲ - نیشانه ی دووه م: تاییه ته به پیشکه وتنی به کاره یانی نه ختی بیانی له سهر ئاستی جیهان، ئاماره کان ئاماژه به وه ده که ن ناوه ندی تیکرای مامه له کردن پۆژانه له ناو بازاره کانی ئالوگۆرکردنی بیانی ته نیا (۲۰۰) ملیار دۆلاری ئه مه ریکی بووه له ناوه پاستی هه شتا کانی سه ده ی بیسته م که چی له سالی ۱۹۹۵ ئه م ژماره یه بۆ (۱۲۰۰) ملیار دۆلاری ئه مه ریکی به رزبۆوه واته

به پېژننه ۸۴٪ ی سهرجه م یه دهگي نیوده ولته ی سهرجه م ولاتانی جیهان له و
ساله دا زیادیکردون.

ناوه روکی جیهانگیری بازاره داراییه کان نازادکردنی حیسابی سهرمایه،
واته هه لگرتن و لابرندی گه مارو له سهر مامه له کانی ناو حیسابی سهرمایه و
دارایی له تهرزووی پیدان، که سهرجه م مامه له جوړاوجوره کانی سهرمایه
دهگریته وه، وه کو **قهرز و پشکی پاریزگاری دارایی** (folio Port) و
سهرمایه گوزاری راسته وخو و خانوویه ره و سامانی تاییه تی و نازادکردنی
نازادکردنی حسابی سهرمایه، پاشان چونیته تی ره چاوکردنی توانای حسابی
خاوه ن دارایی بو ئالوگوپرکردن.

میکانیزمی جیهانگیری:

هیزه کاریگه ره کانی سهرمایه داری له سیستمی نیوده ولته تی
هه ولده دن جیهانگیرییه کی ئابووری و رامیاری و کومه لایه تی و هزری و
روشنبیری و بگره سهربازیش له ریگای کومه لیک میکانیزم و هوکاره وه به دی
بینن که نه مانیش:

داموده زگای نه ختی و دارایی جیهانی (دامه زراوه کانی بریتون وودن)،
ریکخراوی بازرگانی نیوده ولته تی (WTO) کومپانیا فره ره گه زه کان
(Multinational Companeis)، هاوپه یمانی ناتو، مونته دای ئابووری جیهان
(دافوس).

به م شیویه دهگریت بووتریت جیهانگیری ئابووری سی سیستمی
سهره کی له خو دهگریت، سیستمی نه ختی نیوده ولته تی، و سیستمی
دارایی نیوده ولته تی، و سیستمی بازرگانی نیوده ولته تی، له ریگای سی

ریځخراوی ټابووری جیهانییه وه ئیداری هه رسی سیستمه که دهکرت ئه ویش بریتیه له:

۱- **سندوقی نه ختی نیوده وئله تی:** International Monetary Fund (IMF)

۲- **بانکی ناودان کردنه وه وگه شه پیدانی نیوده وئله تی:** World Bank (WB)

۳- **ریځخراوی بازرگانی جیهانی:** World Trade Organization (WTO)

ئه م ریځخراوانه هه لدهستن به به پروه بردنی سیاسه تی ټابووری جیهانگیری، بۆ نمونه سندوقی نه ختی نیوده وئله تی پسپوره له به پروه بردنی سیاسه تی نه ختینه یی، بهنکی جیهانی تاییه تمه ندی له بواری سیاسه تی دارایی و به پروه بردن هیه، ریځخراوی بازرگانی جیهانی پسپورایه تی له به پروه بردنی سیاسه تی بازرگانی جیهانیدا هیه. باسکردن و لیکۆلینه وه له سه ره رسی ریځخراوه جیهانییه که کاریکی پیویسته بۆ شاره زابوون له میکانزمی به ریوه چوونی جیهانگیری ټابووری.

پرسیاردهکانی بهشی جهوتهم

پ ۱/ پیناسه ی ئەمانه بکه:

۱- جیهانگیری

۲- جیهانگیری به ره مهتنان

۳- جیهانگیری دارایی

پ ۲/ جیهانگیری له ریگای سی قوناغی سه ره کی گه یشته ئەم رووخساره

هاوچه رخه ی ئیستای، ئەم قوناغانه چین؟

پ ۳/ ئەو سیسته مه نیوده وله تیه ی دوا ی جهنگی جیهانی دووهم راگه یه نرا،

رووخسارهکانی چی بوو؟ بیانژمیره.

پ ۴/ له باره ی زۆربوونی پۆلی ریخراوه ئابووریه جیهانیه کان له به پێوه بردنی

جیهانگیری بدوئ.

پ ۵/ گرنگی و کاریگه ری جیهانگیری دارایی به چی نیشانه ده کری.

سەرچاوه كانى به شى چهوتهم

١. بول هيرست، وجراهام تومبسون، ما العولمة : الاقتصاد العالمي وامكانات التحكم، تعريب الدكتور فالح عبد الجبار، سلسلة عالم المعرفة، العدد ٢٧٣، مطابع السياسة، الكويت، ٢٠٠١.
 ٢. د. جلال امين، العولمة والتنمية العربية من حملة نابليون الى جولة اوروغواي ١٧٩٨ – ١٩٩٨، الطبعة الاولى، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ١٩٩٩.
 ٣. جيري مي بريتشير، وتيم كاستيللو، القرية الكونية او النهب الكوني : اعادة البناء الاقتصادي من القاعدة الى الاعلى، ترجمة الحارث النبهان، الطبعة الاولى، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، ٢٠٠٤.
 ٤. د. سناء كاظم كاطع، الفكر الاسلامي المعاصر والعولمة، الطبعة الاولى، دار الغدير، بيروت، ٢٠٠٥.
 ٥. د. عبدالمطلب عبد الحميد، العولمة الاقتصادية (منظماتها، شركاتها، تداعياتها)، الدار الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٦.
 ٦. د. محسن عبد الحميد، العولمة من المنظور الاسلامي، الطبعة الاولى، دون جهة للنشر، دون مكان للنشر، ٢٠٠٢.
 ٧. د. محمود خالد المسافر، العولمة الاقتصادية : هيمنة الشمال والتداعيات على الجنوب، الطبعة الاولى، بيت الحكمة، بغداد، ٢٠٠٢.
 ٨. ميشيل شوسودوفسكي، عولمة الفقر : تاثير اصلاحات صندوق النقد والبنك الدوليين، ترجمة : جعفر علي حسين السوداني، الطبعة الاولى، بيت الحكمة، بغداد، ٢٠٠١.
- 9 – Sarah Anderson, Tony Clarke, Colin Hines and others, “Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible”, International, Forum On Globalization, Berrett – Kohler Publishers, Inc., San Francisco, 2002.

فەرھەنگۆك

زمانى كوردى	زمانى عەرەبى	زمانى ئىنگىلىزى
ئابورى ئازاد	الاقتصاد الحر	Free Economics
ئابورى بازار	اقتصاد السوق	Market Economy
ئابورى قەبارەدار	اقتصاديات الحجم	Economies of Scale
ئابورى مەرىقى	اقتصاد المعرفة	Network Economy
ئاراستەكردن	التوجيه - الموجه	Directed
ئارەزو - ويىسن	الرغبة	Desire
ئاستى بۆلۈى	المستوى المعيشي	Living Level
ئالگور چىدەيىتەو	يتعزز التبادل	Interdependence
ئامانچ	الهدف	Target - Goal
ئامرازەكان	الادوات	Tools - Instruments
ئەرك - پۇست	الوظيفة	Function
ئەركى پارەداركردن	الوظيفة التمويلية	Financing function
ئەركى دراو	وظائف النقود	Money Functions
ئەركى دراو	الوظيفة النقدية	Money function
بارگۇپان - ھەلبەز و دابەز	التقلب - التارجع	Fluctuations
بارگۇپان (ۋەجەرخان)	التقلبات	Fluctuations
سوپى (خولى) ئابورى	الدورة الاقتصادية	Trade (Business) Cycle
بارودۇخى كار	ظروف العمل	The Labour Conditions
بازارەكان	الاسواق	The Markets
بازارپى كىپىكى تەواو	سوق المنافسة التامة	Free Competition Market
بەجىھانىيەون	العالمية	Internationalization
بەدەست ھاتوو	الانجاز	Implementation
بەردەست	المتاح	Available
بەرھەمەننەران	المنتجين	Producers
(بەكارخستنى تەواو)	الاستخدام الكامل	Full Employment
بەكارھىننەران	المستهلكين	Consumers
بەنكەكان	البنوك	Banks
بەنكى بازىرگانى	البنوك التجارية	Trade Banks
بەنكى ناۋەندى	البنوك المركزية	Central Banks

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
به نکی نئوده و له تی بۆ ئۆزه نکرده وه و پهره پێدان	البنك الدولي للتعمير و التنمية	World Bank for Reconstruction & Development
به ها و نرخ	القيمة والسعر	Value and the Price
به های ئالوگۆرکردن	القيمة التبادلية	Value In Exchange
به های به کارهێنان	القيمة الاستعمالية	Value In Use
بژارده	الخيار	Choice
بنهما - ريسا	الاسس / القواعد	Basis - Basics
بنهماکانی به ره مهینان	عناصر الانتاج	The Factors Of Production
بى بزاوتى	الركود	Recession
بیانوو	تبریر	Justifiucation
بیردۆزه	النظرية	Theory
بیردۆزه گواستنه وهی داخواست	نظرية تحول الطلب	Demand –Shift Theory
بیردۆزهکانی هه لاوسان	نظريات التضخم	Inflation Theories
بیردۆزی ئیچوونه پالنه ره کان	نظرية دفع التكاليف	Cost– Push Theory
بیردۆزی په یکه ری	النظرية الهيكلية	Structural Inflation Theory
بیردۆزی پاکێشانی داخواست	نظرية جذب الطلب	Demand – Pull Theory
بیردۆزی گه پان به دواى کار	نظرية البحث عن العمل	Job Searching Theory
بیردۆزی که لکی سنووردار	نظرية المنفعة الحدية	Marginal Utility Theory
بیکاری	البطالة	Unemployment
بیکاری به ئاره نوو	البطالة الاختيارية	Voluntary Unemployment
بیکاری به خول	البطالة الدورية	Cyclical Unemployment
بیکاری به ریه ک که وتن	البطالة الاحتكاكية	Unemployment Frictional
بیکاری پیکه ریه ند	البطالة الهيكلية (البنائية)	Unemployment Structural
بیکاری ره فتاری	البطالة السلوكية	Behavioral Unemployment
بیکاری شاراوو (ژیر په رده)	البطالة المقنعة	Disguised Unemployment
بیکاری هاوردو	البطالة المستوردة	Imported Unemployment
بیکاری وه رزاو وهرز	البطالة الموسمية	Seasonal Unemployment
بیلایهن	المحايد – الحيادي	Neutral

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
بیمه	التأمين	Insurance
تایبەتمەندی	الخصائص	Characteristics
تایبەتمەندییەکانی دراو	خصائص النقود	Money Characteristics
تەحويلاتی دارایی ئەلیکترۆنی	التحويلات المالية الالكترونية	Electronic Funds Transfers (EFT)
تەرازووی پێدراوەکان	ميزان المدفوعات	Balance Of Payments
تەرخانکردن	التخصيص	Allocation
توانست-لێهاتوویی	الكفاءة	Efficiency
توانستی ئابووری	الفاعلية الاقتصادية	Economic Effecincy
توێژینهوه	البحث	Searching - Research
تێچوونهکان	التكاليف	Costs
پۆلین	التصنيف	Classification
پالنهەر	الدافع	Motives- Motivation
پالنهەری گەشهکردن	المحرك للنمو	Engine of growth
پەيوەندی	العلاقة	Relationship
پەيوەندی برداری (چەندێتی)	العلاقة الكمية	Quantitive Relationship
پروژه - کردار	العملية	Operation - Process
پراکتیزکردن	التطبيق	Application
پشت بەستنێ ئالوگۆپکاری	الاعتماد المتبادل	Interdependence
پلاندانان - نەخشەدانان	التخطيط	Planning
پیداویستیەکان	الحاجات	Wants (Needs)
پیرۆز	مقدس	Holy
پێشبینیکردن	التوقع - التنبؤ	Expect - Predict
پێشنیاز - پێشنیار	المقترح - المقترحات	Recommendation
پێوه (پێوانه)	مقياس، معيار	Criteria - Standard
جۆرهکانی بازار	اشكال السوق	The Types Of Markets
جۆرهکانی بێکاری	انواع البطالة	Types of Unemployment
جۆرهکانی ههلاوسان	انواع التضخم	The Types of inflation
جافانی دارایی	المحافظ المالية(الاستثمارية)	Portfolio
جێبەجێکردن	التنفيد	Excution - Excute
جێگیرەکان	البدائل / البديل	Alternatives
جیهانگیری	العولمة	Globalization
ههزکردن	التفضيل	Preferring

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
خۆشگوزەرائی	الرفاهية	Welfare
خەرج - خەرجکردن	الانفاق	Expenditure - Spend
خزمەت - خزمەتگوزاری	الخدمات	Services
خستنه پوو	العرض	Supply
خشته	الجداول	Tables - Scheduales
خویندنه وه	الدراسة	Study
دابەشکردنی کار لە ناو یەک جوړه	تقسيم العمل في المنتج او السلعة الواحدة	Intra - Firm
دابەشکردنی کار لە ناو یەک جوړی	تقسيم العمل في الصناعة الواحدة	Intra - Industry
دابهشکردن	التوزيع	Distribution
دەرامەتە داراییەکان	الموارد المالية	Financial Resources
دەرامەتە سروشتیەکان	الموارد الطبيعية	Natural Resources
دەرامەتە مرۆڤییەکان	الموارد البشرية	Human Resources
دەستتۆەردان	التدخل	Intervien
دەگمەنی - کەم	النُدرة / النادرة	Scarcity - Scarce
دژ بهیهک	معارض	Conflict
دراو	النقود	Money
دراو وەك ناوهندیكى ئالوگۆرکردن	النقود وسيطاً للتبادل	Money as a medium of exchange
دراوی (دراو ه سپاردەکان) بەنکی	نقود الودائع	Money Deposits
دراوی ئەلیکترۆنی	النقود الالكترونية	Electronic Money
دراوی پلاستیکی	النقود البلاستيكية	Plastic Money
دراوی پێوەری	النقود القياسية (نقود ذات مادة كاملة)	Full bodied money
دراوی ژمارەیی	النقد الرقمي	Digital or E - Money
دراوی شمهکی	النقود السلعية	Commodity Money
دراوی کاغەزی	النقود الورقية	Paper Money (Banknote)
دراوی کانزایی	النقود المعدنية	Metal Money
دراوی متمانە	النقود الائتمانية	Credit Money
جیاکاری	المفاضلة	Defferentiation
دووبارە دابهشکردنه وه	اعادة التوزيع	Redistribution
کارکەرەن	الفاعلين	Actors
دووچار	التعرض	Exposure

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
ژیڕی	العقلانية	Economic Rationality
ژیڕی	العقلانية – الرشادة	Rationality
رۆلی سەندیکاکانی کرێکاران	دور نقابات العمال	Labour Unions The Role Of
پاست کردن – چاره‌سەر	التعديل – التسوية	Adjustment
پەفتار	السلوك	Behavior
پەها	المطلق	Obsolute
پەوانە‌کراوە‌کان	تحويلات	Transfers
ڕووداو‌ەکان	الاحداث	Events
پێکخراوی بازرگانی جیهان	منظمة التجارة العالمية	World Trade Organization
رێکخستن – پێکخەر – پێکخراو	التنظيم – المنظم	Organization - Entrepreneur
زاراوه	المصطلح – الاصطلاح	Concept
زانستی ئابووری	علم الاقتصاد	Economics
زانباریه‌کان	المعلومات	Informations
زانباریی ژماره‌یی (داتا)	البيانات	Data
زەوی	الأرض	Land
سامانه‌کان	الموارد	Resources
سەربه‌خۆیی – ئازادی	الليبرالية – التحرر	Liberalism
سەرده‌م	المعاصر	Recent
سەرمايه	رأس المال	Capital
سەرمايه‌ی به‌ره‌مه‌یێن	رأس المال الانتاجي	Productive Capital
سەرمايه‌ی داها‌ت	رأس المال الايرادي	Revenue Capital
سەرمايه‌ی پاسته‌قیه	رأس المال الحقيقي	Real Capital
سەرمايه‌ی نه‌ختینی	رأس المال النقدي	Monetary Capital
سندوقی دراوی نێو ده‌وله‌تی	صندوق النقد الدولي	International Monetary Fund
سنووردەر – سنووره‌کی	الحدية / الحدي	Marginal / Flexible
سوو	الفائدة	Interest
سیاسه‌تی ئابووری	السياسة الاقتصادية	Economic Policy
سیاسه‌تی بازرگانی ده‌ره‌کی	سياسة التجارة الخارجية للدولة	Foreign Trade Policy
سیاسه‌تی دارایی	السياسة المالية	Fiscal Policy
سیاسه‌تی دارایی و خه‌رجی	السياسة المالية والانفاقية	Fiscal & Expenditure Policy
سیاسه‌تی نه‌ختینه‌یی	السياسة النقدية	Monetary Policy

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
سیاسەتی نەختینی	السیاسة النقدية	Monetary Policy
سیستەمی ئابووری تیکە لاو	النظام الاقتصادي المختلط	Mixed Economic System
سیستەمی ئابووری سەرمایه داری	النظام الاقتصادي الراسمالي	Capitalism Economic System
سیستەمی ئابووری سۆسیالیستی (ئاراستە کراو، یا پلاندار)	النظام الاقتصادي الاشتراكي (الموجه، او المخطط)	Socialist Economic System (Planned or Directed)
سیستەمی سروشتی	النظام الطبيعي	Natural Law
شارەزایی - کارایی	المهارة	Skills
شت بەشت - گۆرینی شەمەک بە شەمەک	المقايضة	Barter
شرۆفە کەرن - شیکردنەو	التحليل	Analyses
شکستپێنان (نوچدان)	الفشل	failure
شەمەک	السلعة	Commodity - Good
شوێنەواری ئابووری	الاثار الاقتصادية	Economical Effects
شوێنەواری کۆمەڵایەتی و دەرونییەکان	الاثار الاجتماعية والنفسية	Social & psychology Effects
شێوازی بیرکاری	الصيغ الرياضية	Formula
شێوەیەکی خۆیەکی	بصورة ذاتية	Automotive
چالاکییە ئابوورییەکان	الانشطة الاقتصادية	Economic Activities
چالاکییەکان	الانشطة	Activities
چاودێریکردن	الرقابة	Control
چەسپاو (سەقامگیر)	التثبيت - الاستقرار	Stabilization
چەک	الشيكات او الصكوك	Chiques
چەمکی بەها	مفهوم القيمة	The Concept of Value
چار چێو	الاطار	Frame – Framework
گۆراوەکان	المتغيرات	Variables
گەشەسەندن - پێشە چوون	التطور	Progress - Advancement
گرنگی	اهمية	Importance
قارزانی	الربيع	Profit
کۆمپانیا فرە بەگەزەکان	الشركات المتعدية القومية اوالجنسية	Multi National Companies
کار	العمل	Labour
کارتی متمانە	البطاقات الائتمانية	Credit Cards
کار تێکەرن	تاثير	Effect

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
کاریگری	التأثير	Effect
کاریگری دووهنده	اثر المضاعف	Multiplier effect
کهرتی تاییهت	القطاع الخاص	Private Sector
کهرتی گشتی	القطاع العام	Public Sector
کهسایهتی - تاکرهوی	الفردية او الشخصية	Personal - Individual
کهله کهبوون	التراکم / يتراکم	Accumulation
کهک	المنفعة	Advantage - Utility
کرئی خانوبه ره	الاجار	Rent
کرئی کار	الاجر	Wage
کورتهینان	قصور	Lack
کێپرکێ - پکاره پاریهتی	المنافسة	Competition
کێشه - گرفته کان	المشاكل	Problems - Issues
لۆژیک (بیرسا)	المنطق	Logic
مافی پاکیشانی تاییهت	حقوق السحب الخاصة	Special Drawing Rights
ماوهی درێژ خایه	الاجل الطویل	Long Run
مه بهست	الغرض	Purpose
مه رج - مه رجه کان	الشرط - الشروط	Conditions
دانیایی	الائتمان	Credit
مولکداری	الملکية	Ownership
نهرمی - نهرمی تواندن	المرونة - المرن	Elasticity - Flexible
نرخ	السعر	Price
نرخ دروستکر	صانع للسعر	Price Maker
نرخ وه رگر	مقلی للسعر	Price Taker
نرخى هاوسهنگی	سعر التوازن	Equilibrium Price
نقووم بوون	الاغراق	Dumping
نموونهی به کارهینراوی - به ره مههین	نموذج المستخدم المنتج	In put – Out put models
هۆکاره پامیاریه کان	العوامل السياسية	Political Factors
هۆکاره کۆمه لایه تیه کان	العوامل الاجتماعية	Social Factors
هۆکاره کانی بیکاری	مسيبات البطالة	Causes Of Unemployment
هاوسهنگی پیدراوی	مدفوعات الموازنة	Accommodating Payments
هاوکیشه کان	المعادلات	Equations
هه لاوسان	التضخم	Inflation

زمانی کوردی	زمانی عەرەبی	زمانی ئینگلیزی
هه‌لۆسانی خشیۆک	التضخم الزاحف	Creeping Inflation
هه‌لۆسانی داکتیشراو	التضخم الركودي	Stagflation
هه‌لۆسانی شاراو	التضخم المكبوت	Suppressed Inflation
هه‌لۆسانی له‌رادەبه‌ده‌ر	التضخم المفرط او الطليق	Hyper Inflation
هه‌لبژاردەکان	اختيارات	Selections
هه‌لبژاردن	الاختيار	Selection
هه‌یزى جه‌سته‌یی	القوة الجسدية	Physical
هه‌یزى زه‌ینى	القوة الذهنية	Mental
هه‌یزى کار	القوى العاملة	Labor Force
وشیارى	الوعي	Aware

لیستی کورتکراوه‌کان

زاراوه به زمانی		کورتکراوه
کورډی	نینگلیزی	
ناوړندی تیچوون	Average Cost	AC
ناوړندی داهاټ	Average Revenue	AR
داخواست - چه‌ماوړی داخواست	Demand Curve, Demand	DD
گریه‌سته‌ی گشتی بۆ تاریفه‌کان و بازرگانی	General Agreement for Tarrifs & Trade	GATT
پیکخواوی کاری نیوده‌وله‌تی	International labour Organization	ILO
سندووقه دراوی نیوده‌وله‌تی	International Monetary Fund	IMF
تیچوونی سنووردار	Marginal Cost	MC
داهاټی سنووردار	Marginal Revenue	MR
کۆمپانیا فره په‌گه‌زه‌کان	Multi National Companies	MNC's
نرخ	Price	P
بې	Quantity	Q
مافی پاکیشانی تابیه‌ت	Special Drawing Rights	SDR
خستنه‌پوو - چه‌ماوړی‌خستنه‌پوو	Supply Curve, Supply	SS
سه‌رجه‌م ناوړندی تیچوون	Total Average Cost	TAC
به‌رنامه‌ی په‌په‌پدانی وولاته یه‌کگرتووه‌کان	United Nations Development Programme	UNDP
به‌نکی نیو ده‌وله‌تی	World Bank	WB
پیکخواوی بازرگانی نیوده‌وله‌تی	World Trade Organization	WTO

پیرست^۷

بابه ت	لا پهره
به شی یه که م - پید اچوونه وه ی گشتی	۵
به شی دووهم - به ها و نرخ	۲۶
به شی سییه م - بازار په کان	۴۴
به شی چواره م - دراو	۵۳
به شی پینجه م - بانکه کان	۷۴
به شی شه شه م - بیکاری	۹۴
به شی حه و ته م - جیهانگیری	۱۱۳

This image shows a full page of a document template designed for handwriting practice or general note-taking. It consists of approximately 30 evenly spaced horizontal dotted lines across the entire width of the page. The background is plain white, and there are no margins, headers, or footers present.

[illegible]